

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Ústav světových dějin

Bakalářská práce

Štěpán Weinzettl

Jak poutníci zabloudili

Príspevek k dlouhodobé vědecké diskuzi o důvodu odklonu čtvrté křížové výpravy

How Pilgrims Lost Their Way

*A Contribution to the Long-standing Scientific Discussion Considering a Motive of the
Diversion of the Fourth Crusade*

Poděkování

Děkuji doc. PhDr. Václavu Drškovi, PhD. za cenné rady a postřehy, jež mi poskytoval po celou dobu vzniku práce.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 23. května 2017

Štěpán Weinzettl

Abstrakt

Tato práce podává příspěvek k dlouhodobé odborné diskuzi historiků o důvodu odklonu čtvrté křížové výpravy. Reflektuje jak stěžejní prameny k danému tématu – zejména dva narativní prameny starofrancouzské provenience, kroniky Geoffroya Villehardouina a Roberta z Clari – tak nejvýznamnější odbornou literaturu. Obzvláštní pozornost je věnována knize *The Fourth Crusade* dvojice amerických historiků Donalda Quellera a Thomase Maddena, jež si ve vědeckém světě získala značnou prestiž a stala se stěžejní položkou bibliografie o čtvrté křížové výpravě. Tato studie se do značné míry opírá o její faktografickou základnu, zároveň však polemizuje s jejími závěry. Dále vychází z předpokladu, že vnést světlo do problému, který historická věda dvě století trvající debatou přivedla do mrtvého bodu, je možno pouze za využití mezioborové spolupráce. Jelikož historický spor o čtvrtou křížovou výpravu je v obecné rovině sporem o „konspirační teorii“, práce zohledňuje rovněž nejnovější poznatky filozofů o epistemologické hodnotě těchto teorií. Z tohoto úhlu se do historické debaty pokouší vnést nové impulsy.

Abstract

This thesis offers a contribution to a long-standing historical debate concerning the deviation of the Fourth Crusade. It reflects both the main primary sources – especially two old-French narrative sources, the chronicles of Geoffroy Villehardouin and Robert of Clari – and key secondary literature. A special attention is paid to *The Fourth Crusade* written by two american scholars – Donald Queller and Thomas Madden. This book has gained a considerable prestige and become a crucial part of the Fourth Crusade's bibliography. This study owes much to its factual account but argues against its conclusions. Furthermore it works on the assumption that in the case where a deadlock was achieved after two centuries of historical debate, only an interdisciplinary collaboration is able to break it. Since the historical controversy lies in a „conspiracy theory“ problem, this thesis also reflects the most modern findings on the epistemological value of these theories made by the philosophers. From this stance it tries to stir up the historical debate with new impulses.

Klíčová slova: Středověk – křížové výpravy – 4. křížová výprava – Benátky – Štaufové - papež - Byzantská říše

Keywords: Middle Ages – Crusades – the Fourth Crusade – Venice - the Staufer - pope – Byzantium

Poznámka autora:

Poněvadž jsem byl odkázán přednostně na zahraniční literaturu, práce obsahuje mnoho překladů. Pokud není uvedeno jinak, jedná se o mé vlastní.

Štěpán Weinzettl

Obsah

1.	Úvod	9
1.1	„Mít lepší věci na práci“	9
1.2	Metoda práce	12
1.3	Prameny – základní přehled	13
2.	Počíná se od konce	19
3.	Historická debata	20
3.1	Opulentní bibliografie	20
3.2	Umírnění „spiklenci“	20
3.3	Nordenovský obrat	23
3.4	Americká dvojice	24
3.5	John Godfrey aneb fantazírovat s poznámkovým aparátem či bez něj?	25
4.	Filozofická debata	28
4.1	Popper a jeho dědictví	28
4.2	<i>Teoretické náhod</i>	32
4.3	Zlatý věk?	33
5.	„Konspirace“ očima pramenů	35
5.1	„Urozená hrabátka“ aneb svědectví Nikety Choniata	35
5.2	Ztracená smlouva	38
5.3	Villhardouinova „teorie náhod“	39
5.4	Hugův dopis na Západ	43
5.5	Hagenau	44
5.6	Ještě k Benátčanům	48
6.	Jak poutníci zabloudili	54
6.1	Zranitelný podnik	54
6.2	Starý příběh	57
6.3	O Vánocích	60
6.4	Slepý lodivod	63
6.4.1	<i>Frangopouloi</i>	63
6.4.2	„Lstivý stařec“	69
7.	Pád Konstantinopole	73

7.1	Komplot nebo realpolitika?	73
7.2	Město snů	74
8.	Zrada?	78
8.1	Kořist.....	78
8.2	Stýkání a potýkání.....	79
9.	Pravděpodobná chronologie událostí	81
10.	Závěr.....	82
	Appendix 1 : Alexiův příjezd na Západ.....	84
	Appendix 2: Motivace poutníků	87
1.	Zbytečný spor?.....	87
2.	Základ a nástava	87
3.	Krve po kotníky	90
4.	„Ani jeden mezi nimi nepohrdne kulatými“	91
	Obrazová příloha	Chyba! Záložka není definována.

1. Úvod

1.1 „Mít lepší věci na práci“

Základním doporučením, které lze dát historikovi v rámci studentské (obzvlášť bakalářské) práce zní následovně: je třeba zaměřit svůj výzkum na téma, které je pokud možno neprobádané a dosud nevyčerpané. Touto prací činím vědomě naprostý opak. Vracím se k slovy Eberharda Mayera „v podstatě neplodnému a nerozřešitelnému sporu“,¹ jenž se rozhořel kolem odklonu čtvrté křížové výpravy směrem na Konstantinopol. V medievistice a historické vědě obecně existuje patrně jen málo odborných diskuzí, které mají stejně dlouhou tradici, jako je tato.² A Mayer také není zdaleka první, kdo ji odsuzuje jako zbytečnou. Již roku 1907 napsal Achille Luchaire, že „věda má vsutku lepší věci na práci než se donekonečna zabývat nerozřešitelným problémem“.³ Je tomu ale opravdu tak? Celá konstantinopolská odysea s sebou podle amerických historiků Donalda Quellera a Thomase Maddena nese „snad nejširší a nejdůležitější téma: přirozenost a povahu lidstva.“⁴ Jakkoli je má studie do značné míry postavena na polemice s uvedenými autory, tento jejich soud považuji za velmi osvícený. A jde-li někde o „přirozenost lidstva“, ba podstatu lidské duše, co „lepšího“ by historik – nebo kdokoli jiný – vlastně „měl mít na práci“?

Byla to především kronika Geoffroye Villehardouina, jednoho z vůdců křížáckého vojska, jež historiky počínaje polovinou 19. století rozdělila na dva tábory. První jeho „teorii náhod“ nevěřili a na základě jiných pramenů odklon čtvrté křížové výpravy přisoudili různé míře „konspiračního“ jednání na straně Benátčanů, vedoucích baronů výpravy či obou zmíněných skupin. Druzí Villehardouina s různou mírou vehemence hájili. Postupně si ukážeme, že do každé ze zmíněných skupin se v průběhu téměř dvou staletí dostal nejen jeden slavný historik.

¹ MAYER, Hans Eberhard., *Geschichte der Kreuzzüge*, Stuttgart, Kohlhammer, 2005 (1. vydání 1965), str. 236. V této knize čtenář rovněž nalezne shrnutí základní faktografie ke čtvrté křížové výpravě.

² Stručný přehled této debaty lze najít v Ibid, str. 237-8; QUELLER, Donald E., MADDEN, Thomas F., *The Fourth Crusade: The Conquest of Constantinople*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1997 (1. vydání 1977 – pouze Queller), str. 318-24. Rozsáhlejší stať: QUELLER, Donald, STRATTON, Susan J., *A Century of Controversy on the Fourth Crusade in Studies in Medieval and Renaissance History*, Volume VI, Lincoln, University of Nebraska Press, 1969. Stručná antologie textů debaty: QUELLER, Donald E. (ed.), *The Latin Conquest of Constantinople*, New York, Wiley, 1971. Jelikož rozbor sekundární literatury – tj. reflexe uvedené debaty – je jedním z hlavních témat práce, zařazuji ho až do vlastního textu. Mimo úvod studie ho řadím též z důvodu jeho rozsahu.

³ QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 320.

⁴ Ibid., str. ix.

Když Thomas Madden před několika lety napsal, že otázka je vyřešena⁵ – míněno v intencích knihy, již napsal se svým učitelem Donaldem Quellerem on sám –,⁶ bylo to poněkud sebevědomé, ba arogantní tvrzení. Jakkoli se Donald Queller se svým žákem v přístupu k tématu shodoval, volil vždy opatrnější slova: „O čtvrté křížové výpravě, stejně jako o jiných sporných otázkách (*questions of interpretation*), se historie nikdy nedobere konečné pravdy. Konečné pravdy již nehledáme.“ [zvýraznil Š.W.]⁷ Vždyť právě živá diskuze je z mrtvé otázky schopna učinit „živý a bující předmět.“⁸

S tímto Quellerovým nanejvýš moudrým přístupem je nutno souhlasit. I francouzský historik Jean Richard správně napsal, že oba přístupy budou mít „nepochybně své zastánce i nadále.“⁹ Jistě tomu tak bude a já sám jsem si dobře vědom, že touto prací debatu neukončuji, poněvadž to ani není možné. V podobně sporných případech, kde obě strany naleznou dostatek, ať už pádného či domnělého důkazního materiálu, nebude konsenzu dosaženo *nikdy*. Věřím, že náš rozum nevytváří názory, nýbrž obhajuje ty, jež zaujaly naše vášně. Věřím, že rozum je tiskovým mluvčím člověka. V podobném duchu hovoří též William James ve svém *Pragmatismu*: „Historie filozofie je do značné míry historií určitých srážek lidských povah... Ať je profesionální filozof jakékoliv povahy, snaží se, když filozofuje, popřít a zadusit fakta o své povaze a o svém temperamentu. Temperament není žádným konvenčně uznávaným důvodem, a filozof tudíž usiluje o neosobní reakce jen ve prospěch svých závěrů. Jeho temperament a povaha mu však ve skutečnosti vnukají silnější předpojatost nežli kterýkoliv z jeho striktněji objektivních předpokladů.“¹⁰ Je nepochybné, že jeho slova lze vztáhnout na historika zrovna jako na filozofa (či kohokoli jiného). Ať budeme Quellerovi s Maddenem podávat jakékoliv důkazy, budou se své verze událostí – jistě při nejlepším svědomí! – držet, seč jim budou jejich značné intelektuální síly stačit. Budou vyhledávat pro svou tezi oporu dalších a dalších empirických argumentů a nakonec se jim to z výše zmíněných důvodů velmi pravděpodobně podaří. Totéž platí o autorovi tohoto textu. Snad že je to pud mnohem silnější než náš rozum. Čtenáři nezbyvá než s ohledem na své povědomí o světě a dějinách vyhodnotit, kterou verzi stejných událostí považuje za důvěryhodnější.

Přestože tato práce nic nevyřeší, vím, že musí být napsána. Ano, jako každý ambiciózní autor mám pocit, že jsem „na něco přišel“. Je to také jediný ospravedlnitelný

⁵ MADDEN, Thomas (ed.), *The Fourth Crusade: Event, Aftermath and Perceptions*, Aldershot, Ashgate, 2008, str. ix.

⁶ Viz pozn. 2.

⁷ QUELLER, *The Latin Conquest*, str. 110.

⁸ Ibid.

⁹ Podle CONSTABLE, Gilles, *Crusaders and Crusading in the Twelfth Century*, Burlington, Ashgate, 2008, str. 324.

¹⁰ Podle DURANT, Will, *Příběh filozofie*, Praha, Pragma, 2003, str. 460.

důvod, proč se vracet k otázce, která už málem zapáchá hnilobou, k tomuto přenošenému dítěti. Jsem toho názoru, že do dvě století se táhnoucího konfliktu mezi historiky nelze vnést nové světlo *pouze* pomocí metody a argumentů, které historikové v minulosti používali. Na vině není ani tak skromnost pramenného materiálu, nýbrž jeho zásadní rozpornost. Jediná metoda, která historikovi zbývá, je pak slovy profesora Nicola „číst mezi nevýraznými (*bland*) řádkami Villehardouinova textu, číst prosté vyprávění Roberta z Clari, tragické a hořké svědectví Niketovo a veřejná prohlášení papežova, a hledat viníka.“¹¹ Touto cestou lze jistě vygenerovat více či méně přesvědčivé závěry, avšak definitivnímu rozřešení brání komplexnost problému. Ani já se tohoto postupu ve své práci nehodlám zcela vzdát a domnívám se dokonce, že jsem jeho prostřednictvím objevil nové a silné argumenty. Připouštím však, že touto cestou obec renomovaných historiků již přesvědčit nelze. Je třeba reflektovat moderní metodologické tendence a neobávat se mezioborové spolupráce, jež byla historiky v minulosti využívána spíše výjimečně. Nejnovější metodologická příručka domácího původu ostatně konstatuje, že ve „významné části historiografické produkce posledních desetiletí“ je „historická metoda“ ve smyslu genetické a jednotící metody v rámci dějepisectví“ významně doplňována. Je chápána jako „jen jedna z metod a je uplatňována paralelně s „ne-historickými“ metodami.“¹²

Jsem přesvědčen, že přístup, jejž řada badatelů volí dobrovolně, byl v případě mého předmětu zkoumání dokonce nutností. Věřím, že chce-li někdo vnést světlo do problému, který historická věda dvě století trvající debatou uzavřela do neprostupné pozlacené klece, jakkoli plné zajímavých postřehů, je nucen vystoupit *jednou nohou* mimo ni a přistoupit k problému z docela jiné strany. Spor o čtvrtou křížovou výpravu je zprostředkovaně sporem o tzv. konspirační teorie, přesněji řečeno o praktickou možnost (úspěšné) konspirace. Zjednodušeně řečeno se zde historikové – nejspíš nevědomky – pohybují mezi dvěma epistemickými schémata: „popperovským“ a „antipopperovským“. Proto jsem se obrátil ke studiu filozofie konspiračních teorií.

Od konce 90. let minulého století probíhá v anglosaském prostředí bouřlivá filozofická debata o epistemologické hodnotě konspiračních teorií, jež je u nás pohřbena zcela nereflexována. Počet příspěvků je nemalý, ale naštěstí se ani vzdáleně neblíží počtu historických knih na téma čtvrté křížové výpravy. K základní orientaci zájemci poslouží

¹¹ NICOL, Donald M., *Byzantium and Venice: A Study in Diplomatic and Cultural Relations*, Cambridge University Press, 1988, str. 126.

¹² STORCHOVÁ, Lucie (eds.), *Koncepty a dějiny: proměny pojmů v současné historické vědě*, V Praze, Scriptorium, 2014, str. 23.

antologie, již sestavil australský filozof David Coady.¹³ Jedná se o neprávem nedoceněnou publikaci, dle mého názoru jednu z vůbec nejdůležitějších knih moderní doby.

Věřím, že diskurzivní vypořádání obou debat – filozofické a historické – může přinést nové impulsy. Jde mi v tomto případě o nový náhled zejména pro historiky, ale snad může posloužit – coby bohatý zdroj empirického materiálu – též filozofům. První část této práce budu věnovat rozboru obou debat. Filozofové ve svém sporu reflektovali primárně moderní společnost a dějiny 20. století. Jelikož je nutno jejich výsledky pojednat v původním kontextu, tato mediivistická studie se otevře co možná nejstručnější reflexí nedávné „konspirační“ minulosti. Teprve potom bude dosažené závěry možno aplikovat – citlivě a s vědomím odlišných historických dispozic – na středověkou společnost a především na tehdejší i moderní historiografii čtvrté křížové výpravy.

1.2 Metoda práce

Vedle klasické metodologie historikovy práce jsem se též snažil reflektovat nejmodernější přístupy svého oboru. Německý teoretik Markus Völkel „považuje za ‚historickou metodu‘ kontrolovaný postup vedoucí k vytvoření historického vědění... [platí přitom, že] zůstává jen nejednoznačně určeno, co jsou ‚dějiny‘ a co ‚vědění‘.“¹⁴ S takovým vymezením se ztotožňuji. Historik Jan Horský k tomu připojuje cennou historiografickou reflexi: „Poslední desetiletí přinesla v historické vědě zvýšení zájmu o teorie, což změnilo postavení metod. Teorie dále nahradily ‚historickou metodu‘ v rüsenovském pojetí, chápanou jako syntetizující a vše propojující fenomén. Lze říci, že se často přenáší důraz z metod na tyto teorie... Současná teorie a metodologie historických věd vnímá heuristiku, kritiku a interpretaci v první řadě ve vztahu k výchozím teoriím a zvoleným metodám. Čím více jsou metody propojeny s těmito teoriemi, tím vyšší je pravděpodobnost, že budou mít racionální strukturu.“¹⁵ Věřím, že s tímto *obratem k teorii* koresponduje i založení této práce, konkrétně pak zaměření její pozornosti na jeden velice specifický druh teorie – tzv. teorie „konspirační“.

Z logických postupů jsem ve svém bádání využil jak dedukci, tak indukci. V práci s prameny jsem postupoval přímo i nepřímo. Na jedné straně jsem při popisu událostí nutně vycházel z faktografie známé z narativních pramenů, na druhé straně jsem pod vlivem filozofické debaty využil při jejich kritické reflexi též poznatků jiného vědního oboru.

¹³ COADY, David (ed.), *Conspiracy Theories: The Philosophical Debate*, Aldershot, Ashgate, 2006.

¹⁴ STORCHOVÁ, *Koncepty*, str. 23-4.

¹⁵ Ibid., str. 25.

Klasickou historickou metodu rozboru pramene jsem doplnil o metodu komparativní, na níž se z výše uvedených důvodů zakládalo mé využití závěrů filozofické debaty.

Takový postup by v historikově práci ještě před několika dekádami patrně nebyl únosný. Dnes se však našťestí do popředí „dostávají otázky, které si historici a historičky kladou v kontextu vývoje historické disciplíny a ve vztahu k současné společenské realitě. Prameny jsou a nepochybně budou základním zdrojem empirických dat, jejich pozice v historickém bádání je však více svázána se způsoby interpretace a konceptualizace předmětu zkoumání... problematika zpracování historického pramene [se] dostává z hájemství čistě metodické expertízy do oblasti veřejných debat nad živými problémy dnešní společnosti.“¹⁶

1.3 Prameny – základní přehled

Dostupných pramenů ke čtvrté křížové výpravě existuje značné množství a vzhledem k rozsahu i zaměření práce, jsem byl nucen vybírat.¹⁷ Vzhledem k druhému z uvedených důvodů jsem se soustředil především na texty, jež větší měrou postulují některou z „konspiračních teorií“ („konspirační“ prameny). Z „druhého tábora“ („antikonspirační“ prameny) jsem sáhl po tom „nejlepším, co je k dostání“. Z narativních textů je to jejich nejprestižnější reprezentant – relace Geoffroya Villehardouina –, z diplomatických textů pak nejspíš dopis Huga ze Saint-Pol svým přátelům na Západě. Můžeme-li historiky s jistou mírou zjednodušení rozřadit do „konspiračního“ a „antikonspiračního“ tábora, u některých pramenů takto vyostřený kontrast odpadá. Budu jim z nedostatku lepšího výrazu říkat *neutrální*

¹⁶ Ibid., str. 20.

¹⁷ Analýza pramenů pod úhlém problematiky „konspiračních teorií“ následuje v kap. 6. Použité prameny: *Gesta Innocentii* in MIGNE, Jean Paul, *Patrologiae cursus completus / Patrologia Latina: sive bibliotheca universalis ... omnium ss. patrum, doctorum scriptorum que ecclesiasticorum qui ab aevo apostolico ad usque Innocentii III tempora floruerunt*, Paris, 1855, (dále jen PL), 214, sl. xvi-ccxxviii; Niketas Choniates in MAGOULIAS, Harry J. (eds.), *O City of Byzantium: Annals of Niketas Choniates*, Detroit, Wayne State University Press, 1984; Robert z Clari a Geoffroy Villehardouin in MORAVOVÁ, Magdalena, SVÁTEK, Jaroslav (ed.), *Dobytí Konstantinopole: dva příběhy o čtvrté křížové výpravě*, Praha, Argo, 2013; *Devastatio Constantinopolitana* in ANDREA, Alfred J. *The Devastatio Constantinopolitana, A Special Perspective on the Fourth Crusade: An Analysis, New Edition, and Translation*. In *Historical Reflections / Réflexions Historiques*, vol. 19, no. 1, 1993, str. 107–149. JSTOR, www.jstor.org/stable/41298961; Dopis Huga ze Saint-Pol in ANDREA, Alfred J., *Contemporary Sources for the Fourth Crusade*, Leiden, Brill, 2008 (1. vydání 2000), str. 177–202.; Ernoul-Bernard in MAS LATRIE, Louis de (ed.), *Chronique d'Ernoul et de Bernard le Trésorier*, Paříž, Société de l'Histoire de France, 1871; POTTHAST, August, *Regesta Pontificum Romanorum*, Vol. I., Berlin, Rudolf de Decker, 1874., Vol. I., č. 1293; Inocencova korespondence: PL, 214, sl. 1123–25 (16. 11. 1202); PL 215, sl. 50 (21. 4 1203); PL 217, sl. 296 (dopis Filipa Švábského papeži někdy z roku 1203); PL 215, sl. 107–10 (kolem 20. června 1203); PL 215, sl. 301–2 (25. 2. 1204); PL 215, sl. 699–702 (12. 7. 1205).

prameny. Mezi ně patří *Devastatio Constantinopolitana*, jež mezi jinými kronikami vyniká svou věcností a nezařaditelností, a listář papeže Inocence.

V narativní části jsem výjimečně využil též údajů z jiných pramenů. Do analýzy z hlediska poměru ke konspirační teorii jsem je však nezařadil, poněvadž nemohly nabídnout víc než již bylo řečeno na základě výše zmíněných textů.

Těžil jsem výlučně z primárních pramenů, jejichž sdělení pochází od přímých účastníků – a mnohdy významných aktérů – popisovaných událostí. Některé sepsali přímí svědci či aktéři, jiné (jako Ernoul-Bernardovo pokračování Viléma z Tyru) těžilo očividně z vyprávění přímých účastníků, s nimiž se autor dostal do styku.

Autora *Devastatio* bohužel neznáme. Byla vyslovena již řada tezí o jeho původu. Naposledy se k otázce vrátil Američan Alfred J. Andrea. Byť jsem v textu kroniky na rozdíl od něj nezpozoroval žádnou posedlost číselnými údaji ani smlouvami,¹⁸ Andrea správně podotkl, že se jedná o líčení „prosté jakýchkoli náboženských nástrah“, poněvadž se v něm nevyskytují „zázraky, biblické citace či aluze, ani konvenční projevy zbožnosti.“ Oproti starším pracím velmi přesvědčivě vyvozuje, že autorem byl pravděpodobně laický církevní úředník z horního či středního Porýní.¹⁹

Nedocenitelným pramenem pro pochopení událostí je listář papeže Inocence III. Pro otázku „konspirace“ je důležitých minimálně pět papežových psaní. Předně Inocencova odpověď byzantskému císaři Alexiovi III. z 16. listopadu 1202. Jedná se o reakci na dnes již bohužel ztracený dopis Alexiův, v němž nás Inocenc informuje o mnoha nanejvýš zajímavých okolnostech první, přípravné fáze čtvrté kruciáty. Druhý dopis je o rok a půl mladší (25. 2. 1204). V tomto psaní papež benátskému dóžeti vytýká jeho obležení křesťanského Zadaru. Další dva dopisy jsou adresovány papežskému legátovi Petru Capuánskému (21. 4. 1203, 12. 7. 1205). V prvním mu sděluje instrukce, jak se zachovat v případě, že se křižáci i přes jeho zákaz vydají ke Konstantinopoli. Druhé psaní bylo odesláno až po skončení bojových operací na Bosporu a vzniku Latinského císařství a obsahuje slavný – nebo spíše neslavný – popis zvěrstev, jichž se křižáci dopustili při plenění Konstantinopole v dubnu 1204. Krajně pragmatickou stránku Inocencovy osobnosti nám ukazuje „dopis s radou“, totiž „consilium quod papa... mittit sine bulla“ křižáckému vojsku někdy kolem 20. června 1203. Dalším vysoce zajímavým pramenem je jedna z přichozích listin. Filip Švábský – Inocencem

¹⁸ANDREA, Alfred J., *On Primary Sources*. In QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 303; ANDREA, *„The Devastatio“*, str. 117.

¹⁹ Ibid., str. 117-20.

zneuznaný římský král – v něm Inocencovi představuje možnosti jejich potenciální spolupráce. Dopis byl v Lateránu přijat někdy roku 1203.

Za komplementární pramen k Inocencovu listáři lze považovat první ze série „*konspiračních*“ pramenů – *Gesta Innocentii*. Jedná se o papežovu biografii z pera neznámého autora. Jakkoli ani zde neznáme identitu autora je evidentní, že pocházel z okruhu blízkých papežových spolupracovníků, snad přímo z nejužší kamarily římské kurie. James M. Powell se domnívá, že autorem byl kuriální právník Petr z Beneventa,²⁰ ten samý muž, kterého Inocenc roku 1214 odešle do Languedocu za účelem organizace boje proti Albigenským. Jeho úvaha zní plausibilně, průkaznější důkazní materiál však postrádá. *Gesta* byla psána snad ještě v průběhu roku 1204 či s minimálním odstupem.²¹ Jsou považována za pramen spolehlivý, místy se však pochopitelně neubrání vyzdvihování zásluh svého hrdiny.²²

Jakkoli jsem se primárně soustředil na prameny západní provenience, žádný badatel, jenž se dostane do kontaktu s byzantskou říší za posledních Komnénovců a Angelovců, nemůže se vyhnout mohutnému zjevu Nikety Choniata. Niketas byl příslušníkem nižší byzantské šlechty, zásadní vliv ani jmění mu však jeho původ nezajistil. Snad právě proto, že byl „self-made manem“ pohrdal tolik prostým lidem, jak z jeho kroniky vysvítá na mnoha místech. Choniates se dokázal vypracovat až na vrchního logotheta angelovského dvora. Jednalo se o vysokou hodnost přibližně odpovídající dnešní funkci ministerského předsedy.²³ Pro Niketu jsou západní křižáci v první řadě pochopitelně „barbary zrozenými Moirami“,²⁴ jeho vyprávění však nechybí sebereflexe i střelba do vlastních řad. Zdůrazňuje svým řeckým čtenářům, že by „řázení barbarů neměli považovat za vpadnutí divokého olivovníku mezi naše dobré olivovníky.“²⁵

Jakkoli Věra Hrochová tvrdí, že „kronika Viléma z Tyru nenašla pokračovatele“,²⁶ známe minimálně tři: Eracla, Ernoula a Bernarda. Byť se již dnes všeobecně soudí, že Ernoul – rytíř z družiny Baliana z Ibelínu – sepsal pouze relaci, jež se váže k roku 1187,²⁷ autorství

²⁰ POWELL, James M. *The Deeds of Pope Innocent III*. Washington, DC., Catholic University of America Press, 2004, str. xii.

²¹ Ibid., xi.

²² Viz obraty typu „ipse vero, quod futurorum esset praesagens, caute respondit quod conventiones illas ita duceret confirmandas, ut videlicet ipsi Christianos non laederent[.]”[zvýraznil Š.W.] *Gesta Innocentii*, odd. LXXXIII. In PL 214, sl. CXXXI.

²³ van AALST, V.D., CIGGAAR, Krijnie N., *The Latin Empire. Some contributions*, A.A. Bredius Foundation, Hemen, 1990, str. 6.

²⁴ Niketas Choniates, odd. 560, str. 306.

²⁵ Ibid., odd. 581, str. 319.

²⁶ HROCHOVÁ, Věra, HROCH, Miroslav, *Křižáci ve Svaté zemi*, Praha, Mladá fronta, 1996 (1. vyd. 1975 jako *Křižáci v Levantě*), str. 230.

²⁷ HUYGENS, R. B. C., "The Chronicle of Ernoul and the Continuations of William of Tyre. M. R. Morgan," *Speculum* 52, no. 2 (Apr., 1977), str. 409.

narace od tohoto data až k roku 1228 nemůžeme zcela jistě přisoudit dalšímu pokračovateli Bernardovi. Pisatel této části je tedy běžně uváděn jako Ernoul-Bernard.²⁸ A právě tento muž s kuriózním jménem a dvěma identitami, je autorem třetího „konspiračního“ pramene, který máme k dispozici.

Posledním v této sérii je kronika Roberta z Clari, jež představuje v nejednom smyslu protiklad k slavnějšímu vyprávění Villehardouinovu. Svým soupeřem byl také po celá staletí zatlačen do kouta – až na hranici zapomnění. Teprve v polovině 19. století vyvedlo badatelské úsilí Karla Hopfa Clariho znovu na světlo. (Snad že právě v tomto záslužném činu slavného byzantologa lze spatřovat jeho nejcennější příspěvek k našemu problému.) Dle Václava Černého „neexistuje nic nepodobnějšího Villehardouinově *Conqueste de Constantinople* než stejnojmenné paměti Clariho“.²⁹ Jakkoli byl Václav Černý primárně literárním vědcem a jeho poznámka pravděpodobně směřovala zejména k jazykové a stylistické stránce obou textů, její dosah sahá daleko hlouběji.

Clari byl poměrně chudým rytířem z Pikardie a nepřekvapí nás tedy, že o jeho původu ani jeho ostatním životě nevíme takřka nic. Z neznáma, odnikud přichází, aby nám vyprávěl osudy křížáckého vojska za čtvrté křížové výpravy, aby se hned zase odporoučel – jak praví básník – „do tmy a prázdna“. Svůj příběh vypráví skromně, na rozdíl od slavnějšího kolegy o své vlastní osobě a zásluhách téměř dokonale mlčí. Snad i v charakterových rysech můžeme tedy u obou kronikářů konstatovat docela opačné založení.

Jaroslav Svátek však správně připomíná, že Robert „nebyl úplně nevzdělaný člověk. Přesnější by bylo konstatování, že se mu nedostalo stejného vzdělání obvyklého tehdy pro duchovní či pro špičky šlechtického stavu. Spíše v něm poznáváme typ samouka, který se inspiroval příkladem „profesionálních“ kronikářů a literátů ve snaze sepsat svoji vlastní „historii“.“³⁰ Na rozdíl od Villehardouina, „oficiálního historika“ podniku, Robert pravděpodobně neměl přístup ke stěžejním dokumentům, jako byly Benátská a Zadarská smlouva. Uvážíme-li dále, že nebyl členem Villehardouinova poselstva předcházejícího vyplutí z Benátek, dojdeme nutně k závěru, že nejcennějším úsekem jeho kroniky je její centrální část, tj. události, jež sám zažil. Které to ale vlastně jsou? Jaroslav Svátek tvrdí, že „prvky vyprávění očitého svědka“ vykazuje „část od počátku do smrti hraběte ze Saint-Pol (odd. 111)“.³¹ Svátkova „horní hranice“ dává perfektní smysl, „spodní“ však nikoli. Robert nebyl členem Villehardouinova poselstva předcházejícího vyplutí z Benátek a o jeho

²⁸ QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, passim.

²⁹ Podle MORAVOVÁ, SVÁTEK, *Dobyti*, str. 15.

³⁰ Ibid.

³¹ Ibid., str. 14.

jednáních tedy mohl dostat jen zprostředkované informace. Vzhledem k tomu, že neměl tu slušnost, aby své vyprávění doplnil poznámkovým aparátem, můžeme se jen domnívat od koho se mu jich dostalo. Lze jistě namítnout, že Clari nebyl účastníkem ani dalších význačných jednání, jež popisuje. V době, kdy se odehrála, však již byl u vojska, spolu s ostatními musel vyslechnout oznámení baronů k prostým rytířům a seržantům, znal bezprostřední názor i reakce svých soupeřů atd. Takové svědectví má pochopitelně nesrovnatelně vyšší epistemickou hodnotu než výše zmíněné. Na Clariho se tedy můžeme s vyšší měrou důvěry spoléhat až zhruba od 10. oddílu jeho textu.

Novou Francii Robert opustil nejspíš nedlouho po skončení válečných operací na Bosporu. Nic jiného mu vlastně ani nezbývalo. Po tažení proti Soluni zemřel jeho lenní pán Petr z Amiensu³² a Robert již očividně neměl touhu a snad ani možnost na východě setrávat. Když psal svou kroniku – snad opět v rodné Pikardii? – neměl s Řeckem již docela nic společného. Neměl tedy potřebu obhajovat nové státní zřízení a jeho „establishment“. Z toho lze naopak důvodně podezřívat Geoffroya Villehardouina.

Geoffroy, maršálek ze Champagne, patřil mezi úzký okruh baronů, kteří rozhodovali o osudech křížáckého vojska a jeho text je tedy nedocenitelným vhledem do zákulisí podniku. Jak ve své kronice nezapomíná při každé příležitosti zdůraznit – slovy Jaroslava Svátka o sobě autor dává „vědět více než jednou“³³ – byl korunním diplomatem výpravy a vedl všechna stěžejní vyjednávání jak s Benátčany, tak s byzantským císařem. Tento rys jeho vyprávění je mimochodem obzvlášť nápadný v době, kdy velebení vlastních zásluh nepatřilo ke znakům dobrého vkusu. Středověký autor se snaží držet v pozadí, pokud to jen jde. Opuštěme ale maršálkovi tuto malou marnivost. Ve stěžejních událostech všech fází podniku hrál nepochybně nezanedbatelnou úlohu.

Po pádu Konstantinopole Villehardouinův rod obdržel léno v rozparcelované Byzantské říši, v této „Francia nova“, Nové Francii. S téměř desetiletým odstupem, na sklonku života, začal Geoffroy diktovat svou kroniku.³⁴

Konečně jedním z mála mužů v křížáckém vojsku, který se mohl považovat za Villehardounova „nadřízeného“, byl Hugo ze Saint-Pol. Někdy na konci července roku 1203 odeslal svým na Západ tři verze jediného dopisu,³⁵ v němž vypráví dosavadní příběh čtvrté

³² Clari, odd. 103, str. 191.

³³ MORAVOVÁ, SVÁTEK, *Dobytí*, str. 16.

³⁴ Ibid., str. 5.

³⁵ ANDREA, Alfred J., *Contemporary Sources for the Fourth Crusade*, Leiden, Brill, 2008 (1. vydání 2000), str. 177.

kruciáty. Nejlepší dostupná edice³⁶ poskytuje primárně verzi zaslanou Hugovu vazalovi R. de Balues,³⁷ připojuje však pasáž známou výlučně z jiné verze listu. Ta byla zaslána veteránovi říšské křížové výpravy Jindřichovi z Louvain. Kromě popisu předchozích událostí zde Hugo též stručně předesílá plány, jež vojsko chová do budoucna.³⁸ Jelikož je tato pasáž stěžejní, budou nás zajímat obě verze řečeného dopisu.

³⁶ Ibid., viz pozn. 17.

³⁷ Dle Rudolfa Pokorného se jedná o rytíře Robina z Bailleul. Ibid., str. 178.

³⁸ Ibid., str. 201.

2. Počíná se od konce

Bylo 12. dubna roku 1204. Nebo také roku 6711 – to pro ty na druhé straně zdi. Totiž nikoliv zdi, nýbrž slavných Theodosiových hradeb, které Konstantinopol věnčily od 4. století. Ani ty ji však tohoto dubnového rána neubránily před katastrofou. „Tito poslové Antikrista [křižáci], hlavní vykonavatelé a hlasatelé jeho nekalých úmyslů,“ píše Niketas Choniates, „ukořistili skvostné kalichy a podnosy; některé rozbili zmocnivši se drahých ozdob, jež je krášlily a zbylé [oltářní] nádoby nosili na stůl, aby z něj jedli chleba a pili víno. Stejně jako před dávnou dobou, Kristus byl okrádán a vysmíván, jeho šaty potrhány... Zprávy o nečistých skutcích spáchaných v chrámu Boží Moudrosti lze stěží vyslechnout... Skvostně vyzdobený oltářní stůl, jenž vyvolával obdiv všech národů, plenitelé rozsekali na kusy a rozdělili si mezi sebe, stejně pak naložili i se skvělým chrámovým pokladem... A nějaká potřebštěná žena obtěžkaná hříchy... sedla si na trůn patriarchův a potom zpívala zmítajíc se v tanci a vyhazujíc nohy.“³⁹

Křižáci rychle a snadno dobyli město a rozdělili si ho na části, stejně jako to zanedlouho udělají i s celou Byzantskou říší. Markýz Bonifác z Montferratu ještě téhož dne obsadil palác Bukoleon, Jindřich Flanderský – bratr budoucího císaře Balduina – se spokojil s neméně výstavní rezidencí v Blachernách.⁴⁰ Benátčané zabrali přístav a záhy se stali pány kuriózního útvaru jménem „dvě čtvrtiny a půlka Romanie“, tj. – pokud autora této práce neklamou jeho aritmetické schopnosti – tři osmin bývalé Byzantské říše. A „Geoffroy z Villehardouinu, maršál v Champagni, pravdivě dosvědčuje, že od té doby, co byl svět stvořen, se v žádném jiném městě nenašla větší kořist.“⁴¹

To všechno je poměrně dobře známé. Co ale všechny zúčastněné dovedlo až ke konstantinopolským hradbám? A byla to pouhá náhoda? Vždyť město východních císařů bylo křesťanské a neleželo navíc ani po cestě do jejich původní cílové destinace – Egypta. Se zodpovězením této otázky si historikové lámou hlavu již dvě stě let. Poněkud novým způsobem – avšak při zohlednění výsledků jejich značného úsilí – se o to pokusí i tato práce.

³⁹ Niketas Choniates, odd. 573-74, str. 314-315.

⁴⁰ Villehardouin, odd 55, str. 71; Clari, odd. 80, str 178.

⁴¹ Villehardouin, ibid.

3. Historická debata

3.1 Opulentní bibliografie

Nehledě na to, že čtvrtá křížová výprava nikdy nedorazila do Levanty (Gennaro Maria Monti ji celkem po právu do své *Storia delle Crociate* vůbec nezařadil)⁴², je výlučná ještě v jednom či více ohledech. Střetávají se v ní bez nadsázky 4 svěbytné historie: historie severoitalských námořních republik, tolik vzdálených životu svých vnitrozemských sousedů; historie feudální Evropy; dějiny Byzantské říše a k tomu zcela specifický svět křížových tažení. Není divu, že tato profesionální výzva, společně s dramatickým a efektním vyústěním popisovaných událostí, přilákala již pozornost desítek a spíše stovek historiků, ať už „profesionálních“ či populárních. A tak se dnešnímu spisovateli zákonitě do cesty připele zcela svěbytná historie pátá: vlastní opulentní bibliografie, jež se na tento podnik za staletí nakupila. Co do rozsahu i hloubky ji lze srovnat snad jen s literaturou o životu a díle Richarda Wagnera.

Z tohoto důvodu je nutno se zaměřit pouze na tituly, jež byly stěžejní pro vznik této práce. Snad je to příznačné, ale pokud jde o období, které reflektoval Donald Queller, nejzásadnější příspěvky pochází dle mého názoru od 4 autorů, jež v Američanově průřezové antologii *The Latin Conquest of Constantinople* bez výjimky chybí.

3.2 Umírnění „spiklenci“

Nejprve je třeba zmínit knihu *Venedig und die Wendung des Vierten Kreuzzugs* německého historika Ludwiga Streita.⁴³ Jeho práce byla průlomová hned ve dvou směrech. Jako první se detailně zaměřila na dynamiku dlouhodobého vývoje byzantsko-benátských vztahů. Jako první též zacílila kritiku na pomýlenou verzi svého učitele Karla Hopfa o benátsko-egyptské konspirační smlouvě (byť ji ještě nesmetla ze stolu úplně). S mnoha Streitovými osvícenými soudy lze bezezbytku souhlasit dodnes. Teprve z podhoubí díla tohoto vědce mohla vyrůst slavná práce Waltera Nordena *Der Vierte Kreuzzug im Rahmen der*

⁴² MONTI, Gennaro Maria, *Storia delle crociate*, Roma, Gherardo Casini Editore, 2011 (1. vydání 1940 jako *L'Italia e le crociate in Terra Santa*).

⁴³ STREIT, Ludwig, *Venedig und die Wendung des Vierten Kreuzzuges gegen Konstantinopel*, Anklam, Fr. Krügers Buchhandlung, 1877.

Beziehungen des Abendlandes zu Byzanz,⁴⁴ o níž Eberhard Mayer tvrdí: „Pokud mezi badateli ve věci tohoto palčivého problému [důvod odklonu výpravy] existuje vůbec nějaká shoda, je to v zásadě mínění Nordenovo“.⁴⁵

Stěžejním novým příspěvkem do vědecké diskuze se na konci 80. let stala jedinečná kniha *Byzantium and Venice* profesora londýnské King's College Donalda M. Nicola. Nicol se vyhýbá definitivnímu soudu o švábském spiknutí, byť ho pokládá za nanejvýš pravděpodobné, a vinu přikládá Benátčanům: „Pokud by byly udělovány ceny v závodu o Konstantinopol, Benátčané by nepochybně zvítězili“.⁴⁶

Za Quellerova života psali též Věra a Miroslav Hrochovi, jejichž práce se však k americkému badateli nejspíš nedostala (popřípadě jí nevěnoval pozornost). Jejich kniha *Křižáci ve Svaté zemi* obsahuje jeden z nejvyváženějších soudů, jaký je k tématu k dispozici. Nechybí ani reflexe historické debaty, jakkoli je pojednána navýsost stručně a v nejhrubších rysech.⁴⁷ Jelikož se postoj manželů Hrochových ve stěžejních bodech shoduje se základní tezí této práce, kritických poznámek mám jen nemnoho. Nejde mi ani tak o pár faktografických nedostatků (první zteč na hradby Zlatého rohu)⁴⁸ jako spíš o příliš povrchní náhled některých aspektů problému. Jde zejména o schematizaci některých aktérů. Tak např. „lživý a vychytralý stařec“⁴⁹ Dandolo je neúnosným literárním klišé, jež podkopává jinak pozoruhodnou vědeckou práci. Odkazuje knihu na první pohled právě do říše nejtradičnějších konspiračních příběhů, kam rozhodně nepatří. Jedná se totiž o naprosté a nekritické přijetí soudu Nikety Choniata o „nejproradnějším a na Římany nejžárlivějším stvoření“, „lživém zrádci, jenž se považoval za moudřejšího nad moudré“ atp.⁵⁰ V tomto ohledu se však snad všichni historikové shodnou – jde jen o to jakou měrou –, že Niketův soud byl výrazně citově zabarven.⁵¹ Na základě pramenů nelze konstatovat víc než, že byl Dandolo velmi obratný diplomat a navýsost schopný leader. Co se týče charakterových vlastností, víme jen, že byl

⁴⁴ Z důvodu špatné dostupnosti titulu cituji 2 oddíly knihy z různých vydání. NORDEN, Walter, *Der vierte Kreuzzug im Rahmen der Beziehungen des Abendlandes zu Byzanz*, Berlin 1898 (I. část: B. Behr, 1898; II. část P. Stankiewicz).

⁴⁵ MAYER, *Geschichte der Kreuzzüge*, str. 237.

⁴⁶ NICOL, *Byzantium*, str. 412.

⁴⁷ HROCHOVÁ, HROCH, *Křižáci*, str. 211-12.

⁴⁸ Ibid., str. 209.

⁴⁹ Ibid., str. 202.

⁵⁰ Niketas Choniates, odd. 538, str. 295.

⁵¹ Viz např. SMITH, Caroline (ed.), *Chronicles of the Crusades*, London, Penguin Books, 2008, str. xxvii.

mlčenlivý,⁵² což má však do lstivosti daleko. Neztotožňuji se ani s jejich podezřením o spiklenecké roli papeže Inocence. V tom se shodují s Quellerem a Maddenem.⁵³

Důležitější však je jádro sdělení manželů Hrochových: mohou se jen „stěží ztotožnit s představou zbožných křižáků, nezištných baronů, kteří velkodušně slibují pomoc mladému Alexiovi a jsou nahodilou shodou okolností vrženi proti Konstantinopoli a tak natrvalo odvráceni od původního záměru bojovat proti nevěřícím.“⁵⁴ S tím lze bezesbýtku souhlasit.

O čistotě Inocencova svědomí vedle Hrochových – které jistojistě nezná – pochybuje též byzantolog Michael Angold.⁵⁵ Angold nabídl velmi originální resuscitaci díla Edwarda Gibbona, obyčejně v souvislosti s Byzancí citovaného spíš jako veselou kuriozitu.⁵⁶ V souzvuku s Quellerem a Maddenem vyloučil benátskou konspiraci. Centrum zájmu soustředil kolem čelních baronů v čele s Bonifácem z Montferratu.

Pro úplnost vytyčím též opačný pól a zmíním autory, jež řadím na konec pomyslného pelotonu. Vynechám-li celou řadu populárních spisovatelů, kteří se atraktivním tématem více či méně povrchně zabývali a zůstanu na poli „seriózní“ vědy, budu muset jmenovat Julese Tessiera a Roberta Cessiho.⁵⁷ Jejich práce byly přes veškerou erudici nešťastně poznamenány výraznou stopou osobní zainteresovanosti. Tak Tessier obhajoval Villehardouinovu spolehlivost prostě proto, že byl francouzským patriotem a Benátčan Cessi čistotu Dandolových úmyslů, poněvadž své rodné město a předmět profesního zájmu v jednom miloval opičí láskou. Takový přístup ve vědě považuji za nejen neplodný, ale dokonce výrazně škodlivý.

⁵² „In der Verfolgung seiner Ziele ohne Rücksicht und Gewissen; wortkarg und verschlossen, ein ‚vir decretus‘, kein geschwätziger Alter; ohne Maß im Zorn.“ [zvýraznil Š.W.] KRETSCHMAYR, Heinrich, *Geschichte von Venedig*, Bd. 1, Gotha, 1905, str. 276.

⁵³ Viz 5.1.

⁵⁴ HROCHOVÁ, HROCH., *Křižáci*, str. 213-14.

⁵⁵ ANGOLD, Michael, *The Anglo-Saxon historiography of the Fourth Crusade: a crime against humanity or just an accident?* In *Quarta crociata: Venezia, Bisanzio, impero latino*, Istituto veneto di scienze, lettere ed arti, Venezia, 2006.

⁵⁶ Např. DAVIES, Norman, *Vanished Kingdoms: The Rise and Fall of States and Nations*, London, Penguin, 2012 (1.vydání 2011), str. 315-317.

⁵⁷ Ze starších, těžko dostupných a především překonaných prací je možno vyhledat anglické ukázky v QUELLER, *The Latin Conquest*; PEARS, *The Fall of Constantinople*, str. 43-44; TESSIER, *Quatrième croisade; la diversion sur Zara et Constantinople*, str. 44-54; CESSI, *Venezia e la quarta crociata* aj., str. 86-90.

3.3 Nordenovský obrat

Malou revoluci v bádání o čtvrté křížové výpravě představuje dle Quellera kniha německého historika Waltera Nordena.⁵⁸ Podle něj lze „teorie intrik... zcela vyvrátit, zatímco teorie náhod je příliš povrchní.“⁵⁹ Argumentům, jakými Norden vyvrací „komploty“ se budu věnovat v rámci samotné práce. Stačí předeslat, že jakkoli s jeho celkovým závěrem nesouhlasím, jeho poznatky nejsou vždy zcela v rozporu se základní tezí této práce. Norden byl nepochybně velmi talentovaným historikem. Práci, jež si podnes udržuje značný vliv, napsal v pouhých 22 letech coby svou doktorskou práci. Měl rozhodně větší smysl pro realitu než historičtí konspirátoři typu Edwina Pearse.⁶⁰ Ztotožňuji se s jeho odporem k „hodnocení ex eventu“.⁶¹ Je to jeden ze základních klamů – řekněme s Baconem idolů – jimž historik může podlehnout.

S čím se naopak radikálně neztotožňuji, jsou Nordenovy úvahy o morálce a motivaci „poutníků“.⁶² Dandolovi ani křížákům bych nepřipisoval přehnané obavy o osud Svaté země a dalekosáhlé plány na její záchranu prostřednictvím podmanění Konstantinopole, tak jak to dělá Norden.⁶³ Tyto myšlenky plnily po mém soudu spíš funkci záminky (před veškerým křesťanstvem a snad i před sebou samými), než že by byly podnětem k akci. Už vůbec bych jim nepodsouval touhu sesadit „uzurpátora“ a dosadit „právoplatného dědice“.⁶⁴ Jejich city k mladému Alexiovi bychom si neměli idealizovat z mnoha důvodů. Netřeba si snad připomínat, že obecný vztah obyvatelů Západu k Byzanci a Byzantincům – jakkoli se pochopitelně lišil dle společenského postavení i individuálních zkušeností – nebyl právě lichotivý. Nezapomínejme navíc, že to byl právě Alexiův otec – sesazený jmenovaným „uzurpátorem“ – jenž před lety úskočně „zradil křížáckou myšlenku“ a vysloužil si za to mezi západními rytíři opravdovou nenávist.⁶⁵

Z této Nordenovy myšlenky vycházel také Quellerem velmi ceněný Leopoldo Usseglio, v mnoha směrech jistě pozoruhodný vědec. Dle jeho názoru Benátky neinspirovala „láska k mamonu“, nýbrž „náboženský zápal“. „Pakliže si vymínili podíl na zisku, nebylo

⁵⁸ Parafrázuji podle QUELLER, *The Latin Conquest*, str. 57.

⁵⁹ NORDEN, *Die Wendung*, sv. 2, str. VI.

⁶⁰ Viz pozn. 57.

⁶¹ Ibid., str. 2.

⁶² Viz Appendix 2.

⁶³ NORDEN, *Die Wendung*, sv. 2, str. 3.

⁶⁴ „...dass sie [Ziele der beteiligten Mächte] nichts weiter als die, wie sogar gehofft wurde, unblutige Verjagung eines Usurpators und Einsetzung des rechten Erben in Constantinopelerwirkten sollen.“ Ibid, str. 4.

⁶⁵ Viz 6.2.

jejich úkolem též nést na svých bedrech část rizika?“⁶⁶ V takovém podání se Benátčané jeví být vskutku velkorysími obchodníky. Stejně neotřesitelnou důvěru skládají v účastníky tažení Queller s Maddenem: „Francouzská rytířská čest a benátská měšťanská etika křížovou výpravu od počátku zavazovaly k svědomitému postupu dle odpřísažlých ujednání“.⁶⁷ Francouzského rytíře bychom si neměli idealizovat a benátská „měšťanská etika“ se v průběhu staletí rovněž ukázala být více než pružnou. Ale na zmíněné autory se podívejme o něco blíže. Vždyť polemika s jejich knihou je pro tuto práci stěžejní.

3.4 Americká dvojice

Novým mezníkem v bádání o čtvrté křížové výpravě bylo vystoupení historika Benátské republiky Donalda Quellera. Čtvrté křížové výpravě věnoval hned několik publikací, kromě jiných slavnou *The Fourth Crusade* z roku 1977. I přes značný ohlas se na knihu snesla zasloužená kritika. Bylo jí vyčítáno pro-benátské zaujetí. V druhém vydání – již za spoluautorství svého žáka Thomase Maddena, rovněž „benátkologa“ – se Queller pokusil svůj přístup k tématu vyvážit, jeho zaujetí pro město na laguně, znásobeno nyní nemenší vášní Maddenovou, však přesto do značné míry předurčilo závěry jejich práce.

Queller s Maddenem rozvinuli dědictví „modifikované teorie náhod“ německého historika Waltera Nordena. Badatelé, kteří v pozadí hledají benátský či štaufský komplot, čtou dle autorů dějiny „odzadu dopředu“.⁶⁸ Korespondence s Nordenovou výtkou z hodnocení ex eventu je nasnadě. Univerzální platnost tohoto jejich dikta lze úspěšně zpochybnit, důvtipnost formulace je však (bez ironie) odzbrojující a může sloužit coby *memento mori* všem historikům, kteří dobrovolně či nedobrovolně přijdou do kontaktu s polemickými otázkami.

I přes četné výtky které k práci chovám, jsem si vědom, o jak záslužné dílo se jedná. Jde o dosud nejdetailnější studii celého podniku, jež osudy křížáků sleduje takřka den po dni. Autoři nepochybně prohloubili náš náhled na nanejvýš komplikovaný sled události z let 1198-1204 a po zásluze vyvrátili několik přežívajících mýtů. Jsou vyzbrojeni značným kritickým talentem a v keelyovském duchu nelitostně boří *nemístné konspirační teorie*.⁶⁹ Bod, kde se

⁶⁶ USSEGLIO, Leopoldo, *I Marchesi di Monferrato in Italia ed in Oriente durante i secoli XII e XIII*, Torino, Tip. di Miglietta, Milano e C., 1926, str. 178.

⁶⁷ QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 172.

⁶⁸ Ibid., str. 85.

⁶⁹ Již zde používám pojem *unwarranted conspiracy theories* zavedený Brianem Keelem. KEELEY, Brian L., *Of Conspiracy Theories* in *The Journal of Philosophy*, Vol. 96, No. 3 (Mar., 1999), str. 111. Viz 4.1.

s nimi – stejně jako s Keeleym – rozejdu, bude ona šedá efemérní zóna, hranice mezi konspiračními teoriemi *nemístnými* a *oprávněnými*.

Rovněž Thomas Madden se k tématu čtvrté křížové výpravy vracel opakovaně.⁷⁰ Nejnověji knižně v roce 2012 ve své *Venice: A New History*. Jedná se nepochybně o vynikajícího historika, alespoň co do úrovně zvládnutí řemesla.⁷¹ Ovšem i z úvodu k této práci si lze udělat rámcový dojem o jeho objektivitě, jedná-li se o předmět studijního zájmu a životní vášně v jednom. Madden vyčítá Donaldu Nicolovi a Johnu Juliu Norwichovi⁷² stereotypně cynický přístup k benátské morálce. Stěží se může ztotožnit s tímto Norwichovým díktem: „[benátský] stát mohl být na prvním místě, ale osvícené prospěchářství (*self-interest*) nikdy nebylo daleko za ním“. Boření stereotypů je jistě věc záslužná. Jenže Madden sám tomuto výkonu vzápětí podráždí nohy, když tvrdí, že „zatímco zbytek středověké Evropy úpěl [sic!] pod králi a feudálními magnáty, Benátčané vytvořili svobodnou republiku, jež vytrvá po tisíc let.“ Konečně epistemická hodnota jeho vlastní teze, podle níž „Benátčané patřili vždycky mezi nejúžasnější (*the most fascinating*) lidi na světě“,⁷³ je přinejmenším sporná.

3.5 John Godfrey aneb fantazírovat s poznámkovým aparátem či bez něj?

Jak už bylo řečeno, čtvrtá křížová výprava nezhlédla jen „profesionální“ historiky. Kromě toho, že je do dnešní doby oblíbenou kulisou historické beletrie (Umberto Eco: Baudolino), strhla svým příběhem i řadu „populárních historiků“. Nejnovější a zároveň

⁷⁰ Je bohužel víc než pravděpodobné, že Maddenův náhled na křížové výpravy, coby iniciativu středověké církve, není formován pouze jeho odbornou erudicí. Madden je kromě svého profesního zaměření též přesvědčeným katolíkem. To by samo o sobě nikdy nebylo předmětem mého profesionálního zájmu. Problém nastává v okamžiku, kdy upřímná víra přerůstá v bigocii a začíná výrazně ovlivňovat vědeckou práci. Za pozornost stojí Maddenova teze oslavující všechny papeže až po Františka I. z důvodu, že nikdy nehlásali herezi (<https://www.youtube.com/watch?v=H3PSqEY44JQ>, čas 47: 45“). Vzhledem k tomu, že o tom, co je a není hereze, rozhoduje po tisíciletí katolická církev, může podobný objev pravděpodobně překvapit pouze doktora Maddena. Domnívám se, že budeme muset najít jiný „důkaz ochrany, jíž papežství propůjčuje Duch Svatý“ (Ibid., čas 50: 27“).

⁷¹ MADDEN, Thomas F., *Venice: A New History*, New York, Viking, 2012.

⁷² Ibid. John Julius Norwich, historik značného tematického rozpětí, je především talentovaným spisovatelem. Jeho práce jsou psány nesmírně poutavým, barvitým stylem, který zároveň překypuje kulturními odkazy nejrůznějšího druhu. Norwich nevypráví pouze příběh, místy výstižně glosuje a některé jeho reflexe dosahují esejistické úrovně. Jako jeho ostatní knihy je však rovněž *A History of Venice* poněkud povrchní prací, postrádající navíc kritický přístup k pramenům. Díky své nedostatečné čtivosti ji však lze vřele doporučit jako úvod do benátských dějin. Na autorovi samotném je sympatické, že je si svých slabých stránek vědom a nikdy je nezastíral: "I have not discovered a single new historical fact in my life. I like infecting other people with my own enthusiasm, but I am not interested in pushing back the frontiers of knowledge. Deep down, I'm shallow. I really am." (<http://www.telegraph.co.uk/news/features/3636838/John-Julius-NorwichDeep-down-Im-shallow.-I-really-am.html>).

⁷³ MADDEN, *Venice*, str. 3-6.

nejocenenější z podobných publikací je *The Unholy Crusade* Johna Godfreyho.⁷⁴ Tuto knihu zcela odsoudili Queller s Maddenem.⁷⁵ Donald Nicol z ní naopak cituje často a na Godfreyho obranu se postavil též Charles Brand.⁷⁶

John Godfrey je americký básník a spisovatel, který však přečetl valnou většinu pramenů (snad v originálních jazycích) k danému tématu. Někdy snad vyvozuje až příliš zbrkle či odvážně, ale obecně je jeho přístup k informacím kritický, dost možná kritičtější než u leckterého „profesionálního“ historika. Co lze vytknout jeho uměřenému soudu: „Jaké plány, pokud nějaké, měly být zformovány na švábském dvoře během těchto měsíců [Vánoce 1201] se nikdy nedozvíme, ale existují důvody, abychom Bonifáce podezírali z ambiciózních úvah; a skutečnost, že poté, co byl zvolen vrchním velitelem, odjel tak rychle k hohenštaufskému dvoru, místo aby se zaobíral organizací armády, je výmluvná.“⁷⁷

Queller s Maddenem Godfreyho odsuzují pro jeho údajné fantazírování a nepodložené úvahy. Zastavme se tedy u tohoto problému trochu blíže. Zdálo by se, že podobné postupy budou výsadou „konspirátorů“. Opak je však pravdou. Nefantazíruje jen Edwin Pears a John Godfrey, ale samotná dvojice Američanů a jí tolik ceněný, „revoluční“ Walter Norden. Buďme spravedliví, jedná se spíše o výjimky; za to však poměrně „vydatné“.

I Norden rozvíjí hypotézu, pro níž v pramenech není žádná opora. Benátčané neměli od počátku v úmyslu plout ani do Egypta ani do Konstantinopole, nýbrž do Sýrie. Tato poněkud záhadná myšlenka se objevila již u Streita,⁷⁸ ovšem to, co Streit jen naznačil, rozvedl Norden do nezamýšlené dokonalosti. Pro Benátčany by tento scénář údajně znamenal jakousi „win-win situation“. Obdržely by tučný poplatek za pronájem lodí, ale zároveň zásadním způsobem neohrozili svůj obchod s al-Adilovým Egyptem. Sýrie byla sice také al-Adilovým panstvím, ale dle Nordena na rozdíl od Egypta nikoli životně důležitým. Al-Adil by v takovém případě Benátčanům útok na své panství nezazlíval, nýbrž „by jim byl dokonce vděčný“ (sic!).⁷⁹ Co by ho k takovému vděku mohlo přimět, se marně pokouším domyslet. Jakkoli na Nordena řada historiků právem navázala, tento jeho scénář (pokud je mi známo), nerozvíjel naštěstí žádný z nich.

⁷⁴ GODFREY, John, *The Unholy Crusade*, Oxford, Oxford University Press, 1980.

⁷⁵ QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 322.

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ GODFREY, *The Unholy Crusade*, str. 55. Queller s Maddenem pro jeho cestu nacházejí dle svého soudu logické a zcela legitimní odůvodnění – snahu o naverbování říšských křižáků. Při zohlednění všech okolností je to krajně nepřesvědčivé. Srov. *The Fourth Crusade*, str. 33.

⁷⁸ STREIT, *Venedig und die Wendung*, str. 29.

⁷⁹ NORDEN, Walter, *Der vierte Kreuzzug*, II. část, str. 19: „wenn er aber [al-Adil] die Venetianischen Kolonisten in Aegypten seinen Zorn fühlen liess, nun, so würde man ihn auf das Verdienst hinweisen, das sich Venedig durch die Abwendung des Kreuzzugs von Aegypten erworben hatte: daraufhin würde er von seinem Hass gegen die Venetianer ablassen und sich ihnen wahrscheinlich sogar dankbar erweisen.“

Norden byl v době vzniku studie poměrně mladý. Co je u něj možno při dobré vůli tolerovat, nelze však mlčky přejít u Queller a Maddenem. Ve fázi, kdy insolventní křižáci okupují benátské Lido, podsouvají autoři dóžeti tuto prazvláštní taktickou úvahu: „Byť je Lido od Benátek samotných odděleno, vzdálenost není veliká. Dandolo a jeho rádci museli uvážit i možnost, že Benátky samotné by mohly být ohroženy“.⁸⁰ Je zvláštní, že takto směšnou pohádku vyplodili právě uvedení autoři, jež zpravidla vykazují značný smysl pro realistické zhodnocení vojenských a logistických možností středověkého vojska. Jakýkoli útok na Benátky podniknutý křižáky, již nedisponovali ani loděmi ani prostředky nezbytnými k takovéto operaci, by se nutně musel změnit v nezamýšlenou grotesku.

⁸⁰ QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 56.

4. Filozofická debata

4.1 Popper a jeho dědictví

„Letos mi bude padesát devět let. Prvních třicet, čtyřicet let jsem velice odmítal jakási velká schémata, že věci nejsou samy od sebe, ale dost často je tu nějaká vůle a plán. Dnes vím, že to tak je.“⁸¹

Povinností každého spořádaného intelektuála naší doby je tato slova Alexandra Mitrofanova zavrhnout jako směšnou *konspirační teorii*. Proč tomu tak je? Vždyť nic nenásvědčuje tomu, že by pohrdání konspiračními teoriemi bylo člověku vrozené.

Odpověď je jednoznačnější než by se mohlo zdát. Takzvaná vzdělaná veřejnost totiž zcela přijala za své stanovisko Karla Poppera, jež filozof formuloval v několika svých pracích v polovině 20. století. Ti, kteří věří v konspirační teorie, se dle Poppera mylně domnívají, že „jsme schopni prakticky všechno vysvětlit tázáním se, v čí zájmu to bylo, přičemž však pravým úkolem sociálních věd je vysvětlit ty věci, jež nechce nikdo“.⁸²

Je nepochybné, že i ve vysoké politice se dějí náhody. Pro příklady bychom nemuseli chodit do středověku a mohli setrvat na půdě našeho mladého století.⁸³ Nemůže nás tedy překvapit, že první seriózní obhajobou konceptu konspirační teorie byla filozofická polemika zacílená přímo na Karla Poppera.⁸⁴ Od Charlese Pigdena to byla dobře mířená rána. Třebaže novozélandský profesor nabídl ve své eseji porci velmi hutného čtení, jež nelze doporučit nikomu, kdo se nevyzná v zaklínání filozofické terminologie a není alespoň povšechně obeznámen s dějinami filozofie a Popperovým místem v nich, jedná se o průlomovou, dodnes zcela nedoceněnou práci.

Aby Popper jednou provždy vyvrátil konspirační teorie jako takové, vytvořil si modelovou *Konspirační teorii společnosti* („the Conspiracy Theory of Society“), jejíž iracionalitu následně demonstroval. Tento jeho postup však Charles Pigden celkem logicky napadl. Popperova grandiózní konspirace je podle něj tak nepravděpodobná a vyhnaná do

⁸¹ <http://www.parlamentnilisty.cz/arena/monitor/Pikantni-prednaska-Alexandra-Mitrofanova-Kreml-financuje-Marine-Le-Pen-Sobotka-ma-pristup-k-tajnym-informacim-zna-ulohu-Zemana-Babis-dela-politiku-pro-idioty-420594>

⁸² POPPER, Karl R., *Conjectures and Refutations*, New York, Basic Books, 1962, str. 123-24.

⁸³ Frapantním příkladem jsou teroristické útoky z 11. září 2001. Pro Američany byly nepochybně tragickou ranou, ale geopolitickým záměrům USA paradoxně uvolnily ruce. Bylo je možno použít jako záminku pro vojenské intervence na Středním východě, o nichž se v Pentagonu uvažovalo již za Clintonovy éry. Konspirační teorie připisující útoky americkému establishmentu jsou však nanejvýš nepravděpodobné. Srov. POLIDORO, Massimo (ed.), *9/11. La cospirazione impossibile*, Padova, Cicap, 2014.

⁸⁴ PIGDEN, Charles, *Popper Revisited or What Is Wrong With Conspiracy Theories?* Poprvé in *The Philosophy of the Social Sciences*, vol. 25, no. 1. pp. 3-34. (1995). Cituji z dokumentu dostupného zde: https://www.academia.edu/5519076/Popper_Revisited_or_What_Is_Wrong_With_Conspiracy_Theories

absurdních extrémů, že by v ní nemohl věřit ani nejzapálenější milovník templářských „záhad“. Pigden sám se ke čtenáři obrací se svou „skromnou nabídkou“: „Budu tvrdit, že je *někdy* na místě odvolávat se na konspirace při vysvětlení historických událostí. To je velmi skromné tvrzení. Ale byť je skromné, značí, že prvoplánová odsouzení konspiračních teorií jsou prostě hloupá. Tvrzení se stane poněkud méně skromným, pokud řekneme, že je často na místě odvolávat se na konspirace; tj. nedějí se jen jednou za uherský rok. A toto budu rovněž tvrdit. Pokud se nepletu, je naprosto v pořádku hledat konspirace při vysvětlení událostí, byť bychom neměli vždy čekat, že nějaké objevíme. *Neříkám* tedy, že konspirační teorie dokážou vysvětlit *všechno*. Někdy fungují a někdy ne. Musíme to prostě zkusit a uvidíme.“⁸⁵

Poppera je třeba číst v historickém kontextu. Žil v době, kdy vidiny grandiózních konspirací doslova zavinily smrt milionů lidí. Díky Hitlerově fantasmagorické představě světového „židobolševického“ spiknutí zemřelo během Holokaustu 6 milionů lidí. Popper, sám rakouský Žid, musel z obav před nacisty roku 1937 emigrovat na Nový Zéland, kde napsal svou slavnou *Open Society*. Popperovy práce je dobré si připomínat a dokonce je číst znovu a znovu. Ale měli bychom mít na paměti, že v době, která ho pohnula k napsání své slavné knihy, se děly také jiné věci. Jiný zločinný režim, Stalinův Sovětský svaz kvůli konspiraci špiček komunistické strany úspěšně přivodil hladomor na Ukrajině v letech 1932-33 za účelem zlomení tamějších kulaků. Pigden k tomu poznamenává: „Mohli byste se domnívat, že vyhladovění milionů lidí není druh informace, jež by se dala ututlat a že tedy Stalin a jeho důvěrníci nekonspirovali. Mýlili byste se.“⁸⁶ Kdokoli, kdo vznesl podobná obvinění, byl však tehdy na Západě považován za blázna (neboli konspiračního teoretika) a v SSSR za zrádce, načež byl popraven.

Základem Popperova textu je jeho převyprávění homérského mýtu coby jakési prakonspirační teorie: „Homér chápal moc bohů tak, že cokoli se stalo na pláni před Trójou, bylo odrazem různých konspirací na Olympu. Konspirační teorie společnosti je pouze verzí tohoto teismu, víry v bohy, jejichž rozmary a svévole všemu vládnou. Plyne to z opuštění boha a následné otázky: „Kdo na jeho místo?““⁸⁷ Tento slavný a hojně citovaný⁸⁸ obraz se však pod Pigdenovou kritikou bortí jako domeček z karet: „Homérští bohové, jejichž intriky se skrývají za událostmi odehrávajícími se před Trójou, jsou rozděleni do jednotlivých frakcí, jež se vzájemně snaží zhatit si plány. *Výsledkem je občas to, co nechce ani jedna strana*

⁸⁵ PIGDEN, *Popper Revisited*, str. 4.

⁸⁶ Ibid., str. 27, pozn. 28.

⁸⁷ POPPER, *Conjectures*, str. 123-24.

⁸⁸ Za všechny ECO, Umberto, *La sindrome del complotto* in POLIDORO, Massimo (ed.), *9/11. La cospirazione impossibile*, Padova, Cicap, 2014, str. 395.

[zvýraznil Š.W.]. Sekularizovaným nástupcem *tohoto* systému tedy stěží může být Popperova ‚konspirační teorie‘, v níž konspirátoři předem plánují každou jednotlivou událost. ‚Post-homérovská‘ konspirační teorie by nás vrhla do boje řevnivých skupin spiklenců, jejichž plány by byly stejně katastrofální jak, pakliže by *neuspěly*, tak pakliže by uspěly. Nebyli bychom pouze mouchami pod rukama rošťáků (*flies to wanton boys*⁸⁹). Byli bychom mouchami pod rukama rošťáků, jež se zapletli do pouliční bitky a na nás doléhají nezamýšlené důsledky jejich konání (například, když jeden na druhého zaútočili sprejem proti hmyzu).‘⁹⁰

A tak jsou ‚konspirace, dokonce úspěšné konspirace, [i] v Popperově modelu naprosto možné... nejsou dokonce ani nepravděpodobné.‘⁹¹ Pigdenův článek nabídl pečlivě strukturovanou a sofistikovanou argumentaci, ale valný ohlas pohříchu nezaznamenal. Teprve příspěvek Briana Keeleyho z roku 1999 spustil debatu v plném proudu.

Keeley konspirační teorie dělí na *warranted* (oprávněné) a *unwarranted* (nemístné). Velký přínos jeho studie spočívá v tom, že definoval pojem *errant data* (bludné údaje),⁹² s nimiž druhé z nich skutečně namnoze operují. Jde o informace či jen střípky informací, jež podezřele vybočují z oficiální teorie. Problém je dle Keeleyho v tom, že podobně *bludné údaje* v sobě chová každá i ta nejlépe doložená vědecká teorie (v podobném duchu hovoří též Noam Chomsky⁹³). Díky Keeleymu si také lépe uvědomíme, že ‚shit‘ zkrátka a dobře ‚happens‘ (‚náhoda je blbec‘).⁹⁴ Hledat za tímto ‚shit‘ konspirační teorii dle něj není na místě. Pro historiky jde o velmi užitečný poznatek. Světové dějiny zkrátka a dobře nemají svůj vnitřní racionální řád, jež jim připisovali idealističtí filozofové. Podobají se nejspíš ionescovskému absurdnímu dramatu.⁹⁵

I přes užitečný vhled do podstaty světových dějin a světa kolem nás je třeba vznést námitku: jedná se skutečně o zdrcující argument proti konspiračním teoriím? Budu tvrdit, že nikoli – ‚blbá náhoda‘ se může připlést do života stejně tak spořádanému křížákovi, který chce prostě a jednoduše odplout do Svaté země, aby splnil svůj poutnický slib, jako ‚spiklenci‘⁹⁶ Bonifáci z Montferratu.

⁸⁹ Odkaz na Shakespearova *Krále Leara*.

⁹⁰ PIGDEN, *Popper Revisited*, str. 7.

⁹¹ Ibid., str. 23.

⁹² KEELEY, *Of Conspiracy Theories*, str. 117-120.

⁹³ <https://www.youtube.com/watch?v=TwZ-vIaW6Bc>

⁹⁴ KEELEY, *Of Conspiracy Theories*, str. 109.

⁹⁵ Ibid., str. 124.

⁹⁶ Slova ‚spiklenec‘, ‚komplot‘ atp. dávám záměrně do uvozovek. Evokuji totiž příliš silně to, co si pod konspiracemi člověk běžně představí – zednáře v kuklách na Pražském hřbitově. Dále k tomu 7.1.

Keeleyho závěr je pak – i přes odvolávání se na Davida Huma – vlastně absurdní. Autor uznává existenci úspěšných konspirací. Teorie, které je postulují, však splňují všechna kritéria, která sám určil pro *nemístné konspirační teorie*.⁹⁷ Věřit na spiklenecké teorie *jako takové* bychom ale přesto raději neměli, stejně jako nám to radí David Hume v případě zázraků.⁹⁸ S tím se pochopitelně nelze spokojit.

Na Keeleyho práci zajímavě zareagoval australský filozof Steve Clarke. I on se ke konspiračním teoriím vyslovil kriticky. Dle něj bychom neměli podléhat iluzi, již sociopsychologové nazývají *fundamental attribution error* (základní atribuční omyl). Lidé mají obecně tendenci přeceňovat vliv povahy jedince na jeho konání a nebrat v úvahu vliv konkrétní situace, v níž se nachází. Konspirační teoretikové dle Clarka podléhají tomuto klamu více než je zdravo.⁹⁹ Jejich teorie navíc „formují jádro toho, čemu Lakatos říkal *degenerating research programme* (degenerující výzkumný program)“. Jedná se totiž o „výzkumné postupy (*research traditions*) utvořené okolo základní teorie, které jsou účastníci oddáni do té míry, že ji brání od vlivu evidentně rozporných důkazů tím, že vytváří modifikace ‚ochranného pásu‘ výpomocných hypotéz a výchozích podmínek.“¹⁰⁰ Netřeba dodávat, že takový postup nepovažuje Clarke za legitimní.

I přesto je jeho závěr nakonec smířlivější, než bychom čekali: „Ačkoli bychom neradi upadli do osidel základního atribučního omylu, občas nám může prospět, že se to stane jiným.“ Vždyť „konspirační teoretik příležitostně rozpozná skutečné spiknutí... jako Watergate.“ Necht' jsou tu tedy podobní jedinci i nadále.¹⁰¹

Rovněž Clarkova *attribution error* je velmi dobrým poznatkem, jenž vnáší nové světlo do našeho každodenního uvažování a nutně i do způsobu, jakým budeme nazírat literaturu o čtvrté křížové výpravě. Nepřipisovali snad kronikáři – a o to častěji historikové – jednotlivým aktérům zhusta vlastnosti povrchně vyvozené z důsledků jejich jednání? Nezapomínali snad, že je k jejich činům mohl dovést spíše komplexní soubor různorodých okolností vycházejících z širšího kontextu jejich doby? Znaky podobně nemístného zplošťování pozorovaných jevů jsme již viděli u manželů Hrochových a ještě se k němu vrátíme u Nikety Choniata. V jádru je to však takřka identický příběh jako s „shit happens“. S Pigdenovou kritikou *atribučního*

⁹⁷ KEELEY, *Of Conspiracy Theories*, str. 118.

⁹⁸ Ibid., str. 126.

⁹⁹ CLARKE, Steve. *Conspiracy theories and conspiracy theorizing*. In *Philosophy of the Social Sciences* 32 (2), 2002, str. 134-147.

¹⁰⁰ Ibid., str. 136.

¹⁰¹ Ibid., str. 148.

omylu jako takového¹⁰² sice nesouhlasím, avšak je třeba uznat, že dopad jaký má na epistemickou hodnotu konspiračních teorií jeho Coriolanus¹⁰³ vyvrací přesvědčivě. I pakliže v atribuční omyl věřím, „též mohu věřit, že někteří muži / konspirují, když naskytne se šance, / neb stav oněch zajisté se liší, / kdo jsou tribuny a kdo ne (míněni Shakespearovy konspirátoři Brutus a Sicinius – pozn. aut.).“¹⁰⁴ K degenerující teorii se Coriolanus staví anekdoticky: „‘Zdegenerovaný‘! Co? Jsem snad já ‚zdegenerovaný‘?“¹⁰⁵ Pigden osobně však básníkovy slova komentuje v následujícím smyslu: Clarke svou tezi o *degenerujících výzkumných programech* nepodložil jediným empirickým argumentem. „Vzhledem k široké paletě konspiračních teorií přijímaných všemi kompetentními historiky se toto [Clarkeovo] tvrzení přiblížilo tomu, aby vyvrátilo samo sebe, kam až to jen šlo (*as close to being self-evidently false as such a claim can be*).“ Z toho Pigden vyvozuje, že „četba historie není jedním z [Clarkeových] koníčků.“¹⁰⁶

Novozélandský profesor má nepochybně pravdu v tom, že „antikonspirační“ teorie může být *degenerující* úplně stejně jako teorie spiklenecká. Nejlepším příkladem je nejnovější historiografie ke čtvrté křížové výpravě s Quellerem, Maddenem a Racinem v čele.

4.2 Teoretikové náhod

„Spiknutí... je v politickém životě zakořeněné, což je fakt, jenž by měl být evidentní každému, kdo se obtěžuje četbou novin nebo sledováním večerních zpráv. Proto je většina politicky vzdělaných lidí konspiračními teoretiky velkého formátu (poněvadž věří v mnoho konspiračních teorií), i přesto, že si toho většina z nich, jak se zdá, není vědoma.“¹⁰⁷ Jak doplňuje David Coady, jediný způsob jak se v takovém světě ubránit nařčení z konspiračního teoretizování je být absolutním ignorantem.¹⁰⁸

Ne každá konspirační teorie nutně operuje s templáři či zednáři, ne každý konspirační teoretik věří, že 11. září bylo zvráceným dílem americké administrativy prezidenta Bushe.

¹⁰² PIGDEN, *Complots of Mischief*, <https://philpapers.org/rec/PIGCOM..>, str. 12-18. Původně in *Conspiracy Theories: The Philosophical Debate* (2006).

¹⁰³ Pigden první část své eseje převedl do Shakespearovského dramatu a promluvil proti Keeleymu a Clarkovi ústy Coriolana. Filozofické pojednání, jež si i přesto uchovává argumentační vybroušenost, se tak stává nesmírně působivým a zábavným čtením.

¹⁰⁴ „[I can] still believe that some men sometimes plot / because the circumstances that they face / differ from those of non-conspirators. / Not many men are tribunes of the plebs.“ PIGDEN, *Complots*, str. 18-19.

¹⁰⁵ Ibid., str. 8.

¹⁰⁶ Ibid., pozn. 17.

¹⁰⁷ Ibid., str. 28.

¹⁰⁸ COADY, David, *Are Conspiracy Theorists Irrational?* in *Episteme* 4 (2), 2007, str. 194.

Stejně jako David Coady se domnívám, že „ztotožňování nesmyslných spikleneckých teorií s paradigmatickým spikleneckým teoriím jako takových je jako ztotožňování astrologie s paradigmatickou teorií pohybu vesmírných těles”.¹⁰⁹

I přesto má v sobě spojení „konspirační teoretik“ zakódovaný pejorativní význam a působí v naší společnosti málem coby nadávka. Coady navrhuje zavést podobně slušivý pojem i pro opačnou stranu barikády. Pro ty, jež mohou v obzvláštních případech „sledovat letadlo narážející do věže Světového obchodního centra, aniž by je napadlo, že by mohla být nějaká spojitost mezi nárazem tohoto letadla a nárazem dalšího letadla ani ne hodinu poté.”¹¹⁰ Coady jim po vzoru internetových fór říká *coincidence theorists* (teoretikové náhod). Australský filosof však nedovede jen vtipně shazovat své intelektuální protivníky. Pronikl zároveň hlouběji do psychiky zatvrzelých odpůrců konspiračních teorií a obnažil jeden z původů jejich světového názoru: „Epistemický neduh naivity je úzce spojen s morálním neduhem zvýšené ochoty podléhat autoritám. Lidé s druhým neduhem se snaží vyhnout zodpovědnosti za své činy. Lidé s prvním neduhem se snaží vyhnout zodpovědnosti za svá epistemická stanoviska. V obou případech je zodpovědnost postoupena osobě či instituci v pozici autority.”¹¹¹

A tak na závěr vzniká prostor pro zamyšlení nad každodenním životem. Ať už jsou naše postoje k autoritám jakékoli, zjišťujeme nutně, že konspirace jsou prostě a jednoduše „až příliš lidské”.¹¹² Kolikrát jsme se ve svých životech doslechli či se stali přímo svědky „podlých zrad, konspirativních sexuálních nevěr, pečlivě vysoustružených (*crafted*) obchodních podvodů a pomluv, jež ničí životy obětí, které se o nich někdy ani nedoví?”¹¹³

Politiku dělají jen lidé. *Může* být vůbec jiná, než jsme my?

4.3 Zlatý věk?

Co nám poznatky moderních filozofů mohou prozradit o čtvrté křížové výpravě? Nepochybně víc než by se mohlo zdát. Už jen proto, že poslední odstavec minulého oddílu platí dnes, stejně jako ve středověku.

¹⁰⁹ COADY, *Introduction: Conspiracy Theories in Episteme* 4 (2), 2007, str. 131.

¹¹⁰ *Ibid.*, str. 197.

¹¹¹ COADY, David (ed.), *Conspiracy Theories: The Philosophical Debate*, str. 10.

¹¹² BASHAM, 2001, str. 271.

¹¹³ *Ibid.*

Tehdejší společnost neznala konspirační teorie v moderním slova smyslu. Pro podobnou teorii je stěžejním předpokladem především koncept „veřejného mínění“. Právě před jeho pranyřem se dnešní potenciální konspirátor musí skrývat, z čehož vyplývá značný díl „konspirativnosti“ jeho jednání. Jak to ale bylo ve středověku? To je přinejmenším obtížné určit. Náš problém vyplývá do značné míry z toho, že nadužívaný termín *veřejné mínění* byl sociology formulován pro moderní občanskou společnost. Při aplikaci na středověk pak není zcela evidentní, co si s ním vlastně počít. „Nabízí se otázka ‚čí veřejné mínění?‘. Těžko nás překvapí, že medievalisté definovali ‚veřejné mínění‘ v rozličných kontextech značně podivným způsobem.“¹¹⁴ To pochopitelně neznamená, že by si ve středověku společnost „nic nemyslela“. Historický i sociologický výzkum nám zde však ještě dluží řadu odpovědí a celá problematika by nepochybně mohla posloužit za téma obsáhlé studii.

Ať už tomu bylo s „veřejným míněním“ jakkoli, je důležité mít na paměti, že rozličné varianty spiknutí v pozadí odklonu čtvrté kruciáty si nevymysleli moderní badatelé. Zprávy o nich podali současníci, a sice hned čtyři letopisci: pokračovatel Viléma z Tyru Ernoul-Bernard, Niketas Choniates, neznámý autor *Gest Innocentii* a Robert z Clari. S podobnými postupy – obvinění jedné či druhé zúčastněné strany ze spiknutí – se ve středověkých narrativech setkáváme poměrně hojně, což nepochybně vyplývá z toho, že tehdejší autoři se o sepsání „objektivní“ historie ani nesnažili. Jakkoli tedy konspirační teorie tak, jak ji chápeme dnes, nemohla existovat, člověk se při četbě středověkých kronik zároveň nemůže ubránit dojmu, že se jednalo o její zlatý věk.

Filosofické poznatky k diskutovanému tématu lze však při traktování „záhady“ čtvrté křížové výpravy úspěšně využít především z jiného důvodu. Tím je v první řadě skutečnost, že o dějinách – ať se nám to líbí nebo ne –, přemýšlíme „tady a teď“, coby děti své doby a jejích myšlenkových systémů. A již nedílnou součástí jejího kulturního ovzduší je také koncept „konspirační teorie“. Lze si jen těžko představit, že nebýt Popperova vystoupení v polovině století, Quellerové a Maddenové knize *The Fourth Crusade* by se mohlo dostat tak univerzálního přijetí. Vždyť Coadyho označení *coincidence theorist* sedí americké dvojici – jež příznačně rozvíjí Villehardouinovu „teorii náhod“ – jako by jí bylo ušito na míru.

¹¹⁴ DUMOLYN Jan, *Political communication and political power in the Middle Ages: a conceptual journey*. EDAD MEDIA. 2012;13, str. 49.

5. „Konspirace“ očima pramenů

5.1 „Urozená hrabátka“ aneb svědectví Nikety Choniata

Nejrozsáhlejší a zároveň morálně nejzvrácenější spiknutí postuluje v případě čtvrté kruciáty příznačně byzantská strana. Dle Nikety Choniata představoval benátský dóže Enrico Dandolo „nejproradnější a na Římany nejžárlivější stvoření“. Tento „lživý zrádce, jenž se považoval za moudřejšího nad moudré... si uvědomoval, že pakliže by měl sám se svými spoluobčany proti Římanům spáchat nějakou proradnost, přivodil by sám sobě zkázu. Proto do svých intrik zatáhl další komplice, aby mohl sdílet své tajné plány s těmi, jež nejzarytěji nenáviděli Římany a jejich majetky sledovali žárlivými a hrabivými očima. Příležitost se naskytla, když si jistá urozená hrabátka (*wellborn toparchs*) usmyslila vydat se do Palestiny; setkal se s nimi, aby sjednali společný zákrok a získal je coby spojence pro vojenskou operaci proti Římanům. Byli to markýz Bonifác z Montferratu, hrabě Balduin Flanderský, hrabě Hugo ze Saint-Pol, hrabě Ludvík z Blois a mnoho dalších směhlých válečníků, jež dorostli do stejné výšky jako jejich kopí.“¹¹⁵ Tím ovšem Niketas nekončí. Na řadu přichází mladý Alexios Angelos. Když tento „hloupý hoch bez pochopení pro státní záležitosti“¹¹⁶ dorazil ke křižáckému vojsku, byl dle Nikety „vybaven dopisy od papeže starého Říma [Inocence III.] a německého krále Filipa, jež vyslovovaly hlubokou vděčnost těmto pirátským tlupám, pakliže Alexia uvítají a dosadí ho zpět na otcovský trůn.“¹¹⁷

V Niketově svědectví se celé konspiraci – jež nese zřetelné stopy představy o monumentálním zápasu Západu proti Východu – dostává téměř „popperovských rozměrů“. Všichni Latinové „Římany“ nenávidí a nemohou se dočkat, kdy a jak jim uškodí. V tomto smyslu kronikář nepochybně páchá *základní atribuční omyl*, o němž ve své eseji hovoří Steve Clarke. Ze závěrů, k nimž konání baronů dospělo (vypleněná Konstantinopol) usuzuje Niketas, že „nenáviděli Římany“. To se však jeví jako zbytečně melodramatický soud. Jestliže Enrico Dandolo a Bonifác z Montferratu měli alespoň teoretický důvod k tak hluboké zášti – o jejich skutečných citech můžeme však leda spekulovat¹¹⁸ – u dalších tří jmenovaných šlechticů jsou tato obvinění zcela nemístná.

¹¹⁵ Niketas Choniates, odd. 538-39, str. 295.

¹¹⁶ Ibid., odd. 550, str. 302.

¹¹⁷ Ibid., odd. 539, str. 296.

¹¹⁸ Podle Clariho se Bonifác z Montferratu „snažil nejvíc ze všech, kdo tam byli, aby se jelo do Konstantinopole, protože se chtěl pomstít za zločin, který mu způsobil tehdy vládnoucí konstantinopolský císař.“ [zvýraznil Š.W.] Clari, odd. 33, str. 147. Nejen, že se jedná o snad zbytečně „hollywoodský“ scénář (rovněž zavánějící *základním atribučním omylem*), Clariho soud především obsahuje faktickou chybu. „Zločinu“ na Bonifácově rodině (nikoli

Dále Niketas vedle správné informace o doporučení Filipa Švábského zavádějícím způsobem informuje o postoji papeže Inocence. Relace je v naprostém rozporu s Inocencovým dopisem byzantskému císaři,¹¹⁹ v němž papež popisuje únorovou rozmluvu s mladým Alexiem, i s celou logikou událostí tak jak se – právě kvůli jeho nesouhlasu – musely seběhnout.¹²⁰ I přesto ještě stále existuje řada historiků, jež se k jeho nepravděpodobnému údaji hlásí. Mezi nejzajímavější patří Michael Angold a Věra a Miroslav Hrochovi. Angold Inocencovu dopisu z 16. listopadu 1202 připisuje záměrně vyhýbavé formulace a nejednoznačnost.¹²¹ Inocenc, věrný zvyklostem svého úřadu, skutečně s oblibou používal poněkud vágní výrazivo, ale v tomto psaní je očividný spíše důraz, s jakým si snaží vynutit Alexiovu vděčnost.¹²² Ještě nejzajímavějším argumentem jsou okolnosti Inocencova pozdějšího dopisu křižákům, jenž zakazoval postup na Konstantinopol. Měl být naskicován záměrně pozdě, v červnu 1203, a odeslán do Zadaru, byť papež moc dobře věděl, že už tam vojsko není.¹²³

V tomto smyslu však jsou Queller s Maddenem skeptičtí právem.¹²⁴ Inocenc jistě neodmítl zákrok proti Konstantinopoli z křesťanské velkodušnosti. Mladý Alexios k němu byl

na Bonifácovi osobně) se nedopustil panující císař Alexios III., nýbrž Isák II. – zrovna ten, jemuž měli jet křižáci asistovat.

¹¹⁹ „Nos autem imperiali prudentiae taliter duximus respondendum, quod praedictus Alexius olim ad praesentiam nostram accedens, gravem in nostra et fratrum nostrorum praesentia, multis nobilium Romanorum astantibus, proposuit questionem, asserens quod patrem ejus injuste ceperis, et feceris etiam nequiter excaecari, eos diu detinens carcerali custodiae mancipatos, et quia ad superiorem nobis non poterat habere recursum, et nos, juxta Apostolum, eramus tam sapientibus quam insipientibus debitores, ei justitiam facere tenebamur. Cumque nos eidem dedissemus responsum juxta quod vidimus expedire, recessit a nobis, et ad praedictum Philippum, sororium suum, concitus properavit; cum quo deliberato consilio sic effecit, quod idem Philippus nuntias suos ad principes exercitus Christiani sine qualibet dilatione transmisit, rogans eos et petens ut, quia pater suus et ipse fuerant jure suo et imperio nequiter spoliati, cum eo Constantinopolitanum deberunt regnum intrare, ac ad illud recuperandum eidem praestare consilium et favorem, promittens eisdem quod, tam in subsidium terrae sanctae quam in expensis et donativis, eis magnifice responderet, paratus etiam in omnibus et per omnia nostris stare mandatis et quod sacrosanctam Romanam Ecclesiam vellet juxta posse suum modis omnibus honorare ac ea efficere quod nostrae forent placita voluntati.“ Dopis z 16. listopadu 1202, PL 214, sl. 1124.

¹²⁰ Viz podrobněji 6.3.

¹²¹ ANGOLD, *The Anglo-Saxon historiography*, str. 312.

¹²² „Licet autem a tempore inclytae memoriae Manuelis, praedecessoris tui, Constantinopolitanum imperium non meruerit ut talia efficere deberemus, cum semper nobis et praedecessoribus nostris per verba responsum ruerit et nihil operibus demonstratum, in spiritu tamen lenitatis et mansuetudinis duximus procedendum, credentes ut inspecta gratia quam tibi fecimus, emendare caeleriter debeas quod tam a te quam a praedecessoribus tuis minus provide hactenus est omisum, cum et secundum humanam industriam id debere studiosissime procurare, ut ignem in remotis partibus exstingueres, non nutires, ne usque, ad partes tuas posset aliquatenus pervenire.“ PL 214, sl. 1125.

¹²³ ANGOLD, *ibid.*; HROCH, HROCHOVÁ, *Křižáci ve Svaté zemi*, str. 216.

¹²⁴ „Back in Rome, Innocent had already learned from his legate, Cardinal Capuano, that the crusaders were headed for Constantinople. On 21 April the pope had written to Capuano expressing his anger that the crusaders had agreed to help the young Alexios despite his warnings... That Innocent ordered his legate to sail to Syria without an army reveals much about the pope's thinking in the first days after he learned of the impending detour to Byzantium.“ QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 101.

vyslán priamo ze štaufského dvora, od „knížete Filipa, který se nazývá králem“.¹²⁵ Schizmatická Byzanc, nebo štaufská klika na Bosporu? Inocenc měl nepochybně jasno. Proti vlivu Štaufů bojoval, kde to jen šlo. V jižní Itálii se proti nim dokonce pokusil poštvat sicilské Arabý (pozoruhodné chování od papeže, který proti „nevěřícím“ před 2 roky vyhlásil křížovou výpravu).¹²⁶ Když nevyjde tento plán provolá ghibellinům v čele s Markvartem z Annweileru vlastní Svatou válku.¹²⁷ Právý důvod Inocencovy odmítavé reakce na Alexiovu žádost vystihl již roku 1877 mistrným způsobem Ludwig Streit: „Raději než mladého švagra Filipova, jenž by se časem mohl stát nebezpečným, viděl Inocenc na konstantinopolském trůně panovníka, jemuž mohl hrozit.“¹²⁸ Pokud bychom chtěli prokázat opak – tj. že papež v únoru 1202 na Alexiovu nabídku přikývl, v dopise jeho císařskému jmenovci v listopadu však záměrně lhal –, dostali bychom se nutně do víru *degenerujícího výzkumného procesu*, k němuž v tomto smyslu opět odkazoval Steve Clarke. Do podobného spiknutí bychom totiž museli zahrnovat stále větší a větší počet jedinců, kteří o papežově dvojí hře věděli a neprozradili ji: vedle samotného Inocence, Alexia Angela, Bonifáce z Montferratu, Enrica Dandola, autora *Gest Innocentii*, také například všechny hodnostáře, jež vyslechli Alexiovu a Inocencovu rozmluvu (jichž údajně nebylo málo¹²⁹), a mnohé další osoby. Dle Umberta Eca „je krásné, že v každodenním životě není nic průhlednějšího nad komplot a tajemství“, které vždy „dříve nebo později vyjde na světlo“.¹³⁰ Čím větší konspirace je, tím větší je pochopitelně riziko prozrazení. Představa, že by na světlo nevyšlo takto olbřímí spiknutí, je přinejmenším zvláštní. A v neposlední řadě: Inocencovu oficiální linii potvrzují i zmínky v jeho dopisech svému legátovi,¹³¹ kterého měl snad právě od toho, aby sledoval skutečné zájmy kúrie a dohlédl na jejich realizaci v praxi. Představa papeže, který falšuje svou osobní korespondenci v očekávání toho, co si o něm budou myslet budoucí generace, hraničí se scénou ze špatné komedie.

¹²⁵ *Gesta Innocentii*, odd. LXXXIII. In PL 214, sl. CXXXI.

¹²⁶ STREIT, *Venedig und die Wendung*, str. 30.

¹²⁷ QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 22. K této výpravě byl použit kontingent Waltera z Brienne, jenž byl původně součástí vojska čtvrté křížové výpravy. Inocenc ghibellinům dokonce pohrozil, že proti nim nechá stočit celou čtvrtou křížovou výpravu. Autoři jsou přesvědčeni, že to „nejspíš nemyslel vážně“ (ibid). Je možno reagovat jejich vlastními (a oblíbenými) slovy: „there is no evidence for that“.

¹²⁸ STREIT, *Venedig und die Wendung*, str. 31.

¹²⁹ „Alexius olim ad praesentiam nostram accedens, gravem in nostra *et fratrum nostrorum praesentia*, multis nobilium Romanorum astantibus, proposuit questionem...“ [zvýraznil autor] PL 214, sl. 1124.

¹³⁰ ECO, *La sindrome*, str. 396.

¹³¹ „Nos igitur, tuae discretionis super hoc breviter respondentes, per apostolica tibi scripta mandamus, quatenus nisi iuxta formam, quam tibi per litteras alias dignoscimur expressisse, absolutionem acceperint, et promiserint firmiter, ne contra Christianos arma movere praesumant, teque receperint et tractaverint tanquam apostolicae sedis legatum, obediens tibi humiliter et devote, tu, ne illorum videatis nequitiae consentire, illorum exercitum, tanquam reprobatum a Domino, et elongatum ab ejus benedictionibus, derelinquens, versus Hierosolimam dirigas iter tuum.“ Dopis z 21. dubna 1203, PL 215, sl. 50.

Niketas, poučený svou vlastní politickou kariérou si o věcech tohoto světa nedělal žádné iluze. Právý důvod odklonu křížáckého vojska vytušil nepochybně správně. O tom, co se dalo na Západě, však disponoval jen nedokonalými informacemi a navíc měl sklon k nemístnému zjednodušování psychiky západních sousedů, kteří pro něj byli stále především „barbary“, kteří „nenávidí krásno“.¹³² Z tohoto důvodu si vysloužil odstup amerických badatelů, kteří místo něj položili veškerý důraz své práce na historickou relaci Geoffroye Villehardouina. Je to vlastně s podivem, poněvadž – jak si ještě ukážeme –, co se týče lidské psychologie, nezůstává Villehardouin svému řeckému protějšku nic dlužen.

5.2 Ztracená smlouva

Jediný pramen, který se vší pravděpodobností postulují *nemístnou konspirační teorii*, je pokračování kroniky Viléma z Tyru z pera Ernoula-Bernarda: „[Sultán] nechal od každého vybrat tolik, kolik mohl dát... Potom povolal posly, jmění jim svěřil, a poslal je do Benátek; vypravil je k benátskému dóžeti a k ostatním Benátčanům s přátelským pozdravem. Chtěl tak odvrátit křížáky od výpravy do Egypta, poskytl [Benátčanům] výsady v alexandrijském přístavu a veliké jmění.“¹³³

Tato relace nepochybně odráží pocit zklamání a křivdy, jaký převládal v Levantě poté, co čtvrtá křížová výprava uvízla na Bosporu místo toho, aby pomohla „zemi v Zámorí“. Od přichozích dezertérů výpravy – kteří očividně sami neměli zcela jasno v tom, proč jejich bývalí velitelé vlastně tolik baží po pomoci jakémusi řeckému mladíkovi – si patrně vyslechl podobnou „konspirační teorii“, jež se mu zdála hodna zaznamenání. Jeho zpráva však nemá oporu v žádných jiných pramenech. Podobnou smlouvu historikové nikdy nenašli. Jediný, kdo se domníval, že se mu to podařilo, byl Karl Hopf: „Byly tyto pověry opodstatněné nebo byly dílem paniky, jež ovládla křížáky stížené nejistotou? Konečně jsme ve fázi, kdy můžeme tento temný bod objasnit... Marino Dandolo a Domenico Michieli byli coby ambasadoři vysláni do Káhiry, snad v odpovědi na pozvání zaslané do Benátek. Byli sultánem přijati s nejvyššími počtami a brzy se s ním přátelsky dorozuměli... Zatímco křížáci na Lidu netrpělivě očekávali moment, kdy se budou moci vydat proti nevěřícím, vyslanci 13. května 1202 uzavřeli jmenovanou smlouvu.“¹³⁴

¹³² Niketas Choniates, odd. 560, str. 306.

¹³³ Ernoul-Bernard, kap. XXXI str. 345.

¹³⁴ Viz pozn. 57.

Jistota, s jakou renomovaný badatel Hopf vystupoval, historiky i přes dílčí pochyby na čas přesvědčila. Po vystoupení Gabriela Hanotauxe však Hopfovu verzi obhajoval již jen málokdo. „Sultán Malik al-Adil nemohl v květnu 1202 v Káhiře podepsat žádnou smlouvu, poněvadž v květnu 1202 nebyl v Egyptě, nýbrž v Sýrii...“ Hanotaux svá tvrzení dokládá výňatky z arabského kronikáře Abulfědy a přesvědčivě dokazuje, že Hopfova smlouva je ve skutečnosti identická s jinou smlouvou mezi Egyptem a Benátkami, uzavřenou však až po dobytí Konstantinopole (roku 1207 nebo 1208).¹³⁵

5.3 Villhardouinova „teorie náhod“

Geoffroy Villehardouin popisuje celou odyseu čtvrté kruciáty jako jednu velikou – těžko říct, zda šťastnou či nešťastnou – „náhodu“, přesněji řečeno sérii náhod. Svět, který nám předkládá Villehardouin, sestává z rytířů, jež se chovají jako rytíři. Existují pochopitelně rytíři „dobří“ a „špatní“ – i tito však zůstávají rytíři a jsou schopni velkorysých gest.

Instinktivní úvaha by napovídala, že zápornými hrdiny Villehardouinova příběhu musí být zrádní Řekové (ve středověku oblíbený stereotyp, v moderní literatuře věrně zachycený v postavě Zósyma v Ecově *Baudolinovi*), jež hatí plány rytířů kříže a nakonec jsou za to dle Boží vůle ztrestáni. Tak to ale není a Villehardouinovi to nepochybně slouží ke cti. Obecně se o Řecích zmiňuje poměrně neutrálním, nezaujatým jazykem a nepřipisuje jim všechny zločiny světa, jak bylo na Západě dobrým zvykem. Je příznačné, že nejpříkřejší odsudky na adresu východních křesťanů známe ve středověké Evropě zpravidla od autorů, jež dost možná nikdy žádného Řeka ani neviděli.¹³⁶

Teprve po dobytí Konstantinopole je maršál nucen vyslovit své opovržení nad Romáji. Tehdy se odehraje jedna z klasických scén byzantského „dvorního ceremoniálu“: „[C]ísař Alexios zavolal císaře Murzufu (v praxi byli již oba dva *bývalými* císaři – pozn. autora), aby se k němu přišel najíst a že spolu půjdou do lázní. Jak se dohodli, tak udělali. Císař Murtzufos tam přišel soukromě pouze s několika lidmi, a když byl v jeho domě, císař Alexios ho zavolal do pokoje, dal ho srazit k zemi a vyloupat mu oči z hlavy, tak zrádně, jak jste právě slyšeli.“ Zde již je i Villehardouin nucen vyslovit své odsouzení nad touto „zvrhlou rasou“. Každopádně i jeho odsudek má poněkud pragmatický ráz. „Nuže posuďte sami, zda tito lidé,

¹³⁵ Anglická ukázka z Hanotauxova textu *Les Venitiens ont ils trahi la chretiente en 1202?* in QUELLER, *The Latin Conquest*, str. 138-42.

¹³⁶ van AALST, CIGGAAR, *The Latin Empire*, str. 29.

kteří si navzájem působili takové krutosti, měli *udržet nebo ztratit zemi*.“ [zvýraznil Š.W.]¹³⁷ Villehardouin zde zcela zřetelně ospravedlňuje „střídání stráží“ na čelních pozicích Byzantské říše – nahrazení starých řeckých elit elitami latinskými.

A přece jen nejsou Řekové těmi, jež je Villehardouinův věrný čtenář nucen zavrhnout. Pravými „záporáky“ jsou totiž zástupci prazvláštní entity křížáků-nekřížáků, tj. těch mužů, kteří „chtěli vojsko rozdělit“.¹³⁸ Jejich identita se proměňuje, postupem času se do této skupiny dostává více a více adeptů, až dojde ke konfrontačnímu okamžiku na ostrově Korfu, kdy k rozpadu vojska málem skutečně dojde (v odpadlickém táboře je v tomto případě i druhý z našich stěžejních autorů, Robert z Clari).¹³⁹ V zásadě jde o jedince, kteří nejsou ochotni akceptovat postupné, avšak dobře znatelné otáčení kormidlem výpravy směrem ke Konstantinopoli. Ti, kteří se „leadery“ podniku okolo Bonifáce z Montferratu a ostatních baronů, mezi něž patřil sám Villehardouin, nechtějí nechat přesvědčit o tom, že za dané situace je křesťanské věci nejlépe možno pomoci právě v Konstantinopoli. Řada z nich vojsko opustí, tj. „dezertuje“ a zvolí cestu do Sýrie po vlastní ose. Na druhé straně pochopitelně stojí pohotově „dobří rytíři“, jež jsou naopak pro zachování vojska ochotni udělat opravdu vše, třeba i dobýt největší křesťanské město na světě a mít přitom našitý kříž na paži. Jejich heslo je následující: „Raději utratíme celé své jmění a půjdeme do války chudí, než abychom se dívali na to, jak bude vojsko rozděleno a zničeno, neboť Bůh nám to milerád vrátí, až bude chtít.“¹⁴⁰ Celý Villehardouinův narativ až po příjezd na Bospor lze chápat jako základní dialektiku mezi těmito dvěma skupinami.

Sám Villehardouin připouští, že mužové, kteří odpluli do Sýrie „byli mnohem početnější než ti, kteří se zdržovali u Konstantinopole.“¹⁴¹ Donald Queller je velmi případně označil za „opomíjenou většinu“ (*neglected majority*).¹⁴² Ti, kteří od vojska odešli později, následovali již dřívější kontingenty křížáků, jež nikdy ani nedorazily na shromaždiště vojska, protože – a důvod jejich rozhodnutí je krajně zajímavý – „se oni i všichni ostatní obávali velkého rizika, které s sebou nesla dohoda s Benátčany“.¹⁴³ Tito původní odpadlíci jsou vůbec prvním terčem Villehardouinovy obžaloby. Jsou to právě oni, kdo způsobili „velké neštěstí“.¹⁴⁴ Vždyť kdyby neodjeli do jiných přístavů, „křesťanstvo by tím určitě získalo a

¹³⁷ Villehardouin, odd. 60, str. 76 et passim.

¹³⁸ Ibid., odd. 23, str. 42.

¹³⁹ Ibid., odd. 24, str. 43 jmenuje mezi odpadlíky i Robertova lenního pána Petra z Amiensu i s jeho družinou.

¹⁴⁰ Villehardouin, odd. 12, str. 33.

¹⁴¹ Ibid., odd. 50, str. 66.

¹⁴² QUELLER, D., COMPTON, T., CAMPBELL, D. *The Fourth Crusade: The Neglected Majority*. In *Speculum*, 49(3), 1974, str. 441-465. doi:10.2307/2851751

¹⁴³ Villehardouin, odd. 10, str. 31.

¹⁴⁴ Ibid., odd. 11, str. 32.

země Turků ztratila.“¹⁴⁵ Pro maršálkův narativ příznačná je pozdější konfrontace obou skupin v Egejském moři: „Tak pluli po moři [tj. centrální část výpravy], až dopluli k Malejskému mysu a k tamní mořské úžině. A tam potkali dva koráby poutníků, rytířů a seržantů, kteří se vraceli ze Sýrie. Patřili mezi ty, kteří se vydali do přístavu v Marseille. A když uviděli tak krásné a bohaté loďstvo, zastyděli se tak, že se neodvažovali ukázat.“¹⁴⁶

„Prvotní sběhnutí“ křížáků směrem k Marseilli a dalším přístavům levnějším, než byl ten benátský – jichž bylo očividně nemálo – je vůbec první v sérii „náhod“, jež křížáky ve Villehardouinově vyprávění postihnou. Jde o pomyslný krajní dílek domina, jenž uvede do pohybu celou řadu stavebnice. Kvůli omezenému počtu přichozích křížáci nemají peníze na to, aby dostáli svým závazkům vůči Benátčanům. I přesto, že mezi sebou vyberou, kolik jen jde, jejich finance nestačí na víc než slabou polovinu smluvené částky. A tak jsou poprvé zavlečeni do osidel benátské zahraniční politiky. Dóže jim nabídne odklad splatnosti výměnou za asistenci při obléhání Zadaru.¹⁴⁷ Před Zadarem se přihodí další „náhoda“ – totiž náhlý příjezd následníka byzantského trůnu Alexia. „Ti rozumní“, kteří mají podle Villehardouina na paměti cíle podniků a Svatou zemi, vyjdou i této náhodě vstříc. Jsou si totiž vědomi své povinnosti osvobodit Jeruzalém a „pomstít potupu Ježíše Krista“.¹⁴⁸ A tak to jde dál a dál – až pod hradby Konstantinopole.

Jak vidno, o jakékoli konspiraci ve Villehardouinově kronice nemůže být řeč (jediný náznak podobné informace zmíním později), a to na žádné ze zúčastněných stran. Jako by maršálek nic jako komplot neznal. Tento nedostatek je ve středověku, době, ve které žádný kronikář pro obvinění té či oné strany z konspirativního jednání nešel daleko, přinejmenším nápadný. Z úst samotného autora můžeme slyšet, že „se zúčastnil všech porad“ a diktoval své dílo „s vědomím neuvést nikdy cokoli lživého[.]“¹⁴⁹ Byl to právě spor o pravdivost druhého tvrzení, jenž historiky rozdělil do dvou táborů: „villehardouinovce“ a „antivillehardouinovce“. Avšak dřív než bude možno přihlásit se k jedné z těchto skupin, je stěžejní uvědomit si některé souvislosti a okolnosti vzniku maršálkova díla.

Čtvrtou křížovou výpravu odsoudily jako barbarský podnik prakticky všechny strany soudobé křesťanské Oikúmené včetně jejího původce – papeže. Z mocenského hlediska byl Inocenc s podrobením východní církve pochopitelně spokojen. Se způsobem, jakým se tak stalo, se však z logiky svého úřadu ztotožnit nemohl: „Ti, co se domnívali, že vyhledávají cíle

¹⁴⁵ Ibid., odd. 12, str. 32.

¹⁴⁶ Ibid., odd. 25, str. 44.

¹⁴⁷ Srov. 6.4.

¹⁴⁸ Villehardouin, odd. 6, str. 27.

¹⁴⁹ Ibid., odd. 25, str. 44.

Ježíše Krista... páchali krvesmilstvo, cizoložství, smilstvo před očima lidí. Zneužili jak vdaných žen, tak dívek, i když byly Bohu zaslíbeny, zneužili pro ubohý chtíč i chlapců... Vytrhávali stříbrné pláty z oltářů, rozřezávali je a dělili se o ně mezi sebou.“¹⁵⁰ Steven Runciman slavně konstatoval – jakkoli poněkud nepřesně –, že se jednalo o „největší zločin proti lidskosti v historii lidstva“.¹⁵¹

Geoffroy Villehardouin byl členem „generálního štábu“ křížáckého vojska a navíc z vyplenění Konstantinopole nepokrytě těžil. Lze s jistotou konstatovat, že měl určitou porci „másla na hlavě“. Cítit k němu „zbožnou úctu“, jak tomu dle Alfreda J. Andrey bylo v případě Donalda Queller,¹⁵² je asi přemrštěné. Přesto jeho kronika zůstává nedocenitelným zdrojem informací z hlediska faktografického a cenným náhledem do života vrcholného středověkého diplomata.

Chtělo by se říct, že vzhledem k jeho postavení je téměř logické, že Geoffroy zkreslil či zamlčel některé nepříjemné aspekty popisovaných událostí. Benátskou smlouvu uzavřenou jím samým společně s kolegy z „diplomatického sboru“ výpravy, měl papež potvrdit „velice rád“.¹⁵³ Existuje důvodné podezření – a svědčí pro něj jiný významný pramen, *Gesta Innocentii* – že to s přijetím smlouvy bylo poněkud složitější.¹⁵⁴ Budiž. Náš maršálek se dále nezmínil např. o exkomunikaci Benátčanů po útoku na Zadar. Dobrá.¹⁵⁵ Jak ale mohl „zapomenout“ zmínit se o schůzce v Haguenau? Byla skutečně tak nedůležitá? Nebo o ní Villehardouin nevěděl? Byl ale přeci vždy u jádra dění a „zúčastnil se všech porad“, jak nám sám (se skromností sobě vlastní) připomíná... Proč nezmínil, že po nastolení Alexia IV. nový císař křížáckému vojsku vyplatil přinejmenším 100 000 stříbrných marek, jak bylo ujednáno?¹⁵⁶ Bylo to tak málo peněz?

¹⁵⁰ „Illi etenim, qui non quae sua sunt, sed quae Jesu Christi quaerere credebantur... nec religioni nec aetati nec sexui pepercunt, incestus, adulteria, et fornicationes in oculis hominum exercentes, et tam matronas quam virgines etiam Deo dicatas, exponentes spurcitius garsionum... tabulas argenteas etiam de altaribus rapientes, et inter se confringentes in frusta.“ Dopis papežskému legátovi z 12. 7. 1205, PL 215, str. 701. Český překlad podle HROCHOVÁ, *Křížové výpravy ve světle soudobých kronik*, str. 195. Michael Angold (*The Anglo-Saxon historiography*, str. 306-307) o věrohodnosti uvedených informací pochybuje. Připisuje je papežské agendě, jež byla jako vždy u Inocence vedena touhou po větší kontrole světské moci. Nepochybně s ním lze souhlasit v jedné věci – oproti Runcimanovi správně předpokládá, že náhlou změnu kurzu papežské politiky nelze připisovat „doplňení informací“ o krutosti plenění. Inocenc o ní moc dobře věděl od začátku. Vždyť Balduin Flanderský se tučnou kořistí papeži doslova pyšnil hned v prvním dopise po své korunovaci!

¹⁵¹ RUNCIMAN, Steven, *A History of the Crusades*, Vol. III, Cambridge, Cambridge University Press, 1987 (1. vyd. 1954), str. 130. Žádný z historiků píšící o čtvrté křížové výpravě si nenechá ujít příležitost, aby tato slova sira Stevena ocitoval a ani já tedy nechci být výjimkou.

¹⁵² ANDREA, *Contemporary Sources*, str. ix.

¹⁵³ Villehardouin, odd. 5, str. 27.

¹⁵⁴ Viz 6.5.

¹⁵⁵ HOUSLEY, Norman, *Contesting the Crusades*, Oxford, Blackwell Publishing, 2006, str. 66 pro podobný výčet nezvolil nejšťastnější příklad. Myně Villehardouinovi připisuje zamlčení setkání s Alexiovými legáty v září 1202. V tomto případě však Geoffroy podává poctivé svědectví (odd. 15, str. str. 34-5).

¹⁵⁶ Viz 7.2.

I přesto, že Villehardounova kronika „nepokrytě a všudypřítomně sleduje zcela zásadní cíle, totiž očistit čtvrtou křížovou výpravu jako takovou včetně jejího vypravěče“,¹⁵⁷ nemusíme předpokládat, že by byl maršálek zákeřně komplotujícím lhářem. Byl patrně upřímně přesvědčen o správnosti svého postoje a jednání, stejně jako o postojích nejvyšších baronů. Ve svém vyprávění je nechtěl postavit do nedobrého světla. To všechno lze pochopit. Překročí-li však selektivnost paměti únosnou mez, je záhodno to při konstrukci historického výkladu náležitě zohlednit.

5.4 Hugův dopis na Západ

Ani dopis, který Hugo ze Saint-Pol odeslal ihned po prvním dobytí Konstantinopole na Západ, nezmiňuje jakoukoli formu konspirace. Bylo by ostatně zvláštní, kdyby tak činil. Hugo byl jeden z vůdců výpravy svou urozeností převyšující dokonce i maršálka z Villehardouinu. Jeho dopis byl sice adresován přátelům a obsahuje zajímavé osobní svědectví, jeho jednotlivé verze však byly prokazatelně čteny na různých místech Evropy. „To vše ukazuje k nevyhnutelnému závěru: Velmi podobně jako tři (nebo více) dopisů, jež baroni společně odeslali na Západ v srpnu 1203, i Hugovy dopisy měly na Západě verbovat souhlas (*marshalling approval*) s událostmi před Konstantinopolí a rozptýlit jakékoli obavy, že výprava skončí na Bosporu.“¹⁵⁸

Dopis jako takový vypráví s jistými odchylkami příběh známý z Villehardouina, jakkoli doplňuje několik zajímavých detailů. Na jistých místech je záměrně stylizován, třeba, když popisuje útok křížáckých šiků při bitvě ze 17. července 1203. „Utvořili jsme bojové formace: hrabě z Flander s jeho muži a já se svými. Jeden podporuje druhého svým batalionem, vyslali jsme předvoj a vzorně a spořádaně postupovali proti nepřátelské linii.“¹⁵⁹ Clari oproti tomu popisuje scénu, ve které je postup obou baronů daleko méně harmonický. „Když byl hrabě flanderský vzdálen od tábora nejméně na dva dostřely z kuše, jeho rádci mu pravili: ‚Pane, neděláte vůbec dobře, že jdete bojovat proti císaři tak v popředí vojska... Dejte však na nás, vraťte se za hrazení a tam ve větším bezpečí počkejte na císaře, bude-li chtít bojovat.‘

Flanderský hrabě se vrátil za hrazení... Avšak hrabě ze Saint-Pol ani pan Petr z Amiensu se nechtěli vrátit... Když hrabě flanderský viděl, že se... nevrátí... vzkázal pro ně přes posla a

¹⁵⁷ Ibid., str. 16.

¹⁵⁸ ANDREA, *Contemporary Sources*, str. 179.

¹⁵⁹ Dopis Huga ze St-Pol, str. 196-97.

prosil je, aby se vrátili. A pan Petr z Amiensu mu na to vzkázal, že se nevrátí ani za nic.¹⁶⁰ Teprve po opakovaném handrkování se Balduin Flanderský vrací na bitevní pole, aby si neutřil ostudu, a doplňuje Hugův šik. „Vzorný a spořádaný postup“ vypadá určitě jinak. Tuto k Balduinovi milosrdnou lež však sotva můžeme pokládat za doklad o zvráceném spiklenectví.

Jedna verze dopisu však obsahuje pasáž, o níž by někteří historici naopak řekli, že jakékoli spiknutí přímo vyvrací. Je to poslední odstavec psaní Jindřichovi z Louvain: „Měl bys také vědět, že jsme přijali výzvu k turnaji se sultánem z Babylonu před Alexandrií. Pokud se tedy někomu zachce sloužit Bohu (sloužit Mu je povinností)... nechť přijme kříž a následuje Pána, a nechť dorazí na turnaj Páně, na nějž ho zve samotný Pán. Sbohem.“¹⁶¹

I kdyby dopis nebyl určen širšímu posluchačstvu křesťanské Evropy (což byl), psaní, které by říkalo něco jiného, tj. něco ve smyslu „milý příteli, právě jsem zradil křesťanskou věc... a kdybys chtěl náhodou přijmout kříž, do Egypta nejezdí, protože tam nebudeme“, si lze jen obtížně představit. Něco takového by Hugo sotva napsal, i kdyby právě osobně podpálil celé město a znásilnil všechny konstantinopolské ženy i chlapce. Stejně jako ve Villehardouinově případě není důvod připisovat pisateli zákeřnost či vědomou lež. Uvědomme si, že svůj list píše na konci července 1203. Vůdci vojska tehdy ještě skutečně mohli věřit – a snad se o tom mezi sebou pilně přesvědčovali –, že na „turnaj Páně“ před Alexandrií se nakonec dostaví. Nejdříve však z konstantinopolské zastávky nepochybně zamýšleli vytežít, kolik jen půjde. Pro některé – a snad právě udatné rytíře, kteří mohou mít sklon vidět svět v černobílém provedení (jakým byl patrně též Hugo) – bylo ještě pro cynickou realitu čtvrté kruciáty brzy. Na počátku následujícího roku by patrně ani on podobný dopis nenapsal.

5.5 Hagenau

Jinak než Villehardouin celou věc viděl Robert z Clari. Vůdcům křížové výpravy přisoudil jednoznačně konspirativní jednání. Jejich porada se podle něj odehrála takto: „Benátský dóže si uvědomil do jakých potíží se poutníci dostali. Promluvil k nim takto: „Pánové, v Řecku je země velmi bohatá a plná všech statků. Pokud bychom měli pádný důvod

¹⁶⁰ Clari, odd.47, str. 157-58.

¹⁶¹ Dopis Huga ze Saint-Pol, str. 201.

tam odjet a zabrat v zemi potraviny a další věci, dostatečně bychom se zásobili. Připadalo by mi to jako dobré rozhodnutí, a mohli bychom tudíž odjet do Zámorí.’

Nato se zvedl markýz a řekl: ‚Pánové, minulý rok o Vánocích jsem pobýval v Německu na dvoře pana císaře. Tam jsem viděl mládence, který byl bratrem ženy německého císaře. Tento mladý muž je synem císaře Izáka z Konstantinopole, kterému jeho bratr zrádně odňal konstantinopolskou říši. Ten, kdo by získal tohoto prince... by mohl klidně odjet do konstantinopolské země a zabrat potraviny a další věci, neboť onen mladý muž je jejím právoplatným dědicem.“¹⁶²

Dandolo ani markýz v Clariho pojetí nehovoří o zničení Byzantské říše a následném rozparcelování křižáky. To je pochopitelné, *takto* ambiciózní plány mohli již nyní diskutující mít pouze podle bigotních konspiračních teoretiků¹⁶³ typu Edwina Pearse. Pořád tu ještě byl mladý Alexios a jeho nástupnická práva. Rozmluva však o skutečných postojích diskutujících a jejich ochotě přizpůsobit se „novým okolnostem“ mnohé napovídá. Svým hledáním záminky na změnu směru se pak prokazatelně zpronevřuje křižácké myšlence. „Pánové,“, pokračuje Clariho dóže, „nyní se nám vyskytla vhodná příležitost¹⁶⁴ vydat se do Konstantinopole... máme totiž zákonného dědice.“¹⁶⁵

Debata je situována do Zadaru, na úplný počátek roku 1203. Jelikož se však Bonifác z Montferratu k vojsku připojil zhruba v polovině prosince 1202,¹⁶⁶ nemohl být na Vánoce v Haguenau. „Minulými Vánocemi“ můžeme tudíž rozumět pouze svátky roku 1201. Tehdy se dvůr Filipa Švábského nacházel na císařské falci v Haguenau, kam byl svolán sněm říšských vazalů držících léna na západ od Rýna.¹⁶⁷

Tato Clariho pasáž nachází svůj pandán v *Gesta Innocentii*. Ihned poté, co se autor zmínil o údajné benátské zlovůli, připisuje konspirativní jednání Bonifáci z Montferratu a Filipu Švábskému. „Po cestě z Francie se Bonifác vydal do Německa. Říkalo se, že tam jednal (*dicebatur habuisse tractatur*) se švábským vévodou Filipem, jenž se vydává za krále. Měl vést svého švagra Alexia... spolu s křesťanskou armádou zpět do Konstantinopole, aby získal Východořímské císařství (*imperium Romaniae*).“¹⁶⁸

Formulace „*dicebatur habuisse tractatur*“ je nápadně neurčitá. Vzhledem ke shodě s Clariho líčením však mezi historiky o schůzce v Haguenau i o tématu hovoru zúčastněných,

¹⁶² Clari, odd. 17, str. 136-7.

¹⁶³ Eufemicky tak budu říkat oněm zapřisáhlým individuům, jež hledají spiknutí za *každou* větší světovou událostí.

¹⁶⁴ QUELLER, *The Latin Conquest*, str. 16 překládá doslova jako „now we have a good excuse.“

¹⁶⁵ Ibid. odd. 33, str. 147.

¹⁶⁶ QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 82.

¹⁶⁷ Ibid. str. 33.

¹⁶⁸ *Gesta Innocentii*, odd. LXXXIII. In PL 214, sl. CXXXII.

panuje všeobecná shoda.¹⁶⁹ Jinak je to s významem, jaký jednotliví badatelé celému „kospiračnímu“ setkání připisují.

„Sliby chyby (*talk is cheap*), a víc v Haguenau nabídnuto nebylo.“¹⁷⁰ Od slov k činům je dle autorů daleko. To je dobrá výtku, avšak její pádnost je do značné míry zpochybněna vyjádřením jednoho z účastníků samotných. Nenapsal snad Filip Švábský papeži následující řádky? „Pakliže Všemocný Bůh mně nebo mému potomku svěří Řecké království, podřídím (*faciam fore subjectam*) Konstantinopolskou církev v dobré víře a vůli církvi římské.“¹⁷¹ Filipovo sebevědomí je zde minimálně nápadné.

Další námitkou autorské dvojice je nordenovský argument „zanepřázdněnosti“.¹⁷² Filip měl na domácí frontě sám dost problémů na to, aby se mohl zabírat byzantskou otázkou.¹⁷³ Nelze se však ubránit dojmu, že podobná úvaha vyvozuje spíše přesný opak toho, co původně zamýšlela. Filip se skutečně nacházel v poměrně zoufalé situaci. 1. března 1201 Inocenc Otovi sdělil to, co již bylo dlouhou dobu zřejmé i přes klíčky kuriální diplomacie: jej a nikoli Filipa uznává králem.¹⁷⁴ Zanedlouho následovala exkomunikace všech, kdo Otovi odporovali, tj. též Filipa.¹⁷⁵ Dezerce klíčových spojenců na sebe nenechaly dlouho čekat. Obdivuhodnou rychlostí se prokázal český král Přemysl Otakar. Jako by nechtěl hrát nevděčnou úlohu přeběhlíka sám, strhl s sebou též svého příbuzného, lantkraběte Hermanna z Thuringenu.¹⁷⁶ Za Otou stál anglický král a Filipovo vlastní spojenectví se svým kapetovským jmenovcem nemělo v praxi přílišnou váhu, poněvadž Štauf v tuto chvíli neměl co nabídnout. Za takových okolností mohl Filipa oslovit i „plán“ z Haguenau, přesněji řečeno nástin poněkud bohatýrského podniku se slušnou nadějí na úspěch. Není třeba postulovat detailně promyšlenou „kospiraci“. Podpořit mladého Alexia pro Filipa nebylo riskantní, podobná „velkorysost“ ho ani nikterak neodváděla od jeho agendy v říši. Nevydal se sám na východ ani za papežem, nýbrž veškerou iniciativu postoupil markýzovi z Montferratu, věrnému

¹⁶⁹ Jedním z klíčových „antikospiračních“ argumentů bylo kdysi údajné pozdější datum Alexiova příjezdu na Západ. Pakliže by roku 1201 Alexios nebyl ještě ani v Itálii, sotva by mohl konspirovat v Haguenau. Od této verze však již upustili „nordenovský“ tábor. Viz Appendix 1.

¹⁷⁰ QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 36.

¹⁷¹ Dopis někdy z roku 1203, PL 217, sl. 296.

¹⁷² Norden dále sáhodlouze uvažuje, co bylo Filipovým cílem hlavním a vedlejším (*Der Vierte Kreuzzug*, str. 7-11.), což se mi zdá problémem jednak značně efemérním, jednak zcela nepodstatným. Jeho „komplot“ však žádným pádným argumentem nevyvrací. Pochybuje, že Alexios na západ dorazil ještě v roce 1201 a mohl tedy s Filipem jednat na Vánoce a uzavřít s ním smlouvu „o vzájemné pomoci“. O existenci jmenované smlouvy se spíše pochybuje. Avšak jak už jsme si řekli, jejich vánoční pohovory jsou dnes uznávány coby faktum i v „nordenovském“ táboře.

¹⁷³ QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 36.

¹⁷⁴ Regesta Pontificum Romanorum, Vol. I., č. 1293.

¹⁷⁵ ŽEMLIČKA, Josef. *Přemysl Otakar I.: panovník, stát a česká společnost na prahu vrcholného feudalismu*, Praha, Svoboda, 1990, str. 92; PIXTON, Paul B., *The German episcopacy and the implementation of the decrees of the Fourth Lateran Council, 1216-1245: Watchmen on the tower*. Leiden, Brill, 1997, str. 106.

¹⁷⁶ Ibid., str. 95.

vazalovi štaufské dynastie a osobnímu příteli. Tomu pak skutečně postačilo ostatním baronům „vychytrale zprostředkovávat“, jak dále zmiňují *Gesta*.¹⁷⁷ Zkrátka, Filip zde neměl co ztratit, ale za příznivých okolností mohl mnoho získat.

Když Charles Pigden uvažuje, proč je podezřívavost vůči konspiračním teoriím do takové míry zakořeněna, předkládá tuto nedocenitelnou pasáž svého textu: „Lidé mají o konspiracích nepatřičně teatrální představy. Myslí si, že si konspirace vyžaduje přísahy, hesla, tajné kódy a ostatní podobně exotické blbůstky (*paraphernalia*), a že je to doména špiónů a mafiánů. Ale spiknutí může být záležitostí *pár slov*... pohledu nebo *příjemného rozhovoru mezi starými přáteli*.“ [zvýraznil Š.W.]¹⁷⁸ Pigden na podporu svých slov cituje C. S. Lewise. Je záhodno zdůraznit, že se nejedná o ukázkou z jeho populárních příběhů pro děti, ale o přednášku na University of London: „Devíti z desítky z Vás se [pokusení konspirovat] zjeví – pakliže se zjeví – v nepřilíš dramatických barvách. Očividně zlí lidé, očividně hrozící či podplácující, se docela určitě neobjeví. [Narážka přijde] nad drinkem nebo šálkem kávy, zahalená v malichernosti a vložená mezi dva vtipy.“¹⁷⁹

I *starí přátelé* Filip s Bonifácem se na celé věci docela dobře mohli shodnout „mezi dvěma vtipy“. Uvedená pasáž dobře ilustruje tradičně zavedený přístup tzv. „intelektuální veřejnosti“ ke konspiračním teoriím. Vždyť „spiknutí“ je přece téměř identické s kabalistickou seancí. Domnívám se, že právě tyto tradiční a pomýlené koncepty jsou jedním z hlavních důvodů, proč tolik historiků není ochotno připustit „spikleneckou“ verzi dějinných událostí.

Pozoruhodné na celé věci je, že abychom doložili krajní pravděpodobnost „komplotu“ z Haguenau, není vůbec třeba utíkat se o pomoc k Pigdenovi nebo Coadymu. Naopak – je dokonce možno využít přímo texty popperovského diskurzu. Vzpomeňme si na Eca: opravdové komploty se nikdy neudrží v tajnosti. „Plán“ z Haguenau na světlo očividně vyšel, což nebylo nijak náročné vzhledem ke značnému amaterismu svých „osnovatelů“. Ti ho totiž zpočátku ani důsledně neskrývali.¹⁸⁰ Plán byl v Římě opakovaně přednesen papeži za účasti značného počtu kuriálních činovníků.¹⁸¹ V „komplot“ se „Haguenauská iniciativa“ proměnila teprve poté, co byli papežem odmítnuti jak mladý Alexios, tak markýz z Montferratu.

¹⁷⁷ „...et eodem marchione sagaciter mediante...“ *Gesta Innocentii*, LXXXIX, PL 214, sl. CXLI. Ve stejném duchu HROCHOVÁ, HROCH., *Křižáci*, str. 213-4: „Není třeba konstruovat složité ‚spiknutí‘. Byla-li totiž změna v cíli výpravy výsledkem uvědomělé snahy některých jejích vůdců, potom takový záměr nepotřeboval dlouhodobou a rafinovaně promyšlenou organizaci. Souzvuk mezi zájmy křižáckých feudálů byl natolik harmonický, že stačily jen velmi jednoduché a improvizované zákulisní manipulace.“

¹⁷⁸ PIGDEN, *Popper Revisited*, str. 33.

¹⁷⁹ Ibid.

¹⁸⁰ K utajení coby nedílné součásti každé konspiraci srov. KEELEY, *Of Conspiracy Theories*, str. 116.

¹⁸¹ Viz pozn. 129.

Je to vlastně poněkud absurdní. Nikdo dnes nepopírá vánoční setkání na Filipově dvoře. Nikdo nepopírá, že „haguenský kroužek“ navázal styk s barony již v Benátkách, poněvadž o tom hovoří dokonce i Villehardouin.¹⁸² O popření pozdější Zadarské smlouvy uzavřené mezi barony a Alexiem se naštěstí ani nikdy nikdo nepokusil, poněvadž o ní mluví všechny relevantní prameny. Každý popíratel štaufského „komplotu“ ale zákonitě musí být názoru, že mezi těmito událostmi neexistuje žádná spojitost.

5.6 Ještě k Benátčanům

Předpokládejme tedy „spiknutí“ z Haguenau. Jak to ale bylo s Benátčany? Celá otázka se dostává do popředí hned s ohledem na moment, ve kterém francouzští baroni podepsali s Římem spojeneckou smlouvu a odeslali ji na schválení papeži. Zatímco Villehardouin lakonicky sděluje, že papež dokument potvrdil „velice rád“,¹⁸³ *Gesta Innocentii*, obecně rovněž považovaná za spolehlivý pramen, svědčí o opaku¹⁸⁴: „Když... Francouzi s Benátčany uzavřeli spojenectví, vyslali společně posly k apoštolské stolici, aby nejvyšší pontifik potvrdil jejich úmluvy ohledně pomoci Svaté zemi. Ten však, předpovídaje budoucnost, opatrně odpověděl, že smlouvu potvrdí za předpokladu, že [křížácké vojsko] neublíží křesťanům (*caute respondit quod conventiones illas ita duceret confirmandas, ut videlicet ipsi Christianos non laederent*), leda, že by tito křesťané neoprávněně bránili křížákům v jejich poslání či v případě, že by se vyskytla jiná spravedlivá a nutná okolnost, kvůli níž by křížáci nemohli jednat jinak, avšak za žádných okolností bez souhlasu papežského legáta. Benátčané však takové záruky odmítli poskytnout. Z toho je zjevné, jaký byl jejich záměr, jak měly pozdější události prokázat. (*Veneti autem confirmationem sub hoc tenore recipere noluerunt.*

¹⁸² O schůzce v Haguenau Villehardouin, jak známo, mlčí. Celá iniciativa podle něj (odd. 15, str. str. 34) vychází od jedinců z Alexiova doprovodu, od „přítomných, kteří mu pomohli k útěku a doprovázeli jej.“ Kdo to však byl, nám maršálek nepřibližuje. Dle Nikety (odd. 537, str. 295) Alexios žádnými vlastními lidmi nedisponoval: „[Alexios] was homeless and without a country and wandered about like the planets, taking with him no more than his body“. Ovšem „when he reached Sicily, his presence was made known to his sister [Filipově manželce], who dispatched a considerable bodyguard.“ Ibid. str. 294-5. Spolehneme-li se na tuto informaci, dostaneme se oklikou zpátky na začátek. O Haguenau sice Villehardouin nemluví, od Nikety Choniata se však dozvídáme, že lidé, kteří směřují Alexiovy kroky jsou rytíři vyslaní k němu od štaufského dvora.

Ať už se jednalo o kohokoli (a ať už šlo z Villehardouinovy strany o úmyslné zamlčení či nedorozumění), někdo z Alexiova okolí mladíkovi poradil, aby se odebral do Benátek, kde se shromažďuje křížácké vojsko, a „poprosil o milost“. „On nato odvětil, že tak učiní velice rád a že to je dobrá rada. Poté si zavola své posly a vypravil je k markýzi Bonifácovi z Montferratu, který byl velitelem vojska, a k ostatním baronům.“ Villehardouin., str. 34-35.

Kdy přesně Alexiovi či Filipovi poslové do Benátek dorazili poprvé a měli teoretickou možnost přednést dóžeti svou „nabídku“ je však nejasné. Dále se tomu budu věnovat v narativní části práce (7.2).

¹⁸³ Villehardouin, odd. 5, str. 27.

¹⁸⁴ Neuspokojivým způsobem tento problém rozluštili Queller s Maddenem (*The FC* str. 19-20). Připouštějí sice pravdivost *Gest*, jejich verzi se však krkolomně snaží uvést do souladu s Villehardouinem.

*Unde pro certo conjicitur qualis fuerit eorum intentio, per effectum operis postea declarata).*¹⁸⁵

Dle pisatele *Gest* tedy papež „něco tušil“, podezřival Dandola od samotného počátku. To by bylo ve shodě s Niketovým svědectvím o Dandolovi coby architektovi celé „zrady“. Autor *Gest* psal až s odstupem času, s vědomím toho, kam nakonec čtvrtá křížová výprava doputovala a jak se „vyznamenala“. Jeho údaj, jímž svému hrdinovi připisuje všetecké schopnosti („Ipse vero, *quod futurorum esset praesagiens*, caute respondit...“ [zvýraznil Š.W.]) tedy vzbuzuje jisté podezření z tendenčnosti. Tvrzení pisatele je však podepřeno pozdějším papežovým listem dóžeti: „v našem dopise, jenž věříme doputoval až k Vám a Benátčanům, jsme zakázali napadnout či poplenit křesťanská území (*ne terras Christianorum invadere, vel laedere tentaretis*).“¹⁸⁶ Z toho tedy jasně vyplývá, že výstrahu zmíněnou v *Gestech* papež skutečně vyslovil. Co jí však měl na mysli? Zmíněný dopis hovoří o zadarském incidentu. Inocenc vypráví, jak si od něj již kdysi uherský král z obavy vyžádal list, který by zaručoval bezpečnost jeho zemím před křížáky.¹⁸⁷ Proč podobné ujistění potřeboval? Křížácká armáda se neměla vydat na pochod přes Balkán, nýbrž na benátských galérách po moři. Obava o Zadar, na který Benátčané od 90. let 12. století opakovaně zaútočili, je tu nasnadě. Inocencova formulace „*terras Christianorum*“ je však obecnější. Proč papež cítil potřebu něco takového připomínat armádě „Kristových vojáků“? Mohl mít na mysli též Konstantinopol? Že by skutečně viděl do budoucna, je spíš nepravděpodobné. Mohl se však o případných záměrech Benátčanů doslechnout? Vzpomeňme si na Eca: opravdové komploty se vždycky „provalí“. Mělo se ale co provalit? Měl se papež o čem doslechnout? Pak by skutečně již na jaře 1201 musel existovat samostatný benátský „komplot“... Celý problém je skutečně pozoruhodný, poněvadž v této době se podobná iniciativa nejeví pravděpodobnou. Na základě čeho je možno takový soud vyslovit? Podívejme se na *Serenissimu* o něco blíž.

Jediným pramenem, který se o Benátčanech vyjadřuje bezezbytku kladně, zůstává kronika maršálka Villehardouina. I on však poskytuje ojedinělý, avšak za to pozoruhodnější náznak konspirativního jednání.¹⁸⁸ O četných dezercích zlořečených kronikářem už byla řeč. Se svým lenním pánem Balduinem se nikdy nespojilo mohutné flanderské loďstvo, jež „čítalo třikrát více korábů, galér a nákladních lodí než kolik jich bylo ve vojsku“. Villehardouinovi

¹⁸⁵ *Gesta Innocentii*, odd. LXXXIII. In PL 214, sl. CXXXI.

¹⁸⁶ Dopis z 25. 2. 1204, PL 215, sl. 301-2.

¹⁸⁷ „...apostolica protectione gauderet, quia tamen plus timeri solet quod specialiter pollicetur, quam quod generaliter concluditur sponse, protectionis nostrae litteras specialiter petierit...“ Ibid.

¹⁸⁸ Villehardouin, odd. 10, str. 30-31.

zbývá pouze si postesknout, že „bylo opravdu krásné a mocné a flanderský hrabě i poutníci do něj vkládali velkou důvěru“.¹⁸⁹ Marně. Dokonce jednoho z nejvýznamnějších baronů výpravy, Ludvíka z Blois, odradila od cesty do Sýrie až ostatními promptně vyslaná mise, již vykonal Villehardouin osobně (jak maršálek neopomíná jako obvykle zdůraznit).¹⁹⁰

Heinrich Kretschmayr se domníval, že se tito dezertéři, jež Geoffroy tolik hanobí, doslechli o zamýšlené plavbě do Egypta.¹⁹¹ Neměli se jí chtít účastnit a zvolili proto cestu rovnou do Svaté země, Důkazy pro tuto tezi však chybí. Villehardouin dokonce mluví přesně v opačném smyslu, když píše, že vojsku o cíli cesty nebylo nic řečeno.¹⁹² Jeho formulace dle které se odpadlíci „obávali velkého rizika, které s sebou nesla dohoda s Benátčany“, nás navíc vede někam docela jinam. Podezření, že se již nyní mohli doslechnout o plánu plout do Konstantinopole, se nelze zcela ubránit.¹⁹³

Dezerce neustály ani se shromážděním na ostrově sv. Mikuláše v Benátkách (dnešní Lido). „Tak často, jak se to jen Benátčanům zlíbilo,“ píše autor *Devastatio Constantinopolitana*, „vyhlásili, že nikdo z poutníků nesmí řečený ostrov opustit. Tím pádem ovládli poutníky, ve všech ohledech, téměř jako by byli vězni. Navíc se mezi mužstvem rozšířil veliký strach. Proto se mnoho z nich navrátilo domů; mnoho jiných odešlo do jiných přístavů v Apulii a vydalo se přes moře. V Benátkách zůstala menšina, z nichž však nyní mnoho umíralo. Výsledkem bylo, že živí stěží pohřbívali mrtvé.“¹⁹⁴

Též *neutrální* *Devastatio Constantinopolitana* je tedy vysloveně antibenátské. Přímo ze spiknutí pak Benátčany podezřívají hned čtyři kronikáři. Jedná-li se o náhodu, pak jistě velmi pozoruhodnou, a ti, kteří podobnou tezi zastávají, se sotva mohou urazit, označíme-li je za *teoretiky náhod*. Přebírání informací mezi jednotlivými autory lze poměrně snadno vyloučit. Za prvé každý z nich předkládá vlastní verzi událostí a opisování je proto nepravděpodobné. Niketas i *Gesta* počítají s benátskou „zradou“ od samého počátku příprav na výpravu. Robert z Clari je zdrženlivější a Dandolo vi kládá do úst spikleneckou řeč teprve v Zadaru. K nim se

¹⁸⁹ Ibid., str. 31.

¹⁹⁰ „Dohodli se tedy mezi sebou, že vyšlou vhodné posly naproti poutníkům... Jako posel byl zvolen hrabě Hugo ze Saint-Pol a Geoffroy maršál v Champagni[.]“ Villehardouin, odd. 11, str. 31.

¹⁹¹ QUELLER, STRATTON, *A Century*, str. 255.

¹⁹² „When this [příprava listin] had been done our intended destination was kept a secret.“ Villehardouin, odd. 30. In SMITH, *Chronicles*, str. 11. Z dosud citované české edice tato věta pohříchu vypadla. Důvodem je snad překlad z jiného rukopisu. Srov. Villehardouin, odd. 5. In MORAVOVÁ, SVÁTEK, *Dobyti*, str. 27.

¹⁹³ Z moderních historiků uvažuje podobně Norman Housley (*Contesting*, str. 66): „In the second place, there is a cluster of circumstantial evidence [pro konspirační teorii]. For example, it is striking that so many crusaders independently decided to embark for the Holy Land from ports other than Venice, showing, perhaps, that rumours of a conspiracy were circulating widely.“

¹⁹⁴ „Quocienscumque Venetis placuit, preceperunt, ut nullus de prefata insula extraheret aliquem peregrinorum, et quasi captivis per omnia eis dominantur. Crevit autem timor magnus in populo. Unde multi in patriam redierunt; multi in Apuliam ad alios portus cucurrerunt et transfretaverunt; minima pars ibi remansit, inter quos adhuc crevit mortalitas mirabilis, ita ut a vivis vix possent mortui sepeliri.“ *Devastatio*, str. 132.

připojuje též kronikář Ernoul-Bernard, jakkoli zachycuje zcela svébytnou verzi událostí. Za druhé je téměř nemožné, aby kronikáři své spisy navzájem znali. *Gesta* byla určena jen pro nejuzší okruh posluchačů v samotném Lateránu.¹⁹⁵ Robert z Clari psal svou kroniku s odstupem, nejspíš zpět ve Francii, rovněž tak Ernoul-Bernard v Palestině. Niketu nemohli jmenovaní pisatelé znát už jen proto, že ani jeden z nich neuměl řecky.¹⁹⁶

Dobrá, připuťme tedy též benátskou zradu. Nejsou ale dvě spiknutí na jednu křížovou výpravu trochu moc? Anebo můžeme paradoxně právě zde uplatnit jeden z korunních argumentů antikonspiračního tábora? „Shit happens“, náhody se dějí, a dějiny připomínají ionescovské drama.¹⁹⁷ Jestliže mohlo dojít v roce 2001 k oné krajně nepravděpodobné „šťastné náhodě“, jakou bylo pro americké mocenské struktury (nikoli už obětí) 11. září, čerstvá empirická zkušenost nám káže se marně ptát, proč by v roce 1201 nemohlo současně dojít ke dvěma „komplotům“. Pigden v podobném smyslu hovoří o „quasi-conspiracies“,¹⁹⁸ Coady k tomu připojuje model koordinačních her. Opírá se při tom o poznatky nobelisty Thomase Schellinga: „V jednom z jeho nejpůsobivějších experimentů jsou dvěma lidem sděleny místo a den, kdy se mají setkat, nikoli však hodina. Pokud chtějí uspět, je na nich, aby každý za sebe určil (*stipulate*) správný čas... Ačkoli mají všichni více než tisíc „stejně dobrých“ možností... většině subjektů... se povede uspět v koordinaci svých strategií... Téměř všechny realistické koordinační problémy obsahují vodítka ukazující k ideálnímu řešení (*salient solution*).“¹⁹⁹

Větší problém však nastává, budeme-li se snažit celé spiknutí realisticky rekonstruovat. Zjistíme totiž, že na jaře roku 1201, kdy Villehardouin s ostatními posly dorazili do Benátek, řada podmínek pro úspěšné provedení podobné akce ještě nebyla splněna. Jak by si mohli být Benátčané jisti, že s nimi vůdce výpravy bude spolupracovat? Markýz z Montferratu, u nějž by snad bylo možno spolupráci předpokládat – opět se však jedná pouze o spekulaci – tehdy ještě v čele vojska nestál.²⁰⁰ Jeho předchůdce Theobald ze Champagne žádné prokazatelné zájmy na Bosporu neměl a navíc u vojska disponoval jen

¹⁹⁵ POWELL, *The Deeds*, str.xii hovoří doslova o „in-house document“.

¹⁹⁶ Znalost řečtiny je na Západě až do počátku renesance prakticky nulová. Všeobecné motto klášterních skriptorií *Graeca sunt, non leguntur* je dobře známé. Ani vrcholný diplomat své doby Villehardouin řecky neumí a potřebuje tlumočníka. Srov. Villehardouin, odd. 39, str. 57 et passim.

¹⁹⁷ Viz pozn. 95.

¹⁹⁸ PIGDEN, *Popper Revisited*, str. 28, pozn. 30.

¹⁹⁹ COADY, *Conspiracy Theories*, str. 6.

²⁰⁰ Dle *Gest Innocentii* přijal kříž poměrně brzy, snad roku 1200: „Misit ergo prafatum Sofridium, presbyterum cardinalem, ad ducum et populum Venetorum; ad cui exhortionem ipse dux et multi de populo crucis characterem assumpserunt. Marchio quoque Montisferrati... multique alii nobiles de provincia Lombardiae.“ *Gesta*, odd. XLVI. In PL 214, sl. XC. K pochybnostem o této dataci srov. QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 226, pozn. 62. Ať už tomu bylo tak, jak tvrdí *Gesta*, či nikoli, Bonifác byl stále jen jedním z – jakkoli jedním z nejmocnějších – baronů.

omezenou autoritou (na rozdíl od Bonifáce, kterému baroni později dokonce složili lenní přísahu).²⁰¹ A co princ Alexios, ta ideální záminka k výpravě na Bospor? Na Západ prokazatelně nedorazil před zářím 1201. Jak že to říkal Dandolo v Zadaru? „Benátský dóže povstal a promluvil k nim: „Pánové... nyní se nám vyskytla vhodná příležitost vydat se do Konstantinopole... máme totiž zákonného dědice.“²⁰² Benátčané ale přesto na Villehardouinovu nabídku přikývli. Ani „dezerce“ Balduinova loďstva, o níž mluví Villehardouin není rozhodným argumentem pro *samostatnou* benátskou konspiraci zosnovanou hned po Villehardouinovu příjezdu do Benátek na jaře 1201 a tedy nutně nezávislou na „haguenském kruhu“. Kdy přesně se Balduinovi kapitáni – Jan z Nesle, Thierry Flanderský a Mikuláš z Mailly –,²⁰³ a jejich mužstvo rozhodli nikdy se ke svému lennímu pánovi nepřipojit, je nejasné. I pakliže to bylo ihned při vyplutí – což je nejpravděpodobnější varianta –, jednalo by se podle Villehardouinových údajů o červen 1202. Velitelé loďstva se tedy mohli dozvědět již o iniciativě, se kterou do Benátek dorazili Filipovi poslové.²⁰⁴ *Samostatnou* benátskou konspiraci, nezávislou na „haguenském kruhu“, tedy neprokazuje ani tento údaj.

Dandolo byl nepochybně státnický génus. Ale byl tak velkým géniem, aby viděl do budoucnosti? *Errant data* je zde víc než je zdrávo a sledování této cesty vyžaduje přesně ono žonglování s fakty, jež je tak typické pro bigotní konspirační teoretiky. Taková úvaha nám tedy – alespoň pokud jde o Benátčany – značně upravuje tvrzení Niketovo i informace poskytnuté autorem *Gest*. Ernoul-Bernardovu zprávu můžeme se vši pravděpodobností pominout a metodou vylučovací nám jako nejdůvěryhodnější „konspirační“ pramen vychází Robert z Clari. I jeho vyprávění je však záhodno poupravit komparací s fakty, známými z jiných zdrojů, jimiž Robert očividně nedisponoval. Jednak musí být pochopitelně přihlédnuto k dalším „konspiračním“ pramenům, jednak musí být Clariho verze konfrontována s tím, co známe z papežského epistoláře a v neposlední řadě z Villehardouinova svědectví, jež – ať už jakkoli tendenční –, je rozhodně bohatým faktografickým zdrojem.

O podobný postup se pokusím v narativní části práce. Je však důležité doplnit následující doušku: Diametrální rozpornost pramenů ke čtvrté křížové výpravě je do očí bijící.

²⁰¹ Křížácké vojsko sice nelze zaměňovat s hierarchicky strukturovanou armádou moderního typu, jak správně podotýkají Queller s Maddenem (*The FC*, str. 34), avšak titul vůdce měl nepochybně svou prestiž, již bychom neměli podceňovat. Zcela evidentní je to pak v případě, kdy došlo ke složení zmíněné přísahy. „In assumptione beate Marie marchio ad exercitum venit et ductor exercitus est confirmatus. Barones ei omnes iuraverunt.“ *Devastatio Constantinopolitana*, str. 141.

²⁰² Clari, odd. 33, str. 147.

²⁰³ Villehardouin, odd. 10, str. 30.

²⁰⁴ K tomu blíže v narativní části (6.3, 6.4). Pro větší přehlednost viz chronologickou tabulku (kap. 9).

Na jejich základě je možné historický výklad rekonstruovat hned několika způsoby. Nejlepším dokladem je rozsah a krajní neslučitelnost dostupné historiografické produkce. I výklad této práce – jakkoli se mi zdá nanejvýš pravděpodobný – je jen jedním z možných příběhů čtvrté křížové výpravy.

6. Jak poutníci zabloudili

6.1 Zranitelný podnik

Císař Jindřich VI. patří neprávem mezi dějinami pozapomenuté postavy. Na vině je příliš dlouhý stín, vržený z jedné strany jeho otcem, z druhé jeho synem. Otcem, který tak slavně i neslavně válčil v Itálii a synem, jemuž se již ve středověku přezdívalo *stupor mundi*. Tento stín zastírá oči zdaleka nejen laikům. Přitom Jindřich VI. opakovaně prokázal, že byl snad ještě obratnějším diplomatem a ambicióznějším politikem, než jakým byl jeho otec. Jeho zraky mířily daleko, snad nejdál, kam se kdy jakýkoli západní císař odvážil pohlédnout. Jindřich neměl v plánu nic menšího než destrukci Byzantské říše a zahrnutí Jeruzalémského království do štaufské mocenské domény.²⁰⁵

Jedním z Jindřichových korunních projektů měla být říšská křížová výprava. Situace na předním východě se k tomu jevila být více než příznivou, neboť po Saladinově smrti roku 1193 vypukly v ajjúbovské dynastii prudké boje o trůn. V té době však Jindřichova agenda zahrnovala palčivější problémy. Nejdřív bylo třeba stabilizovat svou pozici na domácí půdě. První kontingent vojska se proto vydal na východ až roku 1197. Loď poskytl Jindřichův tradiční spojenec Pisa, po boku mu však velmi pravděpodobně stály též Benátky.²⁰⁶ Vzhledem k budoucím událostem let 1201-4 je to nanejvýš pozoruhodná skutečnost, již mnoho historiků opomíjí.²⁰⁷

Ajjúbovské panství nebylo císařovým prvním a jediným cílem. Jindřich se nijak netajil tím, že jeho úmyslem je podmanit si Byzantskou říši.²⁰⁸ Mj. po Alexiovi požadoval okamžité odstoupení řeckých území od Drače až po Soluň, na něž měl na základě normanských zisků z osmdesátých let právo.²⁰⁹ To k čemu málem došlo před osmi lety, mělo být úspěšně dovedeno do konce roku 1198. Byl to další z řady křížáckých plánů na dobytí východořímské metropole, tentokrát však dopředu cílevědomě projektovaný a formovaný zřetelnou velmocenskou ambicí.

Byť o císařových jednáních s Celestýnem III. nevíme mnoho,²¹⁰ je evidentní, že se Jindřich pontifika zpočátku snažil pro svůj plán získat.²¹¹ Jakkoli láková však vidina církevní

²⁰⁵ NORWICH, John Julius, *A History of Venice*, Penguin Books, 2012 (1. vydání 1983), str. 125.

²⁰⁶ STREIT, *Venedig und die Wendung*, str. 24.

²⁰⁷ Srov. 6.4.

²⁰⁸ PL 214, sl. 1125; STREIT, *Venedig und die Wendung*, str. 23.

²⁰⁹ NICOL, *Byzantium*, str. 118.

²¹⁰ NAUMAN, Claudia, *Der Kreuzzug Kaiser Heinrichs VI.*, Frankfurt am Main, Lang, 1994, str. 86.

²¹¹ STREIT, *Venedig und die Wendung*, str. 23.

unie pod patronátem sv. Petra byla, papež se takto rozpínající se štaufské moci zalekl. Byly to ryze pragmatické důvody, jež vedly „papeže starého Říma“, aby Jindřicha „držel na uzdě“.²¹²

Osud měl ale se všemi zúčastněnými docela jiné plány. Roku 1197 zemřel jak císař, tak papež a poměr sil ve středověké Evropě se takřka přes noc proměnila k nepoznání. Jako Inocenc III. dosedl na svatopetrský stolec kardinál Lotario dei Conti di Segni, dle mnohých nejvýraznější středověký papež vůbec, odhodlaný štaufskou moc smrtelně ochromit. Bezprostředně po svém nástupu vyhlásil novou křížovou výpravu, jež naopak měla svým návratem k papežské organizaci navázat na původní (v konečném důsledku jediný bezezbytku „úspěšný“) podnik z roku 1095. Ostrá polemika s Jindřichovou říšskou výpravou (jež technicky vzato stále probíhala!) je do očí bijící.

Inocencem vyhlášená kruciáta však hrozila absolutním fiaskem. Na papežovo volání neodpověděl prakticky nikdo.²¹³ Na vině byla nepochybně též všeobecná evropská válka mezi Štaufy a francouzským králem na jedné, a Angličany podporujícími říšskou opozici na druhé straně. Za takové situace se nikomu na riskantní podnik do zámoří dvakrát nechtělo. Ani verbování jistě pozoruhodného kazatele Fulka z Neuilly nemělo patřičný efekt, neboť promlouval pouze k prostému lidu, jenž však v tomto směru připomínal elektromagnet. Pro křesťanskou věc se sice rychle nadchl, ale jeho nadšení zrovna tak svižně vyhaslo. A na náročnou a nákladnou výpravu do Svaté země beztak neměl prostředky. Fulkův reálný význam pro čtvrtou křížovou výpravu považuji oproti Quellerovi s Maddenem²¹⁴ za mizivý a jeho velebení křesťanskými kronikami²¹⁵ za libivé topos. Ostatně sami autoři odkazují na kázání Petra Poustevníka, ale tím jen potvrzují podobné hodnocení, poněvadž moderní bádání Petrovu osvětovou činnost z konce 11. st. nepovažuje za nikterak zásadní.²¹⁶

Stěžejní zlom událostí nastal až v listopadu 1199 s rytířským turnajem, jenž na svém hradě Écry pořádal champagneský hrabě Theobald. Při té příležitosti přijal kříž a jeho příkladu následovali mnozí účastníci klání. Oproti starší literatuře Queller s Maddenem dokládají, že Fulko na tomto turnaji nejspíš vůbec nebyl,²¹⁷ čímž bezděky opět přispívají k uměřenému hodnocení kazatelova významu.

²¹² Niketas Choniates, odd. 476, str. 261.

²¹³ BECKEDORF, Hermann in *Byzanz*, Frankfurt am Main, Fischer, 1973, str. 303.

²¹⁴ QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 2-3.

²¹⁵ Villehardouin, odd. 1, str. 23: „Vězte, že tisíc sto devadesát sedm let po vtělení našeho Pána Ježíše Krista... žil ve Francii svatý muž, který se jmenoval Fulko... [začal] v okolních zemích kázat o Bohu. A náš pán pro něj učinil mnoho zázraků.“ Clari, odd. 1, str. 127: „V časech, kdy... od vtělení uplynulo tisíc dvě stě a tři nebo čtyři roky, žil kněz jménem mistr Fulko... mnoho lidí ho následovalo, neboť byl tak moudrý, že Pán Bůh pro něj činil velké zázraky.“

²¹⁶ MAYER, *Geschichte der Kreuzzüge*, str. 57-58.

²¹⁷ QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 3.

Zdalo se, že papežova prestiž, ošklivě poraněná nulovou odezvou na jeho apel k novému *peregrinatio*, je zažehnána. Modernímu čtenáři známému všech následujících událostí se to nutně musí jevit v značně tragikomickém světle. Inocencovy potíže navíc nebyly u konce. Čekalo ho nelehké rozhodování. Čtvrtá křížová výprava nutně potřebovala odpovídající flotilu, již mohly poskytnout pouze italské námořní republiky. Pisa a Janov, jež se nacházely v další etapě svého staletého zápasu, na papežovu výzvu k míru nereagovaly a byly proto kúrií označeny za „*inimicos pacis*“.²¹⁸ V úvahu tedy připadala pouze Republika Svatého Marka.

Baroni v čele s Theobaldem ze Champagne se v létě 1201 sešli v Compiègne, aby se smluvili na detailech. Do Benátek bylo vysláno 6 poslů v čele s Geoffroyem Villehardouinem. Tito vyslanci si však na Rialtu nevedli právě nejlépe. Podle Quellera s Maddenem tkví právě v „přecenění počtu křížáků a nikoli v Benátské či štaufské zradě“²¹⁹ kámen úrazu čtvrté křížové výpravy. Těžkosti vyplývající ze smlouvy skutečně sehrály stěžejní roli v dramatu čtvrté křížové výpravy, ale spíše jako katalyzátor a vhodná záminka ke sledování vlastních zájmů ze strany některých čelních představitelů výpravy.

Inocenc nebyl příliš spokojen a dle svého životopisce dokonce předpovídal budoucí tragické události.²²⁰ Nebyl však v pozici, kdy by si mohl vybírat. Pyšná Serenissima, známá důsledným prosazováním vlastních zájmů mu jistě nevyhovovala, ale prestiž Svaté stolice další poskvrnu v této tolik citlivé věci už prostě nesnesla. A žádná jiné loďstvo srovnatelné velikosti beztak nebylo k dispozici. Papežovi nemohla konvenovat ani volba Bonifáce z Montferratu do čela křížáckého vojska pro jeho blízkost i osobní přátelství s Filipem Švábským. Vzpomeňme si, že původní idea Inocencova *passagia* byla „antivýprava“ proti výpravě štaufské. Jako by toho nebylo málo, Bonifáce jako první „nominoval“ Filip II. August, jenž byl s papežem již dlouho ve příjmu kvůli svému rozvodu s Ingeborgou Dánskou i podpoře štaufské věci. Christopher Tyerman, jako mnozí před ním, se již k těmto podivuhodným okolnostem Bonifácovi volby staví krajně podezřívavě. „Celou epizodu prostupuje nádech spiknutí. Možná, že Villehardouin hrál větší roli, než byl ochoten připustit.“²²¹ Filipovu angažovanost bych nepodceňoval, o Villehardouinově aktivní roli v této věci můžeme však pouze spekulovat.

²¹⁸ GODFREY, *The Unholy Crusade*, str. 52:

²¹⁹ Ibid., str. 45.

²²⁰ Viz 6.5.

²²¹ „A whiff of conspiracy hangs over the whole episode...“ TYERMAN, Christopher, *God's war: A new history of the Crusades*. Cambridge, Mass. Belknap Press of Harvard Univ. Press, 2008 (1. vydání 2006), str. 518.

Inocenc byl každopádně bezbranný. Nechtěl-li kromě své prestiže ohrožit vlastní realizaci podniku, nezbývalo mu než stav věci přijmout. „Jeho“ křížová výprava se mu vymkla z rukou dávno předtím, než byla odkloněna na Konstantinopol. Vlastně už v době, kdy na jeho volání za záchranu Svaté země nikdo neodpověděl. To, že Enrico Dandolo s papežským legátem Pietrem Capuanem nejednal právě v rukavičkách (tomuto nešťastnému činovníkovi již předtím pohrozil Richard Lví Srdce kastrací)²²², bylo už jen názornou ilustrací tohoto stavu věci.²²³

6.2 Starý příběh

Historikové zpravidla zmiňují, že krajní ochotu, ba vědomou iniciativu k útoku na Konstantinopol, projeví Štaufové už v minulosti.²²⁴ To je záhodno upřesnit. Podobná iniciativa objevila se totiž v průběhu *všech* křížových výprav bez výjimky (!). Už roku 1096 navrhoval Bohemund z Taranta²²⁵ vzít město útokem. Gottfried z Bouillonu (nezávisle na Bohemundovi) následujícího ledna dokonce vskutku oblehl císařský palác v Blachernách. Anna Komnéná napsala, že vůdci první křížové výpravy (s nimiž se osobně setkala) „měli postranní úmysl doufající na své cestě uchvátit hlavní město [Konstantinopol], coby *přirozený důsledek své výpravy*“ [zvýraznil Š.W.].²²⁶ Jakkoli je od doby osvícenství v západní historiografii populární připisovat těm narativním pramenům byzantské provenience, jež vyslovují kritický názor vůči svým západním sousedům, mírnou až krajní zaujatost,²²⁷ o pravdivosti Anniných slov svědčí zmíněné i budoucí události.

Bohemund se v budoucnu dokonce pustí do organizování křížové výpravy namířené výlučně proti Byzantské říši,²²⁸ a bude přitom dokonce podporován od samotného papeže Paschalise II.²²⁹ Křížová výprava se skutečně vydá na cestu, byť nakonec zcela ztroskotá a učiní tak tečku za Bohemundovou hvězdnou kariérou. Tento „nejdivočejší, nejctížádostivější,

²²² TYERMAN, *God's War*, str. 496.

²²³ NORDEN, str. 14-15.; STREIT, *Venedig und die Wendung*, str. 31; *Gesta Innocentii*, odd. LXXXIII. In PL 214, sl. CXXXI.

²²⁴ Např. NICOL, *Byzantium*, str. 412.

²²⁵ Historická literatura ho tak překřtila, byť tento přídomek žádný z pramenů nepoužívá a současníci ho tak tedy očividně neoznačovali. Doloženo je jméno Bohemund z Bari. MAYER, *Geschichte der Kreuzzüge*, str. 62.

²²⁶ Podle HOUSLEY, *Contesting*, str. 77.

²²⁷ Srov. např. DAVIES, *The Vanished Kingdoms*, str. 314-317.

²²⁸ BALARD, Michel in *Encyklopedie středověku*, Praha, Vyšehrad, 2014, str. 61.

²²⁹ COGNASSO, *Bisanzio*, str. 380; NORDEN, *Der Vierte Kreuzzug*, I. část, str. 15.

nejbezohlednější, ale asi také nejchytřejší z vůdců první křížové výpravy²³⁰ zemře v Itálii zcela zapomenut a Byzanci tak na dlouhou dobu zmizí nejzapřisáhlejší nepřítel.

Ale ve vojsku Ludvíka VII. (1147) se rovněž objevily hlasy nabádající k dobytí města. Jejich čelním představitelem byl biskup Godefrois z Langres.²³¹ Za třetí křížové výpravy se do sporů s císařem dostal sám Fridrich Barbarossa. Svému císařskému protějšku hrozil dobytím města a 16. listopadu 1189 nechal synu Jindřichovi odeslat velmi výmluvný dopis. Měl dorazit na Bospor s válečnou flotilou. Není pro nás bez zajímavosti, že lodě mu neměl poskytnout nikdo jiný než Serenissima – o reakci Rialta však není nic známo.²³² Není se co divit, vztahy Benátek s Konstantinopolí byly za vlády císaře Isáka II. dočasně velmi dobré a dóže Orto Mastropiero měl tedy stěžejní motivaci se v tomto směru angažovat.

Při této příležitosti se rovněž znovu vynořila myšlenka na křížovou výpravu určenou „exkluzivně“ pro Byzantskou říši. Císař Jindřichovi v dopise sděluje své přání, aby papeže přiměl ke kázání kříže proti Konstantinopoli. Protentokrát ještě vše dopadne smířlivě. Jindřich VI. však na otcovo někdejší přání v budoucnu ještě naváže.²³³ Před touto hrozbou se císař Alexios už bude muset vykupovat takzvaným Alamanikonem, tj. doslova „německou daní“.²³⁴

Agrese vůči Konstantinopoli měla tedy v křížáckém hnutí úctyhodnou tradici. Už od doby první křížové výpravy považovali západní rytíři Byzanc za „neméně zapřisáhlého nepřítele kříže nežli pohany“.²³⁵ Zejména silně působila na západoevropského křížáka zkušenost z doby Barbarosovy. Isákovu „zrádné“ spojení se Saladinem do mysli západních křížáků definitivně vepsalo jedenácté přikázání: Svátá země nemůže být zachráněna, dokud bude existovat Byzantská říše.²³⁶ Důvody, jež nakonec křížáky v jednotlivých případech od vážnějšího pokusu o dobytí města odradily, se lišily. Nikdy však nešlo o jejich „křesťanské svědomí“. Konstantinopol byla obrovským městem s monumentálními hradbami, jež v křížácích vzbuzovaly obdiv až posvátnou hrůzu. Rozlohou připomínala západním rytířům spíš celé hrabství nežli město (resp. to, co jako „město“ znali z Francie či Říše). Vážný pokus o pokoření Theodosiových hradeb si vyžadoval nejen pozemní vojsko s obléhacími stroji, ale také značně početnou flotilu, která by zaútočila na Achillovu patu konstantinopolské obrany – úsek hradeb podél Zlatého rohu. Právě takovou flotilu, jakou mohla nabídnout pouze čtvrtá křížová výprava. Platnost takové strategické úvahy dokazuje výsledek prvního útoku na město

²³⁰ MAYER, *Geschichte der Kreuzzüge*, str. 91.

²³¹ Ibid., str. 129.

²³² STREIT, *Venedig und die Wendung*, str. 29.

²³³ K Jindřichově křížové výpravě 7.1.

²³⁴ NICOL, *Byzantium*, str. 118; van AALST, CIGGAAR, *The Latin Empire*, str. 13.

²³⁵ Ibid., str. 17.

²³⁶ NICOL, *Byzantium*, str. 115.

z července 1203. Zatímco Benátčané ze svých galér a transportních lodí dokázali zdolat hradby a proniknout do města, pozemní útok na město naprosto selhal.²³⁷

Svůj výčet jsem omezil na křížové výpravy. Agrese (či alespoň agresivní plány) vůči Konstantinopoli se však na Západě křížáckým hnutím zdaleka nevyčerpávaly. Především normanského krále lze přičíst mezi tradiční a nikdy neselhávající nepřátele východního císařství. Když biskup z Langres tlačil na Ludvíka VII., aby vzal hradby metropole ztečí, jistě jeho slovům přidala na vážnosti skutečnost, že ve stejnou dobu na Byzanc ze západu zaútočil Roger II. Sicilský. Jeho tažení dosáhlo značných úspěchů, normanská flotila obsadila Korfu a vyplnila hospodářsky klíčové přístavy Korón a Modón. Do Itálie byly z Korinthu a Théb odvečeni přádelníci a s nimi i tolik cenné know-how na výrobu bavlny.²³⁸ Další velký útok na Byzanc podnikli Normané roku 1185. Tentokrát se jim podařilo dobýt Soluň, ale jejich následné tažení na hlavní město znamenal naprostý nedostatek disciplíny. Této kapitole normanských dějin nasadí poněkud tragikomickou tečku *ammiratus ammiratorum* Margaritus z Brinidisi, když ještě těsně před svou smrtí (1197) bude potřeštěně žádat francouzského krále, aby ho jmenoval byzantským císařem.²³⁹

Většině účastníků čtvrté křížové výpravy – i přes rozpaky z další změny trasy plavby – jistě nebylo zatěžko vidět v Byzanci, tomto „nemocném muži Evropy“,²⁴⁰ nepřitele pravých křesťanů. Obzvláště byl-li jejich náboženský zápal patřičně přiživen vyhlídkou odpovídající materiální kořisti.

²³⁷ Villehardouin, odd. 35-6, str. 51-3.

²³⁸ BECKEDORF in *Byzanz*, str. 277.

²³⁹ STREIT, *Venedig und die Wendung*, str. 25.

²⁴⁰ BALARD in *Encyklopedie středověku*, str. 61.

6.3 O Vánocích

V únoru 1202 dorazil do Říma byzantský princ Alexios, syn oslepeného císaře Isáka II. Angela, s naléhavou prosbou. Žádal od papeže pomoc ve své snaze o získání byzantského trůnu.²⁴¹ To nebyla náhoda. Vánoce roku 1201 strávil Alexios na dvoře Filipa Švábského v Haguenau. Byl členem širší rodiny, poněvadž jeho sestra Irena byla Filipovou manželkou. Oslepený císař s Irenou i přes své věznění udržoval čilou korespondenci. Nabádal ji k tomu, aby přiměla Filipa k pomoci svému tchánovi i Alexiovi a Irena na tyto výzvy odpovídala.²⁴² Poté, co Alexios utekl, zamířil si to v doprovodu Filipových vojáků přímo na štaufskou falc do Haguenau.²⁴³

V Haguenau na Vánoce nebyl jen Filip s Alexiem, ale také Bonifác z Montferratu, věrný spojenec štaufského rodu již od dob Barbarossových.

Není těžké se domyslet, o čem si tito tři pánové mohli povídat.²⁴⁴ Alexios byl mladý a podle všech indicií dost hloupý – dle Nikety Choniata „mladý spíše svým rozumem než věkem“²⁴⁵ –, zároveň ho však poháněla značná ctižádost.²⁴⁶ Bonifác byl postarší muž z rodu dobrodružných dobyvatelů s proklamovaným nárokem na Soluňské panství²⁴⁷ a nyní už oficiální vůdce čtvrté křížové výpravy. A konečně Filip Švábský byl neuznaný římský král, ježž papež nedávno exkomunikoval.

Alexiova mise u papeže zcela zapadala do tradic štaufské politiky. Vždyť jak Barbarossa, tak Jindřich VI. se proti Byzanci tradičně snažili zasahovat ruku v ruce

²⁴¹ Viz pozn. 119.

²⁴² QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 34; Niketas Choniates, Odd. 536, str. 294.: „Made privy to secret designs aimed at opposing and overthrowing Alexios, he [Isák] posted letters to his daughter Irene, who shared the marriage bed with Philip, king of the Germans at that time, and urged that he be avenged as a father; and replies winged their way thence, advising him what to do.”

²⁴³ Na jejím místě stojí dnes domov duchodců. Na dřívější rezidenci odkazuje pouze „Štaufská stéla“ v zahradě.

²⁴⁴ Viz 6.4.

²⁴⁵ Niketas Choniates, odd. 539, str. 296.

²⁴⁶ NICOL, *Byzantium*, str. 130.

²⁴⁷ Rod markýzů z Montferratu byl ve východním Středomoří zainteresován více než jakýkoli jiný západoevropský dům. Nárok na Soluňské panství měl Bonifác zdědit po svém otci Vilémovi V. Do řeckých záležitostí se zapletli též Bonifácovi sourozenci. Jeden z nich – Konrád – se stal obětí intrik konstantinopolské politiky a druhému – Vilémovi – byly neprávem upřeny zásluhy za hrdinskou obranu Konstantinopole. USSEGLIO, *I marchesi*, str. 151-7; QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 27-28. K hrdinské obraně Konstantinopole poněkud anekdoticky Clari, odd. 33, str. 147-9: „Jakmile se markýz (mině Bonifácův bratr Vilém – pozn. aut.) ocitl se svým šikem před branami, císař ho opustil a dal za sebou zavřít brány... Jak se blížili, pobídl Vranas (řecký vzbouřenec – pozn. aut.) koně ostruhami a předjel všechny své bojovníky nejméně o to, co by kamenem dohodil, aby se s markýzovým šikem střetl co nejdříve. Jakmile ho markýz uviděl přijíždět, zamířil proti němu, napoprvé ho zasáhl do oka a touto ranou ho usmrtil“ atd.

s nejvyšším pontifikem.²⁴⁸ Jak už víme, Inocencovi se nabídka mladého Alexia ani trochu nezamlouvala.

O Alexiově návštěvě se dovídáme z Inocencova listu odeslaného 16. listopadu 1202 císaři Alexiovi III.²⁴⁹ V původním Alexiově dopise z léta téhož roku měl císař papeži klást na srdce, aby křižákům nedovolil využít svého synovce jako záminku k útoku na Konstantinopol.²⁵⁰ Tento křižácký „plán“ tedy na světlo očividně vyšel. Císařův dopis se ztratil a jeho přesné znění není známo. Škoda, snad obsahoval formulace, které by přesvědčily všechny historiky.

Jak již bylo řečeno, jednání „haguenského kruhu“ s barony křížové výpravy probíhala již v Benátkách. Když v září do Benátek přijeli poslové mladého Alexia, dle Villehardouina baronům sdělili svou nabídku a ti ji předběžně přijali za svou. Podmínili ji však podporou Filipa Švábského.²⁵¹ Bylo to jistě první „haguenské poselstvo“, se kterým přišel Villehardouin do kontaktu. Bylo však zároveň prvním, které se v Benátkách toho roku objevilo a mělo (alespoň teoretickou) možnost přednést dóžeti svou nabídku? Queller s Maddenem hovoří o prvním kontaktu v září 1202,²⁵² což je však poněkud problematické. Tyto styky totiž ztotožňují právě s posly mladého Alexia, o nichž mluví Villehardouin,²⁵³ byť Inocenc hovoří ve svém dopise Alexiu III. o „Filipových poslech“ (Filip byl v té době v Německu, Alexios ve Veroně). To by se ještě dalo pochopit, těžko říct, jak to vlastně s identitou poslů bylo. Především však papež jasně píše, že je Filip vyslal do Benátek „sine qualibet dilatione“ po princově návratu z Říma, tj. „bez jakéhokoli otálení“. Princ přitom „concitus properavit“, tj. měl „rychle pospíchat“.²⁵⁴ Časová vzdálenost mezi únorem 1202 a zářím téhož roku je nemalá a zdá se tedy, že v tomto období si Filip s barony musel vyměnit ještě alespoň jedno poselstvo. To měl snad na mysli i Norden v nenápadné poznámce svého

²⁴⁸ Viz 7.1 a 7.2.

²⁴⁹ Viz pozn. 119.

²⁵⁰ ANDREA, *Contemporary Sources*, str. 34. Papež na to naráží ve své odpovědi: „Proposuerunt si quidem nobis dicti nuntii tui, et id etiam tuae litterae continebant, quod, cum Christianorum exercitus qui venturus est in subsidium terrae sanctae preposuerit tuae magnitudinis terram invadere et contra Christianos arma movere, nostro conveniebat officio ut a tali deberemus proposito revocare, ne forte manus suas de Christianorum nece foedantes et Dei exinde offensam incurrerent ac inimicos Christi, debilitati non modicum, non possent aliquatenus impugnare.“ PL 214, sl. 1123.

²⁵¹ „A když je baroni uviděli [Alexiovy posly], velmi se podivili a odpověděli: „... Pošleme s ním [s Alexiem] posly ke králi Filipovi, kam se chce vydat. Pomůže-li nám získat zámořskou zemi, pomůžeme mu dobýt jeho zem, neboť víme, že byla jemu a jeho otci odňata neprávem.“ Villehardouin, odd. 15, str. str. 35. Viz též 6.4.

²⁵² QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 64.

²⁵³ K chronologii děje v této pasáži Villehardouinova textu (odd. 14-16, str. 33-35) viz pozn. 305.

²⁵⁴ Pro papežův dopis in extenso viz pozn. 119, 122.

textu, když konstatoval, že „je jisté, že již v Benátkách probíhala mezi Filipem a křižáky jednání (*Verhandlungen geführt wurden*).“ [zvýraznil Š.W.]²⁵⁵

Jakkoli křesťané počátku 13. století nic podobného neznali, chtělo by se říci, že Alexios byl pro ctižádostivé muže jakými byli Filip a Bonifác pravým vánočním dárkem. Dokud ho měli v rukou, byli s to legitimizovat jakýkoli svůj krok ve jménu křesťanské *charitas*.²⁵⁶ Na vlas stejnou taktiku Latinové v agresi proti Konstantinopoli už jednou použili a nebylo to ani tak dávno. Když roku 1185 Normané zaútočili na Byzanc, vezli si s sebou tehdy rovněž jako záminku mladého pretendenta trůnu – shodou okolností také Alexia (byť pouze pseudo).²⁵⁷ Zejména markýz z Montferratu se na to musel velmi dobře pamatovat.

Alexios odjel v únoru do Říma, kde se snažil plédovat za svou věc. Neúspěšně. Nedlouho po něm zkusil své štěstí u papeže též Bonifác z Montferratu, ale ani on nepochodil.²⁵⁸ Následně odjel do severní Itálie. Do Benátek dorazil až 15. srpna.²⁵⁹

Tam se mezitím začalo scházet křižácké vojsko. Jeho ubytování na Lidu nebylo prosto nesnází.²⁶⁰ Křižáci neměli peníze na přepravu a celá akce hrozila krachem. Poté však k vojsku dorazili poslové Filipa Švábského s politicky i finančně zajímavou nabídkou a pozoruhodného kompromisu bylo dosaženo též v jednání s Benátčany.²⁶¹ V říjnu se flotila mohla vydat na východ. Nebyl by to však Bonifác z Montferratu, kdyby se ještě těsně před vyplutím nevytratil v „osobních (dle Villehardouina „vlastních“²⁶²) záležitostech“. Queller s Maddenem uvádí, že odjel do Říma, ale svědomitě přiznávají, že to nelze doložit.²⁶³ Kam ve skutečnosti jel a za jakým účelem se nikdy nedozvíme. Daleko pravděpodobnější než Řím se však jeví nová cesta ke dvoru Filipa Švábského, kam z Verony již předtím odjel i Alexios.²⁶⁴ Ke zbytku výpravy se markýz připojil až po dobytí Zadaru. Pokud je to poněkud podivné chování od velitele vojska, ještě podivnější náhoda se přihodila zanedlouho po jeho příjezdu. Právě tehdy se u vojska objevili poslové navrátníci se od Filipa Švábského, jež přinášeli zprávu plédující

²⁵⁵ NORDEN, Der Vierte Kreuzzug, sv. II, str. 7, pozn. 5. O letních jednáních hovoří rovněž Tyerman (God's War, str. 539.), avšak dokládá je jen údajem z Villehardouina, což očividně nesedí. Maršálkova chronologie je trochu zmatená, schůzku, kterou popisuje můžeme však nejlépe datovat na počátek září, popřípadě konec srpna – tak jak to dělají Queller s Maddenem.

²⁵⁶ Viz slova samotného markýze (6.4).

²⁵⁷ MONTI, *Storia*, str. 137-8. Byl to však patrně společný smutný osud mladých ctižádostivců, jež svěřili svou věc do rukou západních vojsk. Stejně jako Alexios IV., ani pseudo-Alexios II. nedopadl dobře. Po porážce normanského vojska u Demetrice byl sťat. O výkon trestu se postaral generál Alexios Branas osobně.

²⁵⁸ „De quo, cum idem marchio ad summum pontificem accessisset, coepit agere a remotis: sed cum intellexisset ipsius animum ad hoc non esse directum, expeditis negotiis ad crucis officium pertinentibus ad propria remeavit.“ *Gesta Innocentii*, odd. LXXXIII. In PL 214, sl. CXXXII.

²⁵⁹ Viz pozn. 201.

²⁶⁰ Viz. 5.5.

²⁶¹ Viz 6.4.2.

²⁶² Villehardouin, odd. 16, str. 36.

²⁶³ QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 240, pozn. 53.

²⁶⁴ Viz pozn. 251.

za Alexiovu věc. „Pánové“ – sděloval jim král – „posílám vám bratra své ženy. Svěřuji ho do Božích rukou, ať jej chrání před smrtí, a též do vašich. Protože vy bojujete za Boha, za právo a za spravedlnost a musíte těm, kdo jsou neprávem vydědění, vrátit jejich dědictví, je-li to ve vaší moci.“²⁶⁵ Po tomto dojemném morálním apelu musel pochopitelně následovat výčet odměn, jichž se křižákům za jejich „boží službu“ dostane. A nebylo jich málo. Kromě 200 000 stříbrných marek měl jít také mladík s křižáky „osobně do babylonské země“, popřípadě tam poslat „deset tisíc mužů na své náklady“.²⁶⁶ Filip si přemrštěnost těchto slibů musel dobře uvědomovat. Ačkoli jsme Alexiovu inteligenci již podrobili jisté skepsi, zdá se neuvěřitelné, že by si jejich fantasknost alespoň částečně neuvědomoval též on. Doufal snad, že až bude sedět na trůnu, nebudou křižáci na každé jedné podmínce trvat? Ať tak či onak, předáci vojska – za silné přimluy Enrica Dandola – na Filipovu nabídku schválili. Byla to ostatně nabídka, která se neodmítá.

6.4 Slepý lodivod

6.4.1 *Frangopouloi*

V době organizace čtvrté křížové výpravy měly Benátky s Byzancí nesrovnaný účet o mnoha položkách. Benátky, coby bývalá byzantská kolonie, nabyly ve 12. století nebývalé moci. Tato moc pramenila z obchodu a v první řadě z obchodu v samotné Byzantské říši, na něž si Serenissima vytvořila faktický monopol.

Byzantská feudální šlechta obchod odpradáвна považovala za opovrženlivou činnost a tak Benátské republice opakovaně poskytovala obchodní privilegia. V obecném povědomí je coby ustavující dokument tohoto trendu známá především Zlatá bula císaře Alexia I. (1082). První rozsáhlá privilegia však Benátkám poskytl již Basileos Bulgaroktonos bezmála o sto let dříve (992).²⁶⁷ Za Manuela Komnéna již nezadržitelně rostly jak benátské zisky, tak arogance. Konflikt s někdejší patronem musel zákonitě přijít, ať už dříve nebo později.

Benátská privilegia z počátku schvaloval i – z pohledu Romájů prolatinský – Manuel, ba námořníkům z laguny dokonce poskytl další výhody. Benátským monopolem na obchod

²⁶⁵ Villehardouin, odd. 19, str. 38.

²⁶⁶ Ibid., odd. 19, str. 38-9.

²⁶⁷ ZÁSTĚROVÁ, Bohumila (eds.), *Dějiny Byzance*, Praha, Academia, 1992, str. 198.

však značně trpěla byzantská střední třída (kupci a řemeslníci) a nezřídka se bouřila.²⁶⁸ Byla tak podkopávána samotná ekonomická struktura státu. Benátští obchodníci rovněž nebyli proslulí zrovna příkladným chováním k domácímu obyvatelstvu. Jak napsal současník Jan Kinnamos: „jsou mravně rozpustilí, sprostí a nedá se jim věřit. Mají všechny vlastnosti národů buranských námořníků.“²⁶⁹ Uvážíme-li, že Benátčanů v samotné Konstantinopoli žilo na deset tisíc, přestává být tato skutečnost pouhým okrajovým problémem vhodným toliko pro nárek literátů. Právě ze Západu tehdy do Řecka přicházeli ti, jež „lidem brali práci“. Latínští přistěhovalci – *frangopouloi* – požívali z pohledu Řeků skandálních výhod. Byzantská kupecká loď byla při průjezdu řeckým přístavem proclena desetiprocentní sazbou. Janované a Pisánci museli uhradit pouze čtyřprocentní clo, zatímco Benátčané cla neplatili vůbec (!) a jejich kolonie po celé Byzanci (a zejména ta konstantinopolská) vesele prosperovaly. Oproti tomu postavení nejnížší vrstvy řeckých parojků se de facto blížilo otroctví a ani ti šťastnější nevedli snadné živobytí. Vše došlo tak daleko, že „okolo roku 1197 založil sultán z Ikónia kolonii pro byzantské uprchlíky... celé byzantské komunity dobrovolně překročili hranici, aby žili v tomto poloráji.“²⁷⁰ Je tedy pochopitelné, že vzájemná nedůvěra mezi cizinci – taková, jakou můžeme najít všude ve světě – přerůstala z řecké strany v xenofobní nenávisť.²⁷¹ Sluší se dodat, že Benátčané Řekům se svým příznačným pohrdáním nezůstávali nic dlužni.

A tak začal Manuel upřednostňovat zájmy konkurentů benátské námořní moci – Pisy a Janova. Roztržky mezi italskými kupci v samotné Konstantinopoli na sebe nedaly dlouho čekat. Na počátku roku 1171 vyplenili Benátčané zbrusu novou janovskou čtvrť v Galatě.²⁷² Touto hloupou výtržností poskytli Manuelovi vynikající záminku pro uskutečnění svých dlouhodobých plánů. Jejich poštilost fascinuje o to víc, že již po 2 roky se měli obávat Manuelova potenciálního násilného zákroku. O tom, že nešlo o žádnou zbrklou odvetu, nýbrž dobře promyšlené a již delší dobu zvažované opatření²⁷³, svědčí systematickosti jeho provedení. Císař nechal v jediném dni uvěznit všechny benátské občany na území Východořímské říše (přibližně 20 000 mužů a žen!) a zkonfiskovat jejich majetek v závratné

²⁶⁸ Ibid., str. 270.

²⁶⁹ NICOL, *Byzantium*, úvodní strana.

²⁷⁰ BRAND, Charles M., *Byzantium confronts the West*, Cambridge (Massachusetts), Harvard University Press, 1968, str. 11.

²⁷¹ Šlo mi zde konkrétně o Benátčany, obecný vztah Byzantinců k Latinům (a vice versa) by však byl námětem k vlastní práci. Historikové již převážně upustili od Runcimanovy představy, podle které měl být klíčovým zlomem v jejich vzájemném poměru počátek hnutí křížových výprav. Srov. k tomu van AALST, CIGGAAR, *The Latin Empire*, str. 25-30.

²⁷² Norwich sice píše, že vina Benátčanů nikdy nebyla prokázána (*A History*, str. 104), Nicol ani Brand však o ní nepochybují (*Byzantium*, str. 96; *Byzantium*, str. 207).

²⁷³ Srov. BRAND, *Byzantium*, str. 207.

hodnotě 108 000 nomismat.²⁷⁴ Benátky ostře protestovaly, pochopitelně bez výsledku. Došlo tedy na zbraně. Situace na Rialtu nebyla záviděníhodná. Nedostávalo se financí a značná část bojeschopných mužů se nacházela v celách po celém Řecku. Dóže Vitale Michiel II. volal všechny Benátčany rozestě po Středomoří do vlasti a do zbraně. Rychlost, se kterou se mu podařilo shromáždit mohutný expediční sbor, snese srovnání snad pouze s rychlostí ztroskotání celého podniku. Ještě v září téhož roku flotila vyplula na východ. Byl to jistě majestátní pohled, když na 120 plně obsazených a vyzbrojených galér opouštělo úzkou lagunu, nikoli nepodobný velkolepému výjezdu křižáckého loďstva v roce 1202, jež tak sugestivně popisuje Robert z Clari.²⁷⁵ Takto triumfálně se tedy započala tragická odysea Vitála Michiela II.

Za zmínku stojí krajní opovržlivost, s jakou Manuel jednal s dóžecími vyslanci v Konstantinopoli poté, co dóžeti sám nabídl vyjednávání. Členem této mise nebyl nikdo jiný než Enrico Dandolo, který si Manuelovu úskočnost nepochybně velmi dobře zapamatoval. Byť Dandolo s nejvyšší pravděpodobností svůj zrak neztratil ve rvačce s „proradnými Řeky“ – jedná se tu o mýtus z dílny Stevena Runcimana²⁷⁶ – Niketova slova o Dandolově nenávisti k Řekům není důvod zcela zamítat, jak to dělá Queller s Maddenem.²⁷⁷ Spíš je záhodno umístit je do realistických mezí nevraživosti.

První benátský pokus o dobytí Konstantinopole, jehož tolik úspěšné repete bude následovat po 30 letech, se ukázal být absolutním fiaskem, na jehož konci byl mor ve vojsku i městě samotném a zavražděný dóže. To vše, aniž by se velkolepá benátská armáda vůbec setkala s nepřítelem. Benátky se ocitly v pro ně tolik atypické situaci deziluze a všeobecné krize. Jejich tradiční zahraničně-politické spojení bylo v troskách.

Když selhaly zbraně, musela přijít na řadu jejich mladší sestra diplomacie. Benátská strana požadovala propuštění vězňů a finanční kompenzaci utrpěných škod. V průběhu následujících 30 let se naplňování tohoto programu dařilo se střídavými úspěchy. Prvního výrazného ústupku dosáhli benátské vyslanci na císaři Andronikovi. Důvodem pochopitelně nebyla císařova filantropie, již ostatně dvakrát neproslul, nýbrž politická nutnost. Andronikos – dle Charlese Diehla nadčlověk nietzscheovského střihu²⁷⁸ – nedisponoval po vyvraždění latinských kolonií v Konstantinopoli roku 1182 právě zástupem spojenců. A tak byli za jeho

²⁷⁴ Ibid., str. 366, pozn. 5; NICOL, *Byzantium*, str. 102; Věra Hrochová hovoří z neznámého důvodu o fantastických 400 000 nomismat. In ZÁSTĚROVÁ, *Dějiny Byzance*, str. 271.

²⁷⁵ Clari, odd. 13, str. 134-135.

²⁷⁶ RUNCIMAN, *A History*, Vol. III., str. 114-15 se snažil sloučit obě známé verze příběhu o Dandolově slepotě: informace z Villehardouina a z Novgorodské kroniky. Vyvráceno Thomasem Maddenem, srov. QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 9-10 + poznámka 10.

²⁷⁷ Ibid. et passim.

²⁷⁸ MONTI, *Storia delle Crociate*, str. 135.

vlády propuštění zbylí vězni z nešťastného sedmdesátého prvního²⁷⁹ a příslibena platba reparací. Za jeho nástupce Isáka pokračoval slibně započatý kurz doplněný dokonce o faktický zisk zakázky na stavbu byzantského loďstva přímo na Rialtu.²⁸⁰ Ve světle této skutečnosti se stěží můžeme divit, že v roce 1204 nebude mít Byzanc kromě Varjažské gardy nic, co by útočníkům postavila do cesty.

V devadesátých letech se do popředí nezadržitelně počaly rvát Pisa s Janovem a vliv Benátek v mnoha směrech upadal.²⁸¹ Po puči Isákova bratra Alexia a jeho dosednutí na Konstantinův trůn coby Alexia III. se navíc v benátský neprospěch dramaticky vychýlily i misky politických vah. Pisánští nakonec roku 1198 „otevřeně převzaly benátskou pozici“²⁸² a zanedlouho následovalo rovněž Alexiovo détente s Janovem. Císař přestal vyplácet splátky za rok jednadsmesát, jakkoli z dluhu už zbývalo jen 15%.²⁸³ Už tehdy Dandolovi vyslanci Alexiovi diplomaticky pohrozili, že by se Serenissima mohla ujmout věci prince Alexia.²⁸⁴ I přes uzavření spojenecké smlouvy však Alexios benátská privilegia nerespektoval²⁸⁵ a podněcoval dokonce pirátské rejdy na benátské kupce.²⁸⁶ Tím navíc „zabil“ hned několik „mich jednou ranou“, poněvadž piráti pocházely převážně z Janova a Pisy. Snaha vykormidlovat Benátčany pryč ze Zlatého rohu už nemohla být očividnější. Bylo nutné jednat.²⁸⁷ Svědectví o benátské konspiraci proti Byzanci, jež nám zachytili Niketas a *Gesta Innocentii*, je však příliš zjednodušující a je nepochybně nutno ho revidovat. Na následujících stránkách se o to pokusím.

²⁷⁹ Menší část z nich propustil již Manuel roku 1179. Nicol chybně předpokládá, že všechny. Srov. NICOL, *Byzantium*, str. 101.

²⁸⁰ Srov. druhou klauzuli byzantsko-benátské smlouvy in BRAND, *Byzantium*, str. 197. Zmíněno rovněž Norwichem. *A History*, str. 121.

²⁸¹ STREIT, *Venedig und die Wendung*, str. 19.

²⁸² Ibid., str. 26.

²⁸³ Ibid.; QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 84. Queller s Maddenem toto číslo používají na doklad „srovnaných účtů“ mezi Bosporem a Rialtem. Benátské diplomaty však mohl takový krok zrovna tak dobře krajně znepokojit. Pakliže Alexios nebyl ochoten ani doplatit tuto únosnou částku, bylo evidentní, že o dobré vztahy se Serenissimou nehodlá příliš pečovat.

²⁸⁴ STREIT, *Venedig und die Wendung*, str. 25.

²⁸⁵ BRAND, *Byzantium*, str. 203; Niketas Choniates, odd. 537-8, str. 295.: „Often disregarding the treaties made with the Venetians, [Isák II. a Alexios III.] mulcted them of monies, levied taxes on their ships, and raised the Pisans against them.”; GODFREY, *The Unholy Crusade*, str. 64: “The failure of Alexius III and his officials to implement the agreement fully, and to act in its spirit of conciliation, was to prove expensive for Byzantium.”. Godfreyho závěr dle kterého měla být Byzanc Benátkami “brought under renewed control” [zvýraznil Š.W.] (ibid.), je však značně zavádějící.

²⁸⁶ BRAND, *Byzantium*, str. 200.

²⁸⁷ Niketas Choniates, odd. 538, str. 295: “The Venetians, who recalled their ancient treaties with the Romans, could not endure seeing the friendship pledged to them being awarded to the Pisans. It was evident that they were gradually turning against the Romans, waiting for the opportune moment to even the score. Moreover, Alexios, in his niggardliness, refused to give them the two hundred pounds of gold still owed them from the fifteen hundred pounds which Emperor Manuel had agreed to repay the Venetians for the monies he had confiscated when he had arrested them.”

V tomto kritickém momentu benátských dějin vstupuje na scénu Geoffroy Villehardouin a další vyslanci křížáckého vojska. Přijeli na Rialto smlouvat o podmínkách, za jakých by Benátčané byli ochotni poutníky převézt do Egypta. Benátky souhlasily, vymínily si však velmi výhodné podmínky. Na tom se ještě shodnou všichni historikové. Avšak jaký byl pravý důvod jejich přikývnutí? Měly již tehdy jediný cíl a sice zajistit odklon loďstva napěchovaného křížáky proti Konstantinopoli? Byť jsem více než ochoten věřit, že hlavní město východu „bylo v [Dandolově] mysli od začátku“,²⁸⁸ spatřovat v pozadí jeho přikývnutí na nabídku baronů promyšlený komplot již v roce 1201 je, jak už jsme si řekli, problematické. Dóže samozřejmě přemýšlel pouze o prospěchu Serenissimy. (Ale nevztahujeme tento *motus animi continuus* pouze na Benátky, jak je v historickém narativu o křížových výpravách obecně zvykem. Tak přemýšlí každý politik a nejspíš vůbec každý člověk.) Je nanejvýš pravděpodobné, že se při těchto úvahách jeho myšlenky otřely i o Konstantinopol. Východní metropole zůstávala zcela klíčovou destinací benátského zahraničního obchodu. Dosud přetrvávaly „těsné kontakty mezi dvěma státy, z nichž jeden měl své nejdůležitější životní tepny na území druhého, tepny, jejichž přestřižení či přiškrčení by pro jeho [benátský] blahobyt, ba pro jeho bytí, muselo přinést nejvyšší myslitelné nebezpečí.“²⁸⁹ Takové „přestřižení tepen“ se vůbec nejevilo jako nereálné. Jak už víme, Alexios III. Benátkám mírnými slovy nebyl nakloněn a nic nehovořilo pro to, že by se situace měla v nejbližší době změnit. Benátčané si nemohli být na Bosporu jisti ničím. Nejhorší věcí pro trhy je politická nejistota. Toto svaté obchodní pravidlo platilo ve středověku stejně jako dnes.

Alexios III. navíc nedržel svou vládu pevně v rukou. Jen v roce, kdy do Benátek dorazilo Villehardouinovo poselstvo, napočítali bychom proti němu hned čtyři ozbrojená povstání.²⁹⁰ To nijak nevybočovalo z normálu, ba naopak. Uvážíme-li, že v letech 1180-1204 se Byzantinci proti císařskému majestátu vzbouřili dohromady pětaosmdesátkrát (!),²⁹¹ vychází nám z toho Alexios III. jako poměrně respektovaný vladař. Také byzantská *thalassokratia* („vláda mořím“) byla v této době již jen sladkou vzpomínkou (a úsilí o její obnovu vlastně v benátských rukou). Kromě pirátů představovaly ve Středozemním moři jedinou autoritu benátské galéry.²⁹²

²⁸⁸ NICOL, *Byzantium*, str. 412.

²⁸⁹ STREIT, *Venedig und die Wendung*, str. 5.

²⁹⁰ Ibid., str. 31.

²⁹¹ TYERMAN, *God's War*, str. 536.

²⁹² ZÁSTĚROVÁ, *Dějiny Byzance*, str. 274; GODFREY, *The Unholy Crusade*, str. 63.: „The Byzantine navy at this time was approaching its nadir.“ Villehardouinovými slovy (odd. 6, str. 27): „Vybrali si Vás [baroni Benátčany], protože vědí, že nikdo jiný nemá na moři takovou moc jako vy a váš lid.“

Dobýt Konstantinopol, to skutečně nebylo jen tak, jak správně upozornil již Norden.²⁹³ Ale nemožné to také nebylo, jak ostatně historie ukázala. Vojenská síla potenciální a reálná se mnohdy neshodují. Do hry vstupuje především vůle či nevole obránců skutečně se bránit. Krak des Chevaliers je dodnes právem obdivován jako nedostižný vzor pevnostní architektury. Hrad dokonalých proporcí trůní na pahorku obehnaném příkopem a dvěma liniemi masivních hradeb. Díky propracovanému systému flankovacích věží, jež umožňovaly efektivní aktivní obranu, se nutně musel jevit nedobytným. Když ho roku 1271 Mamlúkové oblehli, nevydržel ani měsíc.

I přesto, že v Dandolově mysli Konstantinopol nepochybně *byla* primární a lákavější než jakýkoli jiný cíl, na základě všeho, co víme z pramenů, je nutno předpokládat, že se v této době dóže skutečně rozhodl pro výpravu do Egypta. Jakkoli Benátky s Egyptem již nějaký čas intenzivně a výnosně obchodovaly, nikde není řečeno, že po zvážení všech pro a proti nemohly redefinovat své priority. To se přece v nejvyšší politice nestává o nic výjimečněji než v našich životech. Byť každá racionální úvaha svědčí proti tomu, snad skutečně existovaly lákavé ekonomické výhody plynoucí z agrese vůči Egyptu.²⁹⁴

Situace se však dramaticky změnila v průběhu léta 1202. Kdy přesně se Dandolo o „haguenaušské iniciativě“ dozvěděl, je nemožné určit. Řekl jsem již výše s odkazem na frázi *sine qualibet dilatione*, že je podivné, že se první poslové od Filipova dvora objevili v Benátkách až v září. Jak vypadalo jejich letní poselství? Jeli pouze za barony nebo promluvili také s Dandolem? Nebo se Dandolo o všem dozvěděl od baronů? Nebo se celá věc pohnula až s Bonifácovým příjezdem v srpnu? Navrhl změnu směru dóžeti sám Bonifác? Připravil ho na Alexiův příjezd? Nebo takticky vyčkával až se poslové objeví osobně? Nebo to bylo naopak? Dandolo nenápadně naznačil Bonifácovi, že Benátky by malou zajížděku rádi podpořili? Dandolo svůj úřad často vykonával se sklonem k autoritativnosti, jako dóže starého stříhu,²⁹⁵ mohl si však dovolit přijmout takto osudové rozhodnutí sám? A pokud ano, kdy k němu dospěl?

Jednotlivosti se nikdy nedozvíme. Snad tedy dříve, ale nejpozději v srpnu „se [Dandolovu] politickému smýšlení nabídl významný spojenec v osobě nového velitele

²⁹³ NORDEN, *Der vierte Kreuzzug*, II. část, str. 2.

²⁹⁴ Studie Pierra Racina, jež měla tyto výhody předložit, je bohužel dostupná pouze ve francouzštině, kterou nevládnu. K dispozici jsem měl pouze výtahy, jež na mě však neučinily nikterak přesvědčivý dojem. RACINE, Pierre, *Venise et son arriere-pays au temps de la Quatrieme Croisade* in *The Fourth Crusade: Event, Aftermath and Perceptions*, Aldershot, Ashgate, 2008, str. 15-25. Hojně skloňovaný článek Johna Pryora (*The Venetian fleet for the Fourth Crusade and the diversion of the Crusade to Constantinople*), jenž má z vojenského hlediska osvětlit výběr benátských lodí, je v ČR bohužel zcela nedostupný, protože se k jeho argumentaci nemohu vyjádřit.

²⁹⁵ Srov. NICOL, *Byzantium*, 148; KRETSCHMAR, *Geschichte*, str. 324.

křížáckého vojska Bonifáce z Montferratu a ve věci války proti Byzanci rovněž záminka v okamžiku, kdy se objevil princ Alexios.²⁹⁶

6.4.2 „Lstivý stařec“

Prvním činem nově zvoleného dóžete Enrica Dandola byl roku 1193 útok na Zadar, který se Benátčané už značnou dobu marně snažily vyrvat z uherských rukou. Podnik jako už mnohokrát neuspěl. Ale pro další pokus se ideální situace naskytla právě nyní. Všichni potenciální protivníci se nacházeli ve válečném stavu. Maďarský král musel vzdorovat bulharskému Kalojanovi, jež příliš nepotěšil vpád Arpádovců do Srbska. Pisa – nedávny spojenec Zadaru proti Serenissimě – zase pro jednu válčila s Janovem a sice prudčeji než kdy dřív. Baroni neměli na zaplacení svých pohledávek vůči Rialtu, a tak pro Dandola nebylo složité vmanévrovat je do služby benátské věci. Jeho návrh na „šlechtnou pomoc“ byl podle všeho přijat celkem bez problémů. Spory na sebe nechaly čekat až pod zadarské hradby.²⁹⁷ Baronům se na oplátku dostalo odročení splatnosti zbylého dluhu.

Alexiovi poslové do Benátek dorazili pravděpodobně na počátku září. Baroni s jejich návrhy souhlasili. Pomůžou Alexiovi „dobýt jeho zem, neboť [vědí], že byla jemu a jeho otci odňata neprávem“. Neudělají to ale zadarmo, svou pomoc podmiňují protislužbami, za které se má zaručit Filip Švábský.²⁹⁸

Walter Norden logicky tvrdí, že už při této schůzce se Dandolo zasadil pro konstantinopolský scénář.²⁹⁹ V tomto ohledu je nakonec bližší základní tezi této práce a nikoli quellerovskému pojetí „domina náhod“. Američtí badatelé oponují tvrdíce, že Enrico Dandolo této schůzce nebyl vůbec přítomen,³⁰⁰ což se shoduje s Villehardouinovým líčením.³⁰¹ Villehardouin jak známo ze svého vyprávění vypouští některé detaily.³⁰² Pokud však Dandolo skutečně nebyl přítomen vlastnímu jednání, byl o něm nepochybně neprodleně spraven. Nacházíme se v Benátkách a lze si jen obtížně představit, že by bylo lze před domácí populací

²⁹⁶ STREIT, *Venedig und die Wendung*, str. 30.

²⁹⁷ V Clariho pojetí (odd. 13, str. 134) je rozhodnutí zcela jednomyslné: „Když křížáci uslyšeli, co jim dóže navrhl a přednesl, velmi je to potěšilo a z radosti mu padli k nohám a věrně mu slíbili, že milerádi udělají, co dóže navrhl.“ Villehardouin (odd. 13, str. 33) spory letmo zmiňuje již nyní: „Když si ten souhlas vyžádali [Benátčané], mnoho z těch kteří chtěli, aby se vojsko rozdělilo, se postavilo proti. Přesto byl tento návrh přijat a odsouhlasen.“

²⁹⁸ Viz pozn. 224.

²⁹⁹ NORDEN, Walter, *Der vierte Kreuzzug*, II. část, str. 22.

³⁰⁰ QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 64.

³⁰¹ Viz pozn. 169.

³⁰² Viz 6.3.

utajit poselstvo takového významu. Dóže pak s nejvyšší pravděpodobností vystupoval tak, jak tvrdí Norden a především Robert z Clari. V Robertově kronice však celá diskuze probíhá až v Zadaru. Posunutí této nebo velmi podobné debaty o zhruba půl roku nazpět oproti Clarimu a zhruba o rok dopředu oproti Niketovi, je tedy hlavní korekcí, kterou je s jejich narativy třeba učinit na základě informací z Inocencových dopisů a Villehardouanova *Dobytí*.

Dvacetitisícové vojsko na benátských galérách. Takhle dobrá šance ke konečnému rozřešení třicetiletých rozpačitých vztahů s bývalým mentorem už se Benátčanům nikdy nemusela naskytnout, čehož si byli dóže a jeho rádci se vši pravděpodobností velmi dobře vědomi³⁰³... A tak nadešlo 8. září 1202³⁰⁴ a s ním stěžejní moment „benátské křížové výpravy“.³⁰⁵ Enrico Dandolo – devadesátiletý a slepý! – a s ním elita benátského vojska přijala kříž. Taková událost měla svůj historický precedens pouze v roce 1122, v takzvané Benátské křížové výpravě. Také tehdy přijal kříž i dóže (Domenico Michiel). Také tehdy byly v pozadí jiné zájmy než myšlenka Svaté války. Velkolepá benátská flotila měla byzantskému císaři Joannu II. naznačit, že Serrenissima je více než ochotna bránit své zájmy.³⁰⁶

Využijeme-li všechny informace, které nám poskytují prameny – ať už „*konspirační*“, „*antikonspirační*“ či *neutrální* – a pokusíme se je zcelit za využití obvyčejného selského

³⁰³ „Dnešní historikové se většinou odvrátili od pozitivismu, nezastávají již názor, že historikovi je dovoleno charakterizovat pohnutky lidského jednání, jen pokud jsou výslovně doloženy či vyjádřeny v pramenech. Víme již, že motivace lidských postojů a rozhodování může vycházet a v převážné většině vychází z celkových zájmů jednotlivce či sociální skupiny, ke které náleží. Tyto zájmy mohou tvářit v tvář měnící se historické situaci rozhodujícím způsobem ovlivňovat konkrétní rozhodnutí, která ji mají řešit.“ HROCHOVÁ, HROCH, *Křížáci*, str. 213. Počínaje tímto místem až do konce oddílu 6.4.2 předkládám modelovou verzi událostí konformní s prameny tam, kde jsou jejich sdělení k dispozici.

³⁰⁴ O přesném datu se dodnes vedou spory. K uvedené scéně mohlo stejně tak dojít na konci srpna jako na začátku září. Druhá varianta se však jeví mnohem pravděpodobnější a ustálila se. Srov. QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 238, pozn. 22.

³⁰⁵ Nadchází menší problém s následností děje. Jak už bylo zmíněno Villehardouinova chronologie – jako snad u všech středověkých kronikářů – je poněkud zmatená. Jiný pramen, s nímž by bylo možno ve věci takto detailní chronologie komparativně operovat, však bohužel není k dispozici.

Ve Villehardouinově podání se na počátku září přihodily dvě události prvotřídního významu: příjezd Alexiova poselstva a přijetí kříže Benátčany. Villehardouin ani jednu z událostí přesně nedatuje, pouze je ohraničuje neurčitými výrazy typu „[už] se blížilo září“ a „předtím, než se odehrálo, co jsme vám tu vyprávěli“ (odd. 14-16, str. 33-35). Přijetí kříže řadí těsně před příjezd poselstva. Logičtější sled událostí se zdá přijetí kříže právě až jako vyústění jednání Benátčanů a bonifácovsko-alexiovské kliky (korunovaného příjezdem poselstva). Jak známo, Villehardouin psal až na přelomu let 1212/13 a i v případě, že mu nechceme připisovat nekalé úmysly „spiklence“, je docela dobře možné, že s odstupem času těsně po sobě následující události zaměnil. Takový omyl není v lidské paměti nijak ojedinělý.

Je samozřejmě možné, že se o omyl nejedná. I tato varianta je s naší narací slučitelná. Už jsme si řekli, že minimálně jedno „haguenauské poselstvo“ muselo být v Benátkách již v létě. Náležitě informace tedy již v Benátkách měli a příjezd druhého poselstva mohli docela dobře očekávat. V opačném případě jsme nuceni postulovat Dandolovy věštecké schopnosti, v odborné a populární historiografii konspiračního zaměření tolik populární. Nerad bych po jejich vzoru ohýbal pramen a zkoušel, co vydrží, ale pokud nám to zabrání dostat se na kluzkou půdu spekulací, přikláním se k pokusu říznout Ockhamovou břitvou a řadit obě události v opačném sledu. Podobně „svévolný“ zásah do datace ostatně nejednou provádí i Queller s Maddenem, např. v případě jednoho z konstantinopolských požárů (*The FC*, str. 269, pozn. 69).

³⁰⁶ NICOL, *Byzantium*, str. 412.

rozumu, docházíme k závěru, že Dandolovo přijetí kříže v září si lze jen obtížně vysvětlit jinak než jeho ztotožněním se s „haguenskou iniciativou“. Dóže by si kříž nepřišel kvůli Zadaru ani kvůli Egyptu. Přišel si ho kvůli Konstantinopoli. Provedení tak náročného a velkorysého, pro Benátky i pro něj osobně historického počínu, nemohl provést nikdo jiný než sám Dandolo, jehož schopnosti státnické i diplomatické nepochybně mnohokrát převyšovaly schopnosti vůdců křížové výpravy.³⁰⁷ Kdo znal Konstantinopol a její úklady i slabiny lépe než Dandolo? „Já jsem starý a slabý muž,“ objasňoval své rozhodnutí samotný dóže svým poddaným, „mé tělo mi špatně slouží a raději bych měl již odpočívat. Avšak vidím, že nikdo jiný by vám neuměl vládnout a velet tak jako já, kterým jsem vaším pánem.“³⁰⁸ Teprve nyní se zrodila „vedoucí postava podniku“,³⁰⁹ teprve nyní se zrodil benátský loďivod (ironií osudu v této době již slepý).

Ve vojsku budou hlasy, jež budou oponovat. Ale, když už se podařilo křížáky přimět k útoku na Zadařany, souvěrce západního ritu, jejichž král navíc sám přijal kříž, útok proti schizmatikům jejich svědomí již sotva zatíží.

Zdá se tedy, že při vyplutí z Benátek bylo již „všechno dohodnuto“. O „plánu“ nepochybně věděli kromě jeho hlavních strůjců – Dandola a Montferrata – též další osoby. Které to byly se však můžeme jen dohadovat. Zdá se velmi pravděpodobné, že alespoň nejužší okruh Dandolova benátského doprovodu se změnou kurzu musel být seznámen, stejně jako další tři nejvyšší baroni z řad Francouzů (Balduin Flanderský, Ludvík z Blous a Hugo ze Saint-Pol). Přiznáme-li dopisu Huga ze Saint-Pol upřímnost je třeba předpokládat, že „konstantinopolský scénář“ výpravy nepovažovali za nic nečestného a už vůbec ne hříšného. Že byl do všeho alespoň částečně zasvěcen Villehardouin, coby „šéf diplomacie“ celé výpravy, se zdá pravděpodobné. Ostatně sám Geoffroy neopomíná opakovaně zdůraznit, že markýz „ho měl moc rád“,³¹⁰ pročez mu dost pravděpodobně také důvěřoval.

Baroni byli prozíraví. Vše nasvědčuje tomu, že Alexios se měl „zničehonic“ objevit až v Zadaru proto, aby se předešlo předčasným sporům a možnému rozpadnutí vojska již v Benátkách.³¹¹ Bonifác těsně před vyplutím výpravy – kterou měl vést! – nezmizel jen tak náhodou. Zde má i Tyerman jasno³¹²: „Načasování a obsah [Alexiovy nabídky křížákům] byly

³⁰⁷ K tomu blíže 7.1.

³⁰⁸ Villehardouin, odd. 14, str. 33-4.

³⁰⁹ KRETSCHMAYR, *Geschichte*, str. 289.

³¹⁰ Villehardouin, odd. 63, str. 79.

³¹¹ Srov. půvabně naivní líčení v QUELLER, *The Fourth Crusade*, str. 46.

³¹² Nejnovější bestseller na téma křížových výprav, *God's War* Christophera Tyermana, předložil značně nevyvážený soud. Navzdory tomu, co hlásají oslavné recenze na obálce knihy jeho argumentace není zdaleka tak bryskní, jak by se při zběžném čtení mohlo zdát. Ve věci sporu konspirace versus řetězec náhod si několikrát odporuje. Srov. krajně konspirační „a whiff of conspiracy hangs over the whole episode. Villehardouin may have

vhodně vypočítány za účelem dopadu na posluchače. To svědčí o pečlivé přípravě, ne-li o dokonce o spolupráci s některými křižáckými vůdci, zejména s Bonifácem z Montferratu.³¹³

Vrcholem quellerovské cruciáty za omilostnění Benátčanů se zdá být nedávná práce Pierra Racina: „Pokud věříme Villehardouinovi, tak při jednání s křižáckými vůdci, jež se rozhodli podpořit Alexiovy požadavky na byzantský trůn, byl dóžeti víceméně nasazen nůž na krk a od té chvíle musel akceptovat vedení křižácké výpravy na Konstantinopol.“³¹⁴ Nebohý Dandolo. I kdyby mu baroni nůž na krk přikládat chtěli, sotva si něco takového mohli dovolit. Vždyť „konečné rozhodnutí leželo na benátském dóžeti; poněvadž bez jeho lodí by výprava neplula nikam“.³¹⁵ Ať už Racinova dedukce pramení odkudkoli, Villehardouinovi svědčí ke cti, že z jeho kroniky nic podobného vyčíst nelze.³¹⁶

played a more significant role than he was prepared to recall.“ (str. 518) se soudem, který by se ještě nejlépe dal označit jako „modifikovaná konspirační teorie“ v duchu této práce „the messy scramble for the army’s support and the pope’s approval hardly indicates a carefully laid plot“ (str. 541). Ale Tyerman svou pozici znovu mění, když o dvě strany dál (str. 543) postulují již téměř doslovně quellerovské: „The Fourth Crusade found itself before the walls of Constantinople after a series of contingent decisions each of which created new unforeseen problems. Neither some fanciful conspiracy nor a general mind-set allegedly susceptible to anti-Greek propaganda adequately explains the course of events. Instead, *conflicting ties of solidarity, honour, obligation and advantage* exerted the strongest pressures“ [zvýraznil Š.W.].

³¹³ TYERMAN, *God’s War*, str. 533.

³¹⁴ RACINE, *Venise*, (přel. Eva Soukeníková), str. 24.

³¹⁵ Donald M. Nicol: podle QUELLER, STRATTON, *A Century*, str. 264.

³¹⁶ Villehardouin, odd. 20, str. 39, říká pouze toto: „Poté [co se baroni poradili] se odebrali do přibytku dóžete a dali si zavolat posly. Prostřednictvím přísah a listin s přivěšenými pečetěmi uzavřeli dohodu[.]“

7. Pád Konstantinopole

7.1 Komplot nebo realpolitika?

Za předsudky vůči „konspiračním teoriím“ jsou zodpovědné „obě strany barikády“. Ve „spikleneckém táboře“ se skutečně vyskytli učenci jako byl Eduard Winkelmann, konspirátor téměř popperovského stříhu.³¹⁷ Připočteme-li k tomu patřičně šokující a fantastická zpodobnění v populární literatuře (Pears), odstup z druhé strany lze ospravedlnit.

Za tím je tedy třeba udělat tečku. Budeme-li o „konspiracích“ uvažovat, nesmíme si představovat síť štaufských agentů, jež se na Filipův pokyn rozjeli Evropou a za pomoci tajných hesel pronášených v mystické latině spřádali neprostupnou pavučinu spiknutí. Nesmíme si představovat starého slepého mudrce Enrica Dandola, kterak věští z křišťálové koule všechny budoucí události od insolvence vojska až po menu císařské tabule. Jeden příklad za všechny: Dandolo si mohl jen obtížně být zaručeně jist, že nový císař Alexios bude u vlastního lidu nepopulární, třeba pro to svědčila řada dílčích náznaků... vždyť city mas jsou tak vrtkavé.

Existovala iniciativa trojlístku Filip-Alexios-Bonifác zamýšlející od počátku zásah do byzantských záležitostí? Ano. Jednalo se o komplot? Ano i ne. Šlo spíše o „komplot“. Byl Enrico Dandolo pevně rozhodnut vytěžit z kruciáty pro Serenissimu co nejvíc bude možné (na základě logiky „kam až to půjde, tam to půjde“)? Ano. Věděl dopředu, že Alexios IV. nebude schopen efektivně vládnout, křižáci budou mít záminku zaútočit a Serenissima se stane jedním z „nástupnických států“ Byzance? To si lze jen obtížně představit.

Celá otázka je poté částečně regulována na hru se slovy. Gilles Constable konstatuje, že „někteří z účastníků [křížové výpravy] využili běhu událostí k prosazení vlastní zájmu, avšak bez předchozího plánu či spiknutí“.³¹⁸ S takovou formulací lze jistě souhlasit. Ale je pak též třeba definovat, co takovým „spiknutím“ máme na mysli. Kde končí realpolitika a začíná „komplot“? Je to otázka obzvláště relevantní pro středověkou Evropu, kde, jak už bylo řečeno, lze jen těžko určit, jak moc se tehdejší „konspirátor“ musel vlastně obávat „nezávislého zpravodajství“, které by proti němu mohlo výrazně vychýlit „veřejné mínění“. Politická moc celé Evropy byla soustředěna v úzkém kruhu několika urozených rodů. Až do 15. století ji – kromě katolické církve, jejíž dozor se často ukazoval být více než pružný –

³¹⁷ „Es war der Markgraf Bonifaz von Montferrat, der sowohl mit Philipp, dessen Sache er schon 1200 zu fördern versucht hatte...“ [zvýraznil Š.W.] WINKELMANN, Eduard, *Philipp von Schwaben und Otto IV. von Braunschweig*, Leipzig, Duncker & Humblot, sv. I., 1873, str. 525.

³¹⁸ CONSTABLE, *Crusaders and Crusading*, str. 325.

nekontrolovaly žádné instituce ani stavovská opozice. Jako z učebnice konspiračních teorií pro začátečníky i pokročilé... I „Haguenská iniciativa“ byla tajena před prostými křižáky (neúspěšně), ale to byl i původní plán na plavbu do Egypta či útok na Zadar.³¹⁹ Vůdci křížové výpravy se ke svému vojsku chovali „konspiračně“ už tak nějak z přirozenosti. Středověký šlechtic se s prostým lidem prostě příliš nezahazoval. Ovšem – jak správně poukazuje Brian Keeley – nedílnou součástí definice konspirace je její utajení. Bez utajení není komplot. Jak tedy v podobném bytostně „konspiračním prostředí“ vlastně stanovit „hranici komplotu“?

7.2 Město snů

Jakkoli se podle al-Idrísího mapy³²⁰ zdá, že by to klidně mohlo být mnohem víc, plavba z Benátek do Konstantinopole zabrala středověké galérie zhruba dva měsíce.³²¹ Křižáci měli dost času na nejfantastičtější vyprávění, jež bylo ve středověku tolik populární. O Byzanci měli jen značně mlhavé představy, v nichž se „mísily zázraky, tyrani a vyvlastnění princové“.³²² Avšak konstantinopolské bohatství bylo na Západě již po nějaký čas etablovanou legendou. A tak „pravé ohrožení Byzantinců nespočívalo ve staré latinské nedůvěře, nýbrž ve skutečnosti, že mnoho latinů poznalo Konstantinopol.“³²³ Během 12. století se Latinská Evropa stala „*Constantinople-conscious*“, „vědomá si Konstantinopole“.³²⁴

V listopadu se před Zadarem odštěpila poslední větší skupina „dezertérů“. Jako jejich mluvčí a hlavní obhájce „křesťanské myšlenky“ vystoupil Šimon z Montfortu. Vyvražďování křesťanského Languedocu o několik let později mu kupodivu srovnatelné morální obtíže nezpůsobí. Nyní však vojsko opustil a se svou suitou bíle oděných cisterciáků se vydal do Sýrie. K definitivnímu rozdělení vojska málem došlo na Korfu, ale baroni vše – Tyerman vtipně poznamenává, že za použití „citového vydírání“³²⁵ – s úspěchem zažehnali.³²⁶

Někdy se podotýká, že křižáci měli nyní jedinečnou možnost materiálně se zajistit a to dokonce bez boje.³²⁷ Ano, Inocencův proslulý „dopis s radou“ skutečně hovoří o Alexiem III.

³¹⁹ Villehardouin, viz pozn. 192; Clari, odd. 13, str. 134: „Kromě nejvýše postavených mužů o tomto rozhodnutí ve vojsku nikdo nevěděl.“

³²⁰ Obr. příl. 1.

³²¹ NICOL, *Byzantium*, str. vii.

³²² ANGOLD, Michael, *The fall of Constantinople, 1204: Byzantium, the fourth crusade and its consequences*, Harlow, Longman. 2003, str. 70-71.

³²³ van AALST, CIGGAAR, *The Latin Empire*, str. 29.

³²⁴ Ibid.

³²⁵ TYERMAN, *God's War*, str. 542.

³²⁶ Viz „Ani jeden mezi nimi nepohrdne kulatými“, odd. IV.

³²⁷ Např. ANGOLD, *The Anglo-Saxon historiography*, str. 311.

slíbené materiální podpoře výpravy, za předpokladu, že se vojsko vzdá podpory Isákova syna.³²⁸ Jenže se zapomíná, že tento dopis dorazil až na konci června, kdy již byla zpečetěna smlouva s mladým princem, a to navíc do Zadaru, kde už nikdo nebyl. Jak víme, každá smlouva se dá sice porušit či vhodně reinterpretovat, ale křížákům bychom neměli křivdit zbytečně. Už tak jsme jejich pohnutky podrobili značně kritickému drobnohledu. Jistě, smlouva především skýtala až příliš zajímavých vyhlídek, než aby se našla vůle ji porušit. I kdyby však taková vůle existovala, opustit mladého prince bezprostředně poté, co dorazil k vojsku a nejvyšší baroni svými podpisy zpečetily jeho důvěru, by bylo opravdu nad rámec pragmatičnosti a blížilo by se skutečnému zločinu. Této výčitky vůči „poutníkům“ se tedy zdržme.

Po příjezdu na Bospor se před očima křížáků zjevilo něco, co v životě neviděli a přes všechna vyprávění o bájných pokladech východních císařů si dovedli jen obtížně představit. Spatřili před sebou poslední přežívající megalopoli starověku. Hradby téměř půlmilionového města před nimi ubíhaly do nedohledna. Jak nápadný protiklad k „městům“ západní Evropy, jež byla spíš poněkud přerostlými vesnicemi, a jež dost přemrštěně glorifikuje Le Goff.³²⁹ Do zdí Konstantinopole by se tehdy „pohodlně vešlo 10 největších měst západní Evropy.“³³⁰ Villehardouinovo vyprávění oplývá na každé desáté stránce „nejkrásnějšími hrady“ a „nejsilnějšími městy na světě“, ale když tvrdí, že křížáci „si neuměli představit, že by na celém světě mohlo být tak mocné a vznešené město“, jaké právě spatřili, měli bychom mu věřit.³³¹ Bylo rozhodnuto. Od chvíle, kdy vojáci město císařů poprvé spatřili, všechny diskuze o morálce a cestě do Svaté země na dobro ustaly. K vojsku sice ještě dorazili poslové Alexia

³²⁸ „Ne autem victualia vobis desint charissimo in Christo filio nostro imperatori Constantinopolitano scribemus, ut, juxta quod per litteras suas nobis ipse promisit, victualia vobis faciat exhiberi.“ PL 215, sl. 109.

Inocencovou „radou“ je míněno krajně znepokojivé doporučení křížákům, aby se po příjezdu na místo obrátili – pakliže to bude užitečné – proti Benátčanům: „...Haec autem exempla de Scripturis sanctis induximus, non ut concedamus rapinam, sed ut toleremus quod ex gravi necessitate sine grandi dispendio vitari non posset. Provideatis autem prudenter et caute, ut si forte Veneti voluerint occasiones aliquos invenire quod exercitus dissolvatur, multa pro tempore dissimulare ac tolerare curetis, donec ad locum perveneritis destinatum, ubi, opportunitate accepta, eorum, ut expedit, malitiam comprimatis.“ PL 215, sl. 109-10.

Dopis nenese oficiální bulu. Andrea a Kenneth Pennington se dle mého názoru mylně domnívají, že tím bylo míněno, že je určen k „uvážení“, resp. že odráží rozdělený názor kurie. Inocencovo milé doporučení bylo krajně choulostivé. Dopisy při omezených dopravních možnostech středověku potkávaly rozličné osudy. Co kdyby se psaní dostalo do nesprávných rukou? Odtud snad záměrně „neoficiální“ ráz. Pozdější kanoničtí právníci Inocencovu „radu“ z dopisu prozíravě vypustili. Psaní je v literatuře rozdílně datováno, srov. ANDREA, *Contemporary Sources*, str. 64-69. QUELLER, MADDEN, str. 90 papeže hájí tvrdíce, že formulace dopisu jsou „deliberately vague“. Mají pravdu co se týče jazykové stránky – Inocenc si však v podobně mnohaslibných formulacích liboval obecně (srov. pozn. 122), tudíž se nejedná o „polehčující okolnost“. Jeho úmysl lze z dopisu vyčíst velmi zřetelně.

³²⁹ LE GOFF, Jacques (ed.), *Muži a ženy středověku*. Praha, Vyšehrad, 2013, str. 11.

³³⁰ QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 108.

³³¹ Villehardouin, odd. 26, str. 45.

III., aby zopakovali císařovu nabídku tučné materiální podpory za předpokladu, že vojsko od města odtáhne, ale jejich mise měla pramalou šanci na úspěch. *Too little, too late.*

Po dlouhé a jistě vyčerpávající plavbě byly křižáci konečně opět ve svém živlu. Podařilo se jim velmi hladce proniknout až k městu a po přeseknutí tolik obávaného řetězu dokonce přímo do nejzranitelnější části městské obrany – zálivu Zlatého rohu. Vše se mělo rozhodnout 17. července 6711. Zatímco franský pozemní útok byl odražen, Benátčanům se podařilo obsadit několik věží a část městské hradby u Zlatého rohu. Osobní velení slepého a málem stoletého dóžete nese téměř legendistické rysy a je nutno ho pochopitelně číst s rezervou.³³² Benátčané však následně byli nuceni ustoupit zpět k táboru, kde hrozilo byzantské vojsko zaútočit a odříznout latinskou zálohu. Zapálili tedy hradební věže a stáhli se. K žádné polní bitvě však nakonec nedošlo, neboť velkolepé byzantské vojsko v čele s císařem Alexiem III. se neodhodlalo k útoku, stáhlo se zpět, načež císař zmizel i s korunovačním pokladem. Řekové správně zhodnotili situaci a oslepený stařec Isák II. byl z vězně promptně povýšen zpátky do císařské hodnosti. Jakkoli z dílny absurdního humoru, byl to mistrovský tah. Pakliže Dandolo s barony již nyní chovali sebevědomější plány než bylo dosazení loutkového císaře, Řekové je geniálně vyšachovali. „Přijeli jste ve jménu Isákova práva? Isák je zpátky na trůně. – Můžete zase jet!“³³³

Alexios IV. se křižákům odměnil jak slíbil, jakkoli to bylo nad rámec jeho možností. Dle Roberta z Clari jim bylo vyplaceno 100 000,³³⁴ dle Roberta z Auxerre a Huga ze Saint-Pol dokonce 200 000 stříbrných marek, což by znamenalo vyplacení kompletní částky dohodnuté v Zadaru.³³⁵ Bonifác z Montferratu pravděpodobně již nyní obdržel do svého vlastnictví Krétu.³³⁶ Pakliže by křižáci skutečně tak dychtili pomáhat Svaté zemi, jak tvrdí Queller s Maddenem a do Konstantinopole „zabloudili“ jen z materiální nutnosti, měli nyní jedinečnou příležitost vše elegantně vyřešit okamžitým odjezdem. Očividně se jim ale nikam nechtělo.

³³² „Avšak povím vám o výjimečném hrdinském činu: benátský dóže, byl to starý muž a nic už neviděl, stál v čele své galéry v plné zbroji a s praporcem svatého Marka před sebou.“ Villehardouin, odd. 36, str. 54. Nepřekvapí nás, že doslovně čtou tuto pasáž Queller s Maddenem (*The FC*, str. 124). Godfrey (str. 64) po právu pochybuje. Je důležité zdůraznit, že Villehardouin tomuto útoku nebyl osobně přítomen. Ve stejné době se účastnil pozemního útoku u Blachernského paláce (viz obr. příl. 2). Nemohl tedy nic podobného vidět a celou epizodu znal jen z vyprávění Benátčanů.

³³³ Jinou, leč méně pravděpodobnou chronologii událostí, předkládá jen *Devastatio Constantinopolitana* (str. 134): „Peregrini portis apertis intraverunt, et venientes in pallatium regium quod dicitur Blachernum, Cursac [tj. Isák] in vinculis et carcere invenerunt, quem exoculatum frater ipsius ibi posuerat. Cursac liberaverunt, et filio eius Alexi puero coronam imposuerunt.“

³³⁴ Clari, odd. 56, str. 163.

³³⁵ QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 266, pozn. 17; Dopis Huga ze Saint-Pol, str. 200.

³³⁶ QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 136.

Alexios IV. ještě nějakou dobu vojsko dotoval, ale jeho již tak tenký kapitál brzy vyschl docela. Především však pod tlakem antilatinského sentimentu ve městě vyschla politická vůle k vydržování „západních vetřelců“. K tomu se přidalo několik potyček mezi Řeky a Latiny, na nichž byla patrně vina především první strana.³³⁷ Následovalo to, co muselo: „začala válka“.³³⁸ Jejím vítězným vyvrcholením byla pro křižáky další zteč pomocí „záračných žebříků“,³³⁹ po které se město 12. dubna 1204 ocitlo v jejich rukou. Poprvé ve své tisícileté historii bylo město císařů dobyto. To, co se nepovedlo hordám Hunů, Arabů, Peršanů ani Normanů, podařilo se vlastně hrstce křižáckého vojska.

Nutno doznat, že v tolik symbolickém boji západního a východního křesťanstva bojovali – tj. skutečně bojovali – z drtivé většiny Latinci. V byzantské armádě tradičně sloužili angličtí a dánští žoldnéři a elitní Varjažská garda z nich byla složena výlučně. Ale ani slavní sekerobijci nezabránili katastrofě.

V čem se Clari s Villehardouinem vzácně shodují, je způsob, jakým ignorují plnění města po jeho dobytí. Maršálek se soustředí především na vyličení ukořistěného pokladu: „Dosažený zisk byl tak velký, že nikdo by vám neuměl říci, kolik tam bylo zlata a stříbra, nádobí a drahokamů, sametu a hedvábných látek, kožešiny z popelice a z hermelínu a všech možných skvostů, jež se kdy na zemi nacházely.“³⁴⁰ Robert z Clari dokonce nepokrytě lže, když svému čtenáři tvrdí, že „poté, co bylo město dobyto, neublížili chudým ani bohatým a kdo chtěl odejít, odešel, a kdo chtěl, zůstal[.]“

Tak pěkně to bohužel v historii vojenství nefunguje. Už víme, že svědectví Nikety Choniata je svým obsahem na hony vzdálené líčení Geoffroya Villehardouina, v jehož podání se útok jeví být vesměs idylickým výletem švejkovského typu.

³³⁷ *Devastatio*, str. 145-47.

³³⁸ Villehardouin, odd. 47, str. 64.

³³⁹ *Devastatio*, str. 144.

³⁴⁰ Villehardouin, odd. 55, str. 71.

8. Zrada?

8.1 Kořist

Pierre Racine vyvozuje, že „naneštěstí pro Benátčany, křížová výprava byla stočena na Konstantinopol pro škodu Benátčanů [sic] a papeže prvotně zainteresovaného dobytím Egypta.“³⁴¹ Ale Benátčané si podle všech indicií příliš nezoufali. Společně s křížáckým vojskem se jim v dubnu 1204 nepodařilo nic skromnějšího než svrhnout Byzantskou říši, jednu z největších mocností světa s osmisetletou slavnou historií. Dalo by se jistě říct, že bezmála stejně dlouhé období čilých byzantsko-benátských vztahů se uzavřelo grandiózní loupeží. Na Rialto po vyplenění Konstantinopole neputovala zdaleka jen prastará a slavná bronzová quadriga – ano, je to totéž sousoší, které dodnes trůní nad průčelím chrámu Sv. Marka –, nýbrž téměř nekonečná řada cenností. Křížácká kořist, která zahrnovala v podstatě všechno od vzácných svazků až po zlato z oltáře v Hagia Sofia byla samotnými rytíři vyčíslena na zhruba 800 000 hřiven stříbra, přičemž celých 450 000 z této částky připadlo Benátčanům.³⁴² Navíc se následně Benátky – v rámci křížáckého porcování Iva – staly pánem tří osmin staré Byzance. V praxi to znamenalo desítky přístavů podél dalmatského pobřeží i ostrovů v Egejském moři a dokonce část vnitrozemské Thrákie.³⁴³ Výlučně z benátských občanů byl navíc nadále nominován konstantinopolský patriarcha (Benátkám ostatně připadly rovněž tři osminy samotné Konstantinopole včetně té s chrámem sv. Sofie), jehož moc a prestiž v mnohém zastínila úřad císaře.³⁴⁴

Pozdější benátské kroniky Andrey Dandola i Martina da Canal potvrzují,³⁴⁵ že dobytí Konstantinopole domácí tradice považovala za pomstu za příkoří a potupu utrpěné v roce 1171. Celou jednu stěnu Sala del Maggior Consiglio Dóžecího paláce v Benátkách dodnes pokrývají olbřímí malby Domenica Tintoretta a Jacopa Palmy oslavující Dandolův velkolepý čin.

Jestliže Benátčanům připadly z naporcované Byzance nejchutnější kousky, na křížáky čekala rozlehlá území, jež bylo teprve nutno pacifikovat. Díky vzájemným rozporům a

³⁴¹ RACINE, Pierre, *Venise*, (překlad Eva Soukeníková), str. 25.

³⁴² Srov. Villehardouin, odd. 56, str. 72. Pro přesný výpočet QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 294, pozn. 60. Mayer udává vyšší čísla: celková kořist 900 000, z toho pro Benátčany 500 000 (*Geschichte*, str. 239). Aritmetika autorské dvojice je však přesvědčivá.

³⁴³ Původně nikoli Krétu, jak se někdy uvádí, ta byla později vyměněna s Bonifácem Montferratským.

³⁴⁴ MAYER, *Geschichte*, str. 241.

³⁴⁵ NICOL, *Byzantium*, str. 148.

politické neobratnosti, již jim do značné míry po právu připisuje Hermann Beckedorf,³⁴⁶ je nečekal nijak snadný úkol. I přes nepopiratelné hrdinství, s jakým se bili proti mnohanásobným přesilám, na sebe katastrofální porážka nenechala čekat ani rok.

8.2 Stýkání a potýkání

Ukázali jsme si, že vědomou iniciativu angažovat se v Konstantinopoli lze vystopovat jak ze strany Benátčanů, tak nejvyšších baronů výpravy. Ale nepochopil Queller celou věc trochu špatně, když „konspiračnímu táboru“ připsal obviňování obou zmíněných ze zrady křížácké myšlenky?³⁴⁷ Co a koho zradili? Papeže Inocence? Toho, který sám vedl křížové tažení proti křesťanům v jižní Itálii? Který nedlouho na to nechal téměř vyvraždit křesťanský francouzský jih kvůli strachu o moc katolické církve? Byzantské císaře, jež měli ke křížácké myšlence stejně daleko, ne-li dál než Saladin? Byzantské císaře, jež v minulých dekadách okradli či svolili k masakru konstantinopolských Latinů?

Věřím, že je nanejvýš problematické hovořit o „vinících“, jak to dělá Nicol, či jako Queller s Maddenem o „záporákovi celého příběhu“.³⁴⁸ Náš svět je soubojem partikulárních zájmů. Zrovna jako homérští bohové jsou i lidé „rozděleni do jednotlivých frakcí, jež se vzájemně snaží zhatit si plány.“³⁴⁹ Těžko hovořit o dobru a zlu. Jsem přesvědčen, že tato *attribution error* je ještě zásadnější než ta, o které hovoří Clarke. „Zlé“ jsou pouze některé nešťastné průvodní jevy, jako je znásilnění mnoha konstantinopolských žen a dívek (a chlapců). Ani Dandolo, ani čelním baronům, jistě nepřipadalo, že by dělali něco *špatného*. Nemuseli pro to Byzantince nutně „nenávidět“, jak to v případě všech vůdců výpravy postuluje Niketas a v markýzově Robert z Clari.³⁵⁰ Naopak, mohli být docela dobře přesvědčeni – či se o tom alespoň přesvědčovat – že na svá bedra vzali veliký ale nadále nevyhnutelný úkol... Počínaje křížovými výpravami mezi západním a východním křesťanstvem docházelo – řečeno s Hegelem Palackého ústy – „k stýkání a potýkání“. Bylo jen otázkou času, kdy potýkání přeroste v otevřený střet. A každý střet zná jen dvě skupiny aktérů: vítěze a poražené.

³⁴⁶ BECKEDORF in *Byzanz*, str. 320. „Der neue Kaiser war vor allem tapfer und fromm; auch seine Barone zeigten keine besonderen Fähigkeiten für die Verwaltung des neuen Reiches.“ V opačném smyslu, avšak málo přesvědčivě QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 5.

³⁴⁷ QUELLER, *The Latin Conquest*, str. 19-54; QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, passim.

³⁴⁸ NICOL, *Byzantium*, str. 126; QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 59.

³⁴⁹ PIGDEN, *Popper Revisited*, str. 7.

³⁵⁰ Viz 5.1 + pozn. 116.

Stejně tak problematické jsou Keeleyovy a Bashamovy „výlučně nekalé“ konspirace.³⁵¹ Dandolo i Montferrat měli mnoho dobrých důvodů, proč Alexiův příjezd do Zadaru před vojskem zatajit, dokud nebudou na místě. Jejich jednání jistě nebylo vzorem křesťanské ctnosti, ale měli na vybranou? – Jak že to řekl císař Zikmund mistru Janu Husovi? „Kdo z nás žije bez hříchu, mistře Jene?“

³⁵¹ KEELEY, *Of Conspiracies*, str. 117; BASHAM, *Living with the Conspiracy*, str. 265.

9. Pravděpodobná chronologie událostí

Září 1201: příjezd mladého Alexia na Západ /Niketas; *Chronica Regia Coloniensis*/

Vánoce 1201: setkání v Haguenau /Clari/

Únor 1201: 1. „haguenská poselstvo“ u papeže (mladý Alexios) /Inocencův dopis z 16. listopadu 1202/

Březen 1201: 2. „haguenská poselstvo“ u papeže (Bonifác z Montferratu) /*Gesta Innocentii*/

Březen 1202 – srpen? 1202: 1. „haguenská poselstvo“ v Benátkách („Filipovi poslové“) /Inocencův dopis z 16. listopadu 1202/

15. srpen 1202: Markýz z Montferratu přijíždí do Benátek /*Devastatio*/ ---) Clariho konspirační debata /Clari/

Září 1202: 2. „haguenská poselstvo“ v Benátkách („Alexiovi poslové“) /Villehardouin/

Březen 1203: Zadarská smlouva

Červenec 1203: Alexios IV. splácí polovinu /Clari/ nebo celý dluh /Hugo ze Saint-Pol; Robert z Auxerre/. Dosud však nesplnil všechny podmínky Zadarské smlouvy (mj. nepostavil vojsko na pomoc v Zámorí) – existuje záminka, proč zůstat před bohatou Konstantinopolí

Srpen 1203 – listopad 1203: četné potyčky mezi Řeky a Latiny – napětí se zvyšuje /*Devastatio*, Villehardouin/

Listopad 1203: Alexios IV. přestává plnit podmínky smlouvy /Villehardouin, Clari/ – „začíná válka“ završená dobytím města a fundací Latinského císařství

10. Závěr

Jelikož přede mnou stál nestandartní problém, zvolil jsem ve své práci pro historika – na základě klasického chápání tohoto označení – poněkud nestandartní metodu. Ale snad že takových prací bude vznikat – a bude muset vznikat – víc a víc. Zejména v bádání o starých dějinách, jež byly již mnohokrát vyprávěny a převyprávěny, analyzovány a znovu analyzovány za použití rozličných variací na jedinou metodu, volá vývoj po rozšíření diskurzu, po mezioborové spolupráci. Význam slova „historik“ se proměňuje a je naplňován novým obsahem. Ten, kdo chce poznat minulost, se naštěstí již nemusí bát osvobodit se z „vězení“ dostupných pramenů. Hned je však třeba náležitě zdůraznit: vykročí-li jednou nohou ze svého oboru, nesmí se zapomenout vrátit.

Když jsem se vracel já, ve věci čtvrté křížové výpravy jsem došel k následujícímu závěru: Již víme, co o vůdcích první křížové výpravy, soudila Anna Komnéná. Věřím, že její hodnocení lze bezesbýtku vztáhnout i na čtvrtou kruciátu. Pakliže by Bohemund z Taranta či Gottfried z Bouillonu měli k dispozici mohutnější a takticky vhodné vojenské síly, Konstantinopol by padla... Bonifác a Dandolo těmito silami disponovali. Doba byla navíc – vzhledem k mocenskému a geopolitickému rozpoložení sil středověké Oikúmené – na podobný zákrok víc než zralá.

Jestliže se na účet čtvrté kruciáty Walter Norden proslavil svou „modifikovanou teorií náhod“, já předkládám na základě komparace informací ze všech dostupných pramenů „umírněnou konspirační teorii“. Jsem přesvědčen, že křížáci v žádném případě neměli od počátku v úmyslu *zakočit výpravu* v Konstantinopoli – tj. nikdy nedorazit do Egypta či Sýrie, zničit Byzantskou říši a rozparcelovat si ji podle svého gusta. V tom stojím proti „krajním spiklencům“ Eduardu Winkelmannovi, Johnu Godfreyemu a mnohým dalším – ve smyslu Nordenově. Řada nepředpokladatelných faktorů ve sledu událostí přijetí jejich soudu jednoznačně brání. Vinu zde nese snad největší nepřítel jakéhokoli historika – vyvozování ex eventu –, což opět správně vystihl již Walter Norden.³⁵²

S postojem tohoto historika jsem se však vzápětí nutně musel rozejít. Celá tato práce je ostatně postavena na polemice se slavnou knihou jeho amerických následovníků, Donalda Quellera a jeho mladšího soupevníka Thomase Maddena. I přes to, že vznik Latinského císařství lze skutečně považovat za náhodu, šlo bezesporu o „náhodu hotovou se uskutečnit

³⁵² NORDEN, *Der vierte Kreuzzug*, II. část, str. 2-3.

(*an accident waiting to happen*)“.³⁵³ To všechno díky evidentní vůli využít vojenského potenciálu výpravy k realizaci vlastních nemalých ambicí jak ze strany některých čelních křižáckých vůdců, tak ze strany benátského dóžete. Zejména u Enrica Dandola, slavného svým diplomatickým a politickým umem lze předpokládat kalkul se všemi možnostmi dalšího vývoje poté, co se vojsko dostane před Konstantinopol. V celém našem příběhu se vyskytlo až příliš „nanejvýš pozoruhodných souvislostí“ za jejichž ignoraci se David Coady tolik vysmívá teoretikům náhody.³⁵⁴ To neznamená, že se v něm neobjevilo stejně mnoho náhod. Přisuzovat jim rozhodující tvůrčí a doslova dějnotvornou roli se však zdá poněkud scestné až absurdní. Takový postup svědčí o pouhém pozorování a povrchní reflexi dějin zrovna tak dobře jako přijímání zjednodušujících konspiračních teorií.

„Dobytí Konstantinopole bylo náhodné pouze tou měrou, s níž je náhodný veškerý vývoj historických událostí. A řekněme, že bylo o něco méně náhodné,“ konstatuje trefně byzantolog Michael Angold.³⁵⁵ Je třeba usilovat o poznání toho, co leží pod povrchem zjevného. Zdání vs. skutečnost (Villehardouin vs. Clari?)... přispět svým dílem k řešení konkrétního dějinného problému, jakož i pojednání této prazákladní otázky našeho poznání a jeho možností, se snažila tato má práce.

³⁵³ ANGOLD, *The Anglo-Saxon historiography*, str. 314.

³⁵⁴ „Some people suffer from it [epistemic vice] because they are coincidence theorists, who see no need for explanations of even the *most striking correlations*“ [zvýraznil Š.W.], COADY, *Are Conspiracy theorists irrational?*, str. 203.

³⁵⁵ ANGOLD, *The Anglo-Saxon historiography*, str. 316.

Appendix 1: Alexiův příjezd na Západ

Datum Alexiova příjezdu na Západ bylo kdysi jedním z klíčových argumentů proti teorii švábského komplotu. Pakliže by se princ na Západ dostal až roku 1202, neměl by již údajně na žádné komplotování čas. Ještě v 10. vydání Mayerovy *Geschichte der Kreuzzüge* (2005) čteme, že „tuto otázku nelze spolehlivě rozřešit“.³⁵⁶ To svědčí však pouze o tom, že jinak nanejvýš profesionální Mayer nezná stěžejní studii Jaroslava Foldy *The Fourth Crusade*.³⁵⁷ Je to překvapivé, poněvadž vyšla již roku 1965 a její verzi plně akceptují též Queller s Maddenem, čelní bojovníci antikonspiračního tábora: „Otázka... je nyní uzavřena: bylo to roku 1201.“³⁵⁸

Jak jsme viděli, z Clariho kroniky jasně vyplývá, že Alexios přijel na Západ někdy roku 1201. Clari je pro své nedostatky v přesné dataci znám – dle rozkošné formulace Alfreda Andrey je „skandálně nespolehlivý“³⁵⁹ –, z čehož kdysi vyplynula skepse některých historiků i v tomto případě. Ta je však zde očividně zavádějící. Nejedná se totiž ve své podstatě o problém datační, jako spíš logický. Pakliže byl mladý princ o Vánocích 1201 v Haguenau, nemohl ho tam – alespoň soudíme-li celou epizodu očima své racionální éry – přinést Duch Svatý. A v detailech faktografického rázu bývá Robert z Clari vesměs spolehlivý.³⁶⁰ Podobně fatální dezinformace by ho diskvalifikovala jako téměř bezcenný pramen. Přesné datum Alexiova příjezdu Clari nezmiňuje, stejně jako to nedělá žádná jiná kronika. Niketas nás zpravuje, že ze svého vězení mladík utekl v září 1201.³⁶¹ Zároveň však říká, že se s lodí vydal na cestu „jakmile bylo počasí vhodné k plavbě“.³⁶² Co to ale znamená? Čekala pisánská posádka na odeznění nepříznivého větru nebo až na příchod jara? Jakkoli je vzhledem k dramatickosti celé epizody rozhodně pravděpodobnější první verze, definitivní rozřešení Niketas rovněž neposkytuje.

K celému problému se – jak již bylo zmíněno – vrátil v 60. letech Jaroslav Folda. Převzal některé starší argumenty Henriho Gregoira a dále je rozpracoval. Jeden z Grégoirových klíčových poznatků se týkal konkrétní formulace v Inocencově dopise císaři Alexiu III., a sice přesného významu slova „olim“ ve frázi „quod praedictus Alexios olim ad

³⁵⁶ MAYER, *Geschichte*, str. 237.

³⁵⁷ FOLDA, Jaroslav, *The Fourth Crusade, 1201-1203. Some reconsiderations*. In *Byzantinoslavica* 1965.

³⁵⁸ QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 321.

³⁵⁹ Ibid., str. 302.

³⁶⁰ Ve stejném duchu též FOLDA, *The Fourth Crusade*, str. 280-81, pozn. 22.

³⁶¹ Niketas Choniates, odd. 536, str. 294: „When he [Alexios III.] was about to march out against the protostrator and had taken up quarters at Damokraneia [c. September 1201], he took Alexios along as a companion in travel. The latter, presumably following his father's instructions, negotiated his escape with a certain Pisan.“

³⁶² Ibid., odd. 536-37.

praesentiam nostram accedens“ [zvýraznil Š.W.].³⁶³ Grégoire poukázal na to, že toto slovo – nejlépe přeložitelné jako „kdysi“ – nepochybně odkazuje k již delší dobu vzdálené minulosti. Folda to komentuje následujícími slovy: „Již roku 1877 (L. Streit, *Venedig und die Wendung des Vierten Kreuzzuges gegen Konstantinopel*, Anklam, 1877, appendix B, str. 48) bylo vyvozeno, že použití slova „olim“ řadilo návštěvu prince Alexia v Římě před 8. leden 1202, tj. začátek nového kuriálního roku (*papal regnal year*), nebyly však poskytnuty důvody proč. Grégoire svůj argument slovem „olim“ nedávno proslavil, (Grégoire, *The Question*, str. 165) avšak netvrdil, že by se „olim“ vztahovalo ke konkrétnímu datu. Spíše zastával názor, že „olim“ se může vztahovat k návštěvě, jež se odehrála před červencem 1202, jinak by bylo užito výrazu „nuper“. S tímto se shodujeme.“ Shoduji se s tím i já.

S Grégoirem a Foldou však především na scénu vstoupil pramen, který se čtvrtou křížovou výpravou bezprostředně nesouvisí. Dokonce ani klíčový údaj, který poskytuje, s ní nemá nic společného. Jedná se o investitu mohučského arcibiskupa Sigfrída. *Chronica Regia Coloniensis* k tomu podotýká, že „ve stejnou dobu... přišel do Německa řecký princ Alexios“. Z textu pramene není zcela evidentní, zda formulace „per idem tempus“ odkazuje k samotnému vysvěcení (30. září 1201), či až k udělení pallia (březen 1202). Folda se na základě Ockhamovy břitvy kloní k první možnosti, poněvadž s tou nejsou na rozdíl od druhé v konfliktu jiné prameny.³⁶⁴ Tento Foldův postup lze podpořit jednoduchou úvahou. Jak už bylo zmíněno, plavba z Konstantinopole do Benátek trvala ve středověku až dva měsíce (a to je pochopitelně předpoklad pro počasí způsobilé tehdy k plavbě, tj. nikoli pro zimní měsíce).³⁶⁵ Z thrácké Damokraneie do Ancony to tedy pisánské lodi muselo zabrat přinejmenším měsíc. Březen je případné datum Alexiova příjezdu *in Alemanniam*, nikoli do Itálie. V takovém případě by italsí námořníci museli vyplout téměř uprostřed zimy, ergo za nepříznivého počasí, kterému se chtěli dle Nikety vyhnout.

Konečně Villehardouin, zdánlivě klíčový protiargument brzkého příjezdu, princovu odyseu popisuje takto: „Ten syn [Alexios] unikl z vězení a uprchl na lodi až do přímořského

³⁶³ PL 214, sl. 1124.

³⁶⁴ FOLDA, *The Fourth Crusade*, str. 279-80. Citovaná pasáž *Chronica Regia*: „Ad dilatandos terminos suos rex Otto, contracta manu valida, ad superiores partes se transtulit et usque Wicinburg d pervenit, episcopo Coloniense et palatino comite Sifridoque cum suis complicibus auxilia prebentibus. Venit etiam Coloniam circa festum apostolorum Petri et Pauli Guido cardinalis Prenestinus episcopus, a sede raissus apostolica, Phylippum et quoslibet eius fautores excommunicatos pronuncians et ad determinatum diem ad colloquium omnes episcopos invitans regni Theutonici, venientes ut obedirent e Ottoni regi ex auctoritate precipiens apostolici, nolentes vero obedire excommunicans. Cuius presentiae se Sifridus exhibens, ab eo in sacerdotem et episcopum consecratur, et cum ipsius et Ottonis regis commendaticiis litteris Romam progressus, ab Innocentio papa accepto pallio confirmatur. Per idem tempus Alexius, patre suo electo et incarcerato, de Grecia fugiens, venit in Alemanniam ad Philippum regem, sororium suum, et ibi per aliquot tempus demoratur et honorifice tractatur.“

³⁶⁵ Viz pozn. 321.

města, které se nazývá Ancona. Tam se vydal k německému králi Filipovi, který si vzal jeho sestru za manželku. Přijel do Verony v Lombardii, ubytoval se ve městě a připadl na mnoho poutníků a lidí, kteří odcházeli do války.³⁶⁶ Jak vidno, tato pasáž sama o sobě neposkytuje žádný časový údaj. Pro většinu badatelů však bylo rozhodující, že maršálek epizodu zmiňuje v bezprostřední souvislosti s křížáky blížícími se již k Benátkám. Z toho vyplynulo přibližné kladení princova příjezdu do jara 1202. Takové čtení však bylo rovněž podrobena přesvědčivé kritice Jaroslava Foldy: „Je pravděpodobné, že Geoffroy z Villehardouinu byl v Benátkách, když si tuto epizodu poznamenal. Soudíme tak, poněvadž události citované před a po Alexiově příběhu se vztahují k Benátkám. Proč se tedy Geoffroy rozhodl zařadit epizodu sem? Prostě proto, že události v příběhu, jež se vázaly k Benátkám... se odehrály právě tehdy, v pozdním srpnu 1202. Ale poněvadž to bylo poprvé, kdy Geoffroy o mladém princovi slyšel, zařadil celý jeho příběh sem.“ Geoffroy ho s nejvyšší pravděpodobností znal od Alexiových vyslanců, se kterými se setkal na Rialtu. Ti však z logických důvodů nemuseli být ochotni sdělit Francouzovi celou pravdu: „Zejména bylo pro vyslance důležité, aby se nezmínili o papežově odmítnutí [Alexiovy nabídky], poněvadž jeho postoj by ovlivnil postoj křížáků.“³⁶⁷

Foldova úvaha zní nanejvýš plausibilně. Villehardouin tedy nelhal ani nic nezatajoval. Celou historii mladíkovy západní eskapády nejspíš jednoduše neznal.

³⁶⁶ Villehardouin, odd. 15, str. 34.

³⁶⁷ FOLDA, *The Fourth Crusade*, str. 280.

Appendix 2: Motivace poutníků

1. Zbytečný spor?

Jak jsme viděli, spor o čtvrtou křížovou výpravu není zdaleka jen sporem historickým. Problematika konspiračních teorií do něj zároveň vnáší hledisko epistemologické. Studii, která předcházela, můžeme vnímat též jako nástavbu filozofického sporu. Příběh čtvrté kruciáty, se všemi svými aktéry i rozličnými motivacemi nás od obecnin přivedl k jednotlivostem. Ale právě a jedině z jednotlivostí můžeme opět skládat křehký domek z karet, jímž je naše poznání.

Nad filozofickou i historickou debatou se vznáší spor, jenž je nadřazen povaze *errant data* i vrozených psychologických *omylů* – řekli bychom spor světonázorový. Jedná se tu o základní dialektiku „cynismu“ a „idealismu“. Přestože jde jistě o zjednodušení mnohem komplexnějšího problému, věřím, že historiky, stejně jako filozofy, do jednoho ze dvou „základních táborů“ své debaty vábí v první řadě jejich názor na člověka jako takového. Příjezd mladého Alexia, Dandolova slepota, prostitutky v křížáckém ležení... konkrétní argumenty, ať už vyvozené z pramenů či složitě hledané, hrají až sekundární roli. William James nám dokonce pomáhá pochopit, proč tomu tak je a nemůže být jinak.

2. Základ a nástavba

Snad nejceněnější teze knihy *The Fourth Crusade* se nenápadně krčí v poznámkovém aparátu. Autoři hledí ospravedlnit tolik ostouzené vůdce čtvrté kruciáty těmito slovy: „Lidská touha po prospěchu často neodporuje našim ideálům. Například vědci se nestávají horšími vědci, když si za svá díla navíc vydělají peníze a získají uznání.“³⁶⁸

Je to silný argument. Křížáci všech stavů znali kromě pragmatické motivace jistě i upřímný náboženský zápal. O hloubce jejich víry v mnoha případech nemůže být pochyb. Otázkou však zůstává, která ze dvou představených složek lidské duše má navrch? Je to ideál či touha po prospěchu? Co je základ a co – řečeno s Marxem – nástavba. V okamžiku, kdy se konání na základě ideálu i touhy po prospěchu shoduje – tak jak to popisují autoři – problém je alespoň zdánlivě vyřešen. Ale jak je tomu ve stěžejních, krizových okamžicích, o nichž tu

³⁶⁸ Ibid., str. 207, pozn. 3.

bude především řeč? Tehdy, kdy se takzvaně „láme chleba“. Co převáží a určí konání člověka a může být tedy považováno za jeho *převažující* motivaci?

Jakkoli nesouhlasím s ideou třídního boje, budu tvrdit, že prim hrají materiální a mocenské ohledy. Vědec v tomto ohledu není dobrým příkladem, poněvadž vážné zasáhnutí do mocenských her mu zpravidla nehrozí.

Budeme-li se hlouběji zabývat problematikou motivace křížových tažení, je pochopitelně nutno odlišit motivaci velkých institucí a mocenských hráčů, jako byla církve a vrcholní představitelé evropského feudalismu a jednotlivých křižáků. Zrovna tak je potřeba odlišit jednotlivé výpravy. Nejspecifičtějším případem je ta první, ostatní můžeme s přimhouřením obou očí zařadit do společné skupiny. První kruciáta je zároveň z hlediska motivace nejlépe zdokumentovanou, a proto se většina studií věnuje převážně jí.

I přes jednostrannost a jistou povrchnost zůstává zcela průlomovou prací článek *An economic interpretation of the medieval crusades* kolektivu amerických ekonomů a historiků v čele s Gary Andersonem (neplést se slavným šipkařem).³⁶⁹ Autoři jako první označili první křížovou výpravu bez obalu „za stěžejní událost hospodářských dějin“.³⁷⁰ Jednoznačně zdůraznili materiální a mocenské zisky, jaké z kruciát plynuly římské církvi. „Ohromné bohatství a politický vliv církve i s jejím ‚náboženským trhem‘ byly zranitelné vůči čemukoli, co znemožňovalo přístup do Jeruzaléma.“³⁷¹

Anderson a spol. se zaměřili na církve, ale zájem vůdců křižáckých vojsk bychom neměli upozdřovat. V moderním bádání byla převážně zdiskreditována zažitá „teorie druhých synů“. Pravdou však nepokrytě zůstává, že první křižáci se na východ vydali též z materiálních zájmů. Jejich bryskní usazování na levantské půdě nebylo dílem náhody ani okamžitého rozmaru. Baroni čtvrté křížové výpravy, jako Balduin Flanderský či Ludvík z Blois, se po smrti Richarda Lví Srdce neocitli v ideální situaci.³⁷² Za jeho dřívější války proti Filipu Augustovi se coby jeho vazalové³⁷³ postavili do neutrálních či dokonce proanglických pozic. Krále se sebevědomí baroni nutně nemuseli bát, ale docela dobře mohli přemítat zhruba v těchto intencích: „Zvážíme-li všechna pro a proti, menší bohabojný výlet nám neuškodí.“

³⁶⁹ ANDERSON, Gary M. a kol., *An economic interpretation of the medieval crusades* in *The Journal of European economic history* 21 (2), September 1992.

³⁷⁰ Ibid., str. 346. Jacques Le Goff by jistě nesouhlasil. S oblibou říkával, že jediným plodem křížových výprav byly meruňky. LE GOFF, Jacques, *Kultura středověké Evropy*, Praha, Odeon, 1991, str. 84.

³⁷¹ ANDERSON, *An economic interpretation*, str. 344.

³⁷² HROCHOVÁ, HROCH, *Křižáci*, str. 201; TYERMAN, *God's War*, str. 496-497. Srov. nepřesvědčivě QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 26.

³⁷³ Balduin byl vlastníkem kuriózního hrabství, jež zasahovalo i do Říše. Srov. k tomu HECHBERGER, Werner (eds.), *Staufer und Welfen: Zwei rivalisierende Dynastien im Hochmittelalter*, Regensburg, Pustet, 2009, str. 162.

Izraelský ministr zahraničí Abbu Eban shrnul své zkušenosti z politiky následujícími slovy: „Všechny státy určují svou politiku ve světle vlastního zájmu a vysvětlují ji v pojmech sebeobětující altruistické morálky.“³⁷⁴ Od éry, v níž úřadoval Eban, dělí středověk – coby zcela svébytnou dějinnou epochu – řada propastných kulturních, ideologických i jiných rozdílů. Věřím však, že i přes svědectví těchto vnějších jevů, ve svém *jádru* jsou všechna historická údobí stejná, zvláště jedná-li se o povahu člověka a o politiku. Věřím, že středověký „stát“ ani církve – coby politická velmoc svého věku – se od států popisovaných hebrejským diplomatem nelišily. Proto se jen stěží mohly výrazně lišit motivace jejich vedoucích činitelů.

A co neurození – či „málo urození“ – jednotlivci? V drtivé většině případů se pomýlí, že v křížáckých vojscích nebojovali zdaleka jen dobrovolníci, nýbrž se jich účastnil mnohdy nemalý počet placených žoldnéřů. Ani čtvrtá kruciáta nebyla výjimkou.³⁷⁵ Pravdou však zůstává, že opustit svou vlast a vydat se do tisíce kilometrů vzdálených míst, bylo pro mnoho mužů (a žen) očividně atraktivní. Proč tomu tak bylo? Uvážíme-li středověké dopravní prostředky a nástrahy jaké cestování tehdy skýtalo, může nás překvapit, jak velké počty jednotlivců se nechali lákat k přijetí kříže. „[Křížové] výpravy byly příležitostí k podniknutí válečného dobrodružství se zbožnými cíly, s možností světského zisku v nové zemi a jistotou duchovního prospěchu... Fanatik, dobrodruh, podnikavý kupec, dlužník, nevolník, vydědělec, ti všichni v křížové výpravě našli vítanou možnost si polepšit.“³⁷⁶ Jak správně vyvozuje Norman Housley: středověký rytíř se nemusel vzdát válčení a zároveň dosáhnout spásy.³⁷⁷ Tomu se dnes říká „win-win situation“. K tomu připočteme, že středověký člověk – zejména ten nemajetný – cestoval rád, ba byl cestováním posedlý. Kristova slova „zanech všecko a následuj mě“ mu nepřestávala znít v uších.³⁷⁸ A po ruce byla ještě jedna krajně praktická výhoda. Ze svědectví trubadúrů jako byl i účastník čtvrté kruciáty Conon z Béthune vyplývá, že „žádný jiný úspěch mohl rytíři získat takový úspěch u dámy, jako přijetí kříže.“³⁷⁹

Anderson a spol. v rámci motivace zdůraznili především význam křížáckého odpustku.³⁸⁰ Nemalou roli hrála touha po kořisti z dobytých území, jež se tak pěkně odráží

³⁷⁴ DURMAN, Karel, *Popely ještě žhavé. Velká politika 1938-1991*, Díl I., Praha, Karolinum, 2004, str. 7, pozn. 2.

³⁷⁵ TYERMAN, *God's War*, str. 525.

³⁷⁶ NEWHALL, Richard podle ANDERSON, *An economic interpretation*, 339.

³⁷⁷ HOUSLEY, *Contesting*, str. 86.

³⁷⁸ Podle LE GOFF, *Kultura*, str. 145. „Křížáci všech odstínů... [stěhují] se s lehkým srdcem z vlasti, neboť sotva jakou vlast mají.“ (ibid.)

³⁷⁹ QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 4.

³⁸⁰ ANDERSON, *An economic interpretation*, str. 356.

v bojovém pokřiku z legendární bitvy u Dorylaea (1097): „Stůjte pevně všichni pospolu a věřte v Krista a vítězství Svatého kříže. Dnes, dá-li Bůh, dobudeme velkou kořist.“³⁸¹

Hovoří se někdy o „křížáckých“ rodinných tradicích. Ty hrály jistě velkou roli, obzvláště v době, kdy rod byl jednotkou a mírou všeho. Ale kupř. u dvou po sobě následujících velitelů čtvrté kruciáty šlo dokonce o velmi současné, naléhavé zájmy. Bratři Bonifáce z Montferratu i Theobalda ze Champagne vládli Zámorí ještě před několika málo lety. U Bonifáce k tomu připadaly nároky – alespoň teoretické – na Soluňské království. Jejich jména tedy na východě neměla vynikající zvuk jen kvůli jakési slavné, ale špatně uchopitelné historii. Tušili správně, že východ pro ně skýtá pozoruhodné šance.

3. Krve po kotníky

Již v průběhu tažení vojska na Jeruzalém (1098) začali křížáci zakládat nové feudální státní útvary. Jako první se svého panství ne zrovna gentlemanským způsobem zmocnil Balduin z Boulogne. Vzhledem k tomu, že jedním z proklamovaných cílů první kruciáty byla pomoc východním křesťanským bratrům, Balduinovo počínání nám osvětluje, jak moc se realita lišila od ideálu. Arméni žijící v okolí Edessy, kam Balduin zamířil, byli křesťané monofyzitského vyznání. Rovněž jejich vládce Thoros byl křesťan, avšak vyznání ortodoxního. Balduin nejdříve docílil toho, že byl prostřednictvím i na tehdejší poměry poněkud groteskního rituálu – nahý se třel hrudí o hrud' svých nových rodičů³⁸² – Thorosem adoptován. Jejich „spoluvladaření“ trvalo přesně měsíc. Následně Balduin využil nevraživosti mezi oběma odnožemi křesťanské víry – monofyzitismem a ortodoxi a svého nového „otce“ vydal povstalým Arménům napospas. Thoros byl roztrhán rozběsněným davem a Balduin se začal zvát hrabětem z Edessy. Tak vznikl první křížácký stát v Levantě.

Když frankové dobyli Jeruzalém, vyvraždili všechny jeho obyvatele včetně křesťanů. Ulicemi sice jistě neteklo krve po kolena ani po kotníky jak obrazně praví kronikáři,³⁸³ ale byl

³⁸¹ podle HOUSLEY, *Contesting*, str. 90.

³⁸² RUNCIMAN, Steven, *A History of the Crusades*, Vol. I., Cambridge, Cambridge University Press, 1987 (1. vyd. 1951), str. 205 logicky předpokládá, že rituál byl určen k adopci malého dítěte.

³⁸³ Maddenův známý článek na toto téma se vlastně trochu míjí účinkem, poněvadž každému zdravě uvažujícímu člověku, musí být jasné, že letopisci psali obrazně. Přesto jde o zábavné – a z biologického hlediska poučné – čtení: „Surprisingly, with all of this discussion of rivers, streams, or pools of blood, no one has ever attempted to discern whether such things are within the realm of physical possibility. Although we are dealing with an episode of bloody horror, we are also dealing with basic measurements that can be evaluated... Temple Mount is a largely open area measuring 144,000 square meters. It would require the blood of almost three million people to fill it to ankle-depth. And, although Jerusalem's streets are narrow, it would still likely require at least an additional one million to fill those. These are fantastical numbers, clearly impossible. Modern descriptions of

to masakr, jaký otrásl i otrými válečníky feudální Evropy. Lze jistě namítnout, že se jedná jen o nejkrutější výstřelky celého podniku. Další běh historie však ze započatého kurzu nijak výrazně nevybočil. Moci se následně ujali výlučně křesťané latinského vyznání. Jejich východní „bratři“ se v jejich státech těšili větší perzekuci než za Seldžuků i Fátimovců. Když se Saladinovi podařilo ve jménu džihádu shromáždit levantské muslimy a zahájit své triumfální tažení, vítali ho jako osvoboditele.³⁸⁴ Mnoho z těch, kteří za čtvrté křížové výpravy zběhli od hlavního vojska, poněvadž se jim „příčilo útočit na křesťany“³⁸⁵, nakonec v Palestině svaté věci pomohli pouze tím, že se zapojili do bojů křesťanské Antiocheje s křesťanskými Armény.³⁸⁶ Po dobytí Konstantinopole navíc značná část z nich, provázena usedlými křižáky ze Sýrie, přitáhla do Řecka, aby se podílela na porcování byzantského lva.³⁸⁷ Jejich předchozí dezerce z důvodu odmítnutí útoku na křesťanské spolubratry se pak jeví v docela jiném světle.

Ani mír mezi latinskými barony v Levantě netrval dlouho. Již roku 1108 bojují krvavě mezi sebou Tankred z Lecce a koalice Balduina z Bourcq s Joscelinem z Courtenay. Neváhají se přitom proti sobě navzájem spolčovat s okolními Muslimy – Aleppem, resp. Mosulem –, oním symbolem všeho zla. Podobná střetnutí se budou opakovat a provázet dějiny křižáckých států až do neslavného konce.

4. „Ani jeden mezi nimi nepohrdne kulatými“

„A když tam přijeli [baroni], sesedli z koní a šli jim naproti [jiným baronům]. Když je pak ti druzí uviděli, sesedli z koní a šli jim naproti. Baroni jim padli k nohám, plakali a prohlásili, že neodejdou, dokud jim ti druzí neslíbí, že se od nich neoddělí.“

Jakmile to tamti viděli, pocítili velkou lítost a přemohl je pláč[.]“

Těmito slovy popisuje Villehardouin události na ostrově Korfu, kde došlo k dočasnému rozštěpení křižáckého vojska na dvě frakce. Přisuzovat podobně vypjaté chování mužům, jejichž život sestával profesně ze zabíjení lidí a ve chvílích volna ze zabíjení zvěře po lesích, bylo ve středověku běžné. Moderní čtenář by však měl k podobným výjevům

crusaders wading through streets of blood turn a historical massacre into little more than a cartoon. The blood that was spilled in the massacre of Jerusalem was real; the rivers of it that course down the pages of modern newspapers and popular books are not.” MADDEN, Thomas F., *Rivers of Blood: An Analysis of One Aspect of the Crusader Conquest of Jerusalem* in *Revista Chilena de Estudios Medievales* 1, 2012, str. 34, 37.

³⁸⁴ HROCHOVÁ, HROCH, *Křižáci*, str. 189-90.

³⁸⁵ QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 61.

³⁸⁶ *Ibid.*, str. 94.

³⁸⁷ „V nadcházejícím období dorazila velká výprava ze syrské země a těch, kdo opustili vojsko a vydali se do jiných přístavů.“ Villehardouin, odd. 70, str. 85.

přístupovat s rezervou. Jelikož Queller s Maddenem čtou podobná literární topos doslovně, v jejich podání křížáci vzlykají při každé příležitosti a „zmítají se mezi zbožností a ctností“³⁸⁸ až na hranici hysterie. Člověku se nutně vkrádají do mysli slova Miloše Kopeckého: „Neberte to prosím doslova, je to báseň.“³⁸⁹ Ostatně středověk znal i jinou poezii než trubadúrské erupce kurtoazní lásky a oddanosti. Jen namátkou několik veršů ze satiry *Viri fratres servi dei* (původem ze středověkých Čech), již Radovan Krátký příznačně přeložil slovy *Lest a podvod vládnou všude*. O králích a vévodech básník konstatuje, že „ani jeden mezi nimi / nepohrdne kulatými. / Pro peníze nedbá práva, / Přeje tomu, kdo mu dává.“ Staletí mrtvý autor dochází k závěru, že „jestliže bůh nezakročí, / prašpatně svět jednou skončí.“³⁹⁰

Prašpatných věcí se stalo víc než dost, ale ani rok 2012 nám zatím vykoupení nepřinesl.

³⁸⁸ ANGOLD, *The fall*, str. 71.

³⁸⁹ Pořad Českého rozhlasu *Básník mého srdce*. Připravil Rudolf Matys. Díl II., 1982, 5. 26“.

³⁹⁰ MERTLÍK, Rudolf, KRÁTKÝ, Radovan (ed.), *Písně žáků darebáků. Výbor ze středověké poesie žakovské*, část 2., Praha, Melantrich, 1951, str. 24-32.